

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКА ДЕРЖАВНА МАШИНОБУДІВНА АКАДЕМІЯ

На правах рукопису

ПОЛГОРОДНИК ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ

УДК 351.82:339.924:330.36

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В КОНТЕКСТІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник –
Шкрабак Ірина Володимирівна,
доктор економічних наук, доцент

Краматорськ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ	11
1.1 Моделі сучасних інтеграційних процесів	11
1.2 Національна безпека як результат інтеграційних процесів	27
1.3 Концептуальні положення управління інтеграційними процесами в Україні	60
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	78
2.1 Проблеми міжнародної інтеграції України	78
2.2 Особливості оцінки рівня економічної безпеки країни	104
2.3 Модель кластерної економічної інтеграції	129
Висновки до розділу 2	149
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ	151
3.1 Методологічні аспекти побудови моделі кластерної економічної інтеграції	151
3.2. Формування стратегії управління інтеграційними процесами в Україні	167
3.3 Державна політика України щодо реалізації стратегії інтеграції	191
Висновки до розділу 3	203
ВИСНОВКИ.....	206
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ	210
ДОДАТКИ	238

ВСТУП

Актуальність теми. Україна знаходиться на порозі широкомасштабних трансформацій суспільного та економічного життя, пов'язаних з інтеграцією до європейського простору. Сьогодні спостерігається подальше переплетення та ускладнення господарських процесів різних рівнів економічних систем. Але в процесі інтеграції загострюється проблема економічної безпеки країни. Різке посилення міжфірмової та міждержавної конкурентної боротьби за ринки збуту і джерела сировини обумовлюють необхідність кооперації як матеріально-фінансових, так і виробничих зусиль територіально пов'язаних країн. Проблема забезпечення безпеки країни має включати в себе не лише рішення експортно-імпортних протиріч, але й валютні, інвестиційні, боргові та інші питання, бо кожен із факторів чинить безпосередній вплив на рівень економічної безпеки країни. В результаті необхідно не просто відстоювання національно-державних інтересів, а й їх перетворення в регіональні інтереси.

Питання інтеграції – одне з ключових питань про те, які зміни відбуваються в сучасному світі, які тенденції відкриваються в економічній, соціально-політичній та інших сферах людського буття. Процес інтеграції є природним наслідком розширення масштабу міжнародного руху товарів: усуваються бар'єри, які перешкоджають вільній торгівлі готовими продуктами, сировиною та матеріалами. Такого роду дії можливі в рамках договорів і міждержавних угод, які мають на увазі економічний і політичний взаємозв'язок держав. Існує безліч напрямків, сформованих завдяки розвитку теорій, які описують міжнародну економічну інтеграцію, таких як неолібералізм, неокейнсіанства тощо. Основний внесок у формування і розвиток напрямків інтеграції внесли: Б. Баласса [4], В. Ріпке [33], Г. Мюрдаль [30], Н. Крамер [28], К. Кругман [27], Е. Хаас [18], М. Ходжес [22], Л. Батченко [110], О. Білорус [53], А. Гальчинський [76], Б. Губський [88], В. Овицький [179], Н. Рекова [126], А. Філіпенко [165], Р. Купер [10], В. Чужикова [96], Ю. Шишков [275] та інші.

Проблематиці державного регулювання міжнародної економічної діяльності протягом останніх років відводилось провідне місце в дослідженнях таких вітчизняних і зарубіжних економістів як О.Власюк [66], В. Гейц [238], В. Іноземцева [160], Я. Корнаї [40], Д. Лук'яненко [158], Ю. Макогон [148], І. Матюшенко [152], П. Робсон [41], В. Сіденко [228], П. Тейлор [35], І. Шкрабак [268] та інших, в результаті чого сформувалась методологія аналізу економічної взаємодії країн.

Методичним підходам до оцінювання рівня економічної безпеки присвячено праці: О. Бендасюка [51], М. Белопольського [50], С. Бурлуцького [231], І. Губенко [87], В. Лойко [144], Т. Луцик-Дубової [145], Н. Наконечного [174], М. Павловського [185], А. Сухорукова [242], Ю. Харазашвілі [243], В. Шлемко [277], Г. Чехович [273], О. Якименко [285]. Заслужує на увагу методика оцінки рівня економічної безпеки держави, розроблена фахівцями Міністерства економічного розвитку і торгівлі України і затверджена відповідним наказом від 29 жовтня 2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [173]. Проте ряд теоретичних питань висвітлено недостатньо і потребують подальшого дослідження. Основна проблема наукового аналізу національної економічної безпеки України – переважання практики над теорією, позаеволюційність. Відсутен аналіз розвитку концепцій національної економічної безпеки в контексті інтеграції до європейського економічного простору. Не сформований науковий підхід щодо боротьби з загрозами економічної безпеки в процесі економічної інтеграції на основі вивчення досвіду інших країн.

Проблема гарантії безпеки України в умовах інтеграції є відносно новою. Дане питання розглядалося в роботах З. Варналія [63], О. Дегтярьової [91], М. Максимова [147], Є. Медведкіної [153], О. Тарасенко [244], С. Ткаченка [246] та інших науковців. Проте безпеку країни в умовах євроінтеграції більшість учених розглядають виключно як зовнішньоекономічну безпеку з позиції зовнішньої торгівлі. З нашого ж погляду, національна економічна

безпека має включати в себе не лише експортну та імпорتنу, але й валютну, інвестиційну та боргову безпеки, бо кожен із даних факторів чинить безпосередній вплив на зовнішньоекономічну безпеку України.

Проведений аналіз показав об'єктивний характер інтеграційних процесів в умовах глобалізації, розкрив істотну роль держави в становленні і регулюванні інтеграційних процесів, необхідність узгодження економічної політики, інституційних і правових аспектів співробітництва, вироблення єдиного законодавства, виходу на новий рівень інтеграційних відносин для забезпечення економічної безпеки на дво- і багатосторонній основі.

Незважаючи на масштабність і досить широку палітру досліджень, що мають безперечну наукову значущість і практичну цінність, єдиних універсальних підходів і методології формування механізмів економічної інтеграції національних економік, що охоплює різні сторони інтеграційного процесу на пострадянському просторі з урахуванням умов забезпечення економічної безпеки країни поки не розроблено. Актуальність проблеми економічної інтеграції зростає в умовах впливу глобалізації на процес забезпечення економічної безпеки країни, в тому числі з урахуванням нових можливостей, що відкриваються. В той же час, проблеми економічної інтеграції України до європейського економічного простору все ще залишаються недостатньо опрацьовані. Процес взаємодії соціально-економічних систем далеко не у всіх випадках може призводити до синергічно ефекту, що вимагає конкретизації організаційних, технологічних і методичних положень механізму інтеграції України. Вищевикладене визначило вибір теми, цілей, завдань і структури даної дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Донбаської державної машинобудівної академії Міністерства освіти і науки України за темою «Трансформаційні перетворення господарської системи у контексті глобалізаційних змін: еволюція та управління» (номер державної реєстрації 0114U003939, 2014-2016 рр.), у рамках якої автором розвинуто теоретичні

положення щодо визначення особливостей інтеграційних процесів в Україні, удосконалено методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки країни та надано організаційно-методичні рекомендації щодо формування державної стратегії інтеграції України до європейського економічного простору.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розвиток теоретичного підґрунтя та вдосконалення методичних підходів до визначення закономірностей і специфічних рис інтеграційних процесів в Україні та формування на цій основі державної стратегії інтеграції до європейського економічного простору в контексті забезпечення економічної безпеки країни. Для досягнення поставленої мети вирішено такі завдання теоретичного і прикладного характеру:

виявити і науково обґрунтувати специфіку інтеграційних процесів до єдиного економічного простору, етапів та проблем міжнародної інтеграції;

проаналізувати процес становлення та перспективи економічної інтеграції України, обґрунтувати специфіку інтеграційних процесів, що характеризують сучасний етап розвитку регіональної економічної інтеграції;

розробити концептуальні положення управління інтеграційними процесами в Україні в контексті збереження економічної безпеки країни;

удосконалити методичний підхід до оцінки впливу потенційних загроз національній економіці з боку країн-партнерів в процесі інтеграції;

розробити модель кластерної інтеграції, що враховує різношвидкісну інтеграцію національних економічних систем та переваги кластерних та інтеграційних екстерналій;

виявити особливості стратегій інтеграції, які формуються на основі парадигми економічного розвитку країни;

удосконалити організаційно-економічний механізм державного регулювання інтеграційних процесів.

Об'єкт дисертаційного дослідження – процес регулювання інтеграційних процесів в умовах ризиків і загроз національній економічній безпеці країни.

Предметом дисертаційного дослідження виступають теоретико-методичні, організаційні та науково-практичні засади державного управління процесами економічної інтеграції України до європейського економічного простору.

Методи дослідження. У роботі використаний *теоретичний підхід*, який розвиває концептуальні та теоретичні інструменти та засоби науки про інтеграцію, формує теоретичне поняття, яке складає концептуальне підстава теорії цього феномена. *Емпіричний підхід* встановлює відносини та зв'язки теоретичних знань з реальними об'єктами, явищами та формується в рамках конкретно-історичних уявлень і проявів сутності економічної інтеграції. *Системний підхід* дає можливість розглянути об'єкт і предмет дослідження як сукупності елементів, об'єднаних відносинами, зв'язками, які мають певну логіку розвитку. *Діалектичний метод* використаний для вивчення економічної інтеграції у взаємозв'язку з іншими процесами світового розвитку, головним чином в контексті економічної безпеки. Специфіка досліджуваного об'єкту як відкритої системи, яка нелінійна та самоорганізується, викликала необхідність застосування *синергетичного підходу*, що було використано при формуванні стратегій інтеграції. *Конкретно-історичний метод* визначає специфіку формування систем національної безпеки в умовах євроінтеграції та внутрішньої нестабільності. *Методи економіко-математичного моделювання* було використано для оцінки загроз з боку інтеграційних процесів (метод аналізу ієрархій), прогнозування результатів реалізації стратегій інтеграції (методи регресійного аналізу). *Методи стратегічного аналізу* для обґрунтування моделі кластерної інтеграції. Використання вищезазначених методологічних і науково-теоретичних підходів дозволило досягти поставленої мети.

Інформаційну базу дослідження складала законодавчі та нормативно-правові акти з питань державного регулювання зовнішньо-економічної діяльності в Україні, документи G8 і G20, ЄС, ООН, НАТО, МВФ, дані Державної служби статистики України, вітчизняна аналітична інформація про стан економічної безпеки країни, монографічна та періодична література за темою дисертації, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному вирішенні важливої народногосподарської проблеми щодо формування теоретико-методологічних положень державного регулювання інтеграційними процесами в контексті забезпечення економічної безпеки України в умовах системних кризових явищ і загострення економічних і політичних загроз на основі механізмів розширення економічного співробітництва національних економік країн в форматі економічної інтеграції.

Результати та ключові положення дисертації, які характеризують її наукову новизну і відображають внесок автора в розвиток економічної науки, полягають у такому:

удосконалено:

концептуальні положення регулювання інтеграційних процесів в Україні, які, на відміну від існуючих, передбачають урахування ідей економічного лібералізму, з одного боку, та ідей державного регулювання економіки з іншого, що дає змогу об'єднати інтегруючу дію ринкових сил і механізмів з державною політикою країн, які залучені до інтеграційного процесу;

методичний підхід до обґрунтування управлінських рішень щодо формування державної інтеграційної політики, який на відміну від існуючих, передбачає оцінювання рівня національної безпеки країни на основі запропонованої системи показників за кожною складовою безпеки і комплексу методичних положень щодо їх обчислення та визначення інтегрального показника національної безпеки з урахуванням рівня зовнішніх та внутрішніх загроз економічної інтеграції;

методичні засади побудови моделі кластерної економічної інтеграції національних економік, що забезпечить досягнення конкурентоспроможності країни на світових ринках завдяки комбінації ефектів кластерних («перелив знань») та інтеграційних (мережевих) екстерналій в рамках міжнародних інтеграційних кластерів;

методичний інструментарій обґрунтування вибору стратегії управління інтеграційними процесами в Україні за рахунок конкретизації стратегій

інтеграції: стратегії «Глобальний лідер», стратегії «Регіональний лідер», стратегії «Транзитно-сировинний додаток» та стратегії «Збереження позицій», який базується на поєднанні результатів стратегічного аналізу потенціалу соціально-економічного розвитку України та прогнозування результатів реалізації стратегії на основі неокласичного синтезу в середньостроковому періоді та зв'язків неокласичного типу в довгостроковому періоді;

дістали подальшого розвитку:

зміст поняття «економічна інтеграція» як процесу взаємопроникнення, зрощення економік сусідніх країн в єдиний господарський комплекс з урахуванням стійких економічних зв'язків на мікро- і макрорівнях, що дозволило виокремити економічну категорію «інтеграційний процес» як господарське та політичне об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і поділу праці, яке вимагає узгодження різних сфер господарської політики зацікавлених країн з метою уникнути негативних результатів господарської діяльності, підтримання економічної рівноваги та збереження економічної безпеки країн-учасників;

аналітичне забезпечення процесу оцінки національної безпеки країни на основі співвідношення рівня загроз за окремими її сферами (виробнича, демографічна, енергетична, інвестиційно-інноваційна, продовольча, соціальна та фінансова та стратегічної позиції національної економіки (згортки функцій потенціалу країни та її інтеграційного середовища), що дозволить обґрунтувати вибір стратегії інтеграції;

організаційно-економічний механізм державного регулювання інтеграційних процесів в контексті забезпечення економічної безпеки країни за рахунок реалізації стратегії інтеграції, яка враховує як діючий потенціал країни, так і можливості її розвитку, особливості його використання в конкретних ситуаціях та відповідність встановленим пріоритетам розвитку країни.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові результати дисертації знайшли своє практичне застосування в діяльності окремих установ та організацій, зокрема, елементи аналітичного забезпечення процесу оцінки

національної безпеки в регіональному розрізі та методичного інструментарію обґрунтування вибору стратегії управління інтеграційними процесами – в діяльності Департаменту економіки Донецької обласної державної адміністрації (довідка від 26.10.2016 р. № 02-110/117); Департаменту економічного розвитку, торгівлі та туризму Луганської обласної державної адміністрації (довідка від 29.11.2016 р. № 02-110/11). Результати дисертації використовуються в навчальному процесі Донбаської державної машинобудівної академії МОН України при викладанні курсів «Державне та регіональне управління», «Міжнародні стратегії економічного розвитку», «Міжнародна економічна діяльність України», «Міжнародна економічна інтеграція» (довідка від 11.10.2016 р. № 075/06-60).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням, в якому автором здійснено особистий внесок у поглиблення теоретичних засад, удосконалення методичних підходів і організаційних положень щодо державного регулювання інтеграційних процесів в контексті економічної безпеки країни. Висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, одержано автором особисто та викладено в опублікованих роботах.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертації обговорювалися та були схвалені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема, «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання» (м. Кременчук, 2017 р.), «Глобальний економічний простір: детермінанти розвитку» (м. Миколаїв, 2016 р.), «Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності» (м. Кременчук, 2015 р.), «Регіональний розвиток – основа становлення української держави» (м. Донецьк, 2014 р.)

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у 11 наукових працях, з яких сім – статті у наукових фахових виданнях, три – у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз; чотири – публікації у матеріалах конференцій. Загальний обсяг публікацій складає 5,10 ум.-друк. арк., з яких особисто автору належить 5,04 ум.-друк. арк.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ

1.1 Моделі сучасних інтеграційних процесів

Інтеграція – об'єктивний результат еволюції світового соціально-економічного і політичного розвитку другої половини ХХ ст. Якщо спробувати узагальнити її об'єктивні цілі та наслідки, то вона є передвісником вступу людського суспільства в нову стадію історичного буття – постіндустріалізм. Зараз, коли в різних регіонах виникли і продовжують виникати не традиційні регіональні інтеграційні утворення, суперструктури міжнародного значення, стає зрозумілим, що ми маємо справу з явищами і процесами нового історичного порядку.

Інтеграційні процеси охоплюють насамперед країни, які територіально входять в один регіон. Економічне об'єднання країн означає формування регіональних економічних блоків – регіоналізацію світової економіки. Як правило, необхідно не тільки географічне сусідство, а й схожість господарська, культурно-релігійна, етнічна, тощо.

Поняття «інтеграція», як і сам процес інтеграції, з'явилося в політичному словнику порівняно недавно, і означало «вчення про інтеграцію» [209]. Його родоначальниками були німецькі вчені Р. Шмед, Х. Кельзен і Д. Шіндлер. Термін «інтеграція» (*integrare* – лат.) означає певну цілісність, структуру, вдосконалення. У цьому сенсі він застосовувався в природничих науках. Переносячи його в сферу аналізу суспільних відносин, згадані автори мали на увазі об'єднання людей, особливо держав, в якусь соціально-політичну спільноту. Однак розвиток міжнародного співтовариства, особливо в сфері економічних відносин, у той період ще не створив необхідних передумов для реалізації ідей інтеграції.

В економіці слово інтеграція було вперше застосовано до промислових організацій та відносилось до об'єднання комерційних фірм за допомогою

економічних угод в картелі, концерни, трести шляхом горизонтальної (об'єднання з конкурентами) та вертикальної (об'єднання постачальників з клієнтами) інтеграції.

У поточному значенні об'єднання окремих економік в більші економічні райони, використання слова інтеграції можна віднести до 30-40 років ХХ століття. Елі Хекшер, Герберт Гайдікке та Герт фон Ейерн вперше вжили термін «економічна інтеграція» в його нинішньому розумінні. Вперше це поняття з'являється в 1935 році в англійському перекладі книги Хекшера «Меркантилізм» [20] і незалежно в двотомному дослідженні Герберта Гайдікке і Герта фон Ейерна «Виробництво-економічна інтеграція Європи: Дослідження зовнішньоторговельної інтеграції європейських країн» [16].

В цілому ж, основи теорії економічної інтеграції були закладені Якобом Вінером, який визначив економічну інтеграцію через ефект розширення торгівлі та торгових потоків, терміни для зміни міжрегіонального руху товарів, викликані змінами митних тарифів у зв'язку зі створенням економічного союзу. Він розглядав торгові потоки між двома державами до і після їх об'єднання і порівнював їх з потоками в іншому світі. Його висновки стали, і до сих пір є, основою теорії економічної інтеграції.

Існує дискусія щодо розуміння інтеграції як процесу та інтеграції як сукупності відносин. Окремі економісти вважають, що «інтеграція як процес» має глобальні масштаби, а «інтеграція як відносини» формується шляхом трансформації економічного, політичного та соціального стану окремих територій, регіонів [279, с. 121]. Приклади визначення цієї економічної категорії провідними вченими та дослідниками наведено в табл. 1.1.

Інтеграція, якщо судити за результатами її розвитку, являє собою більш високий соціально-економічний, політичний, державно-правовий та культурний етап розвитку світового співтовариства держав і народів. Якщо інтернаціоналізація підвела насамперед передовий технологічний базис під всю

Таблиця 1.1

Визначення сутності категорії «економічна інтеграція»

Автор	Визначення категорії
1	2
Хаас Е. [18]	Процес, за допомогою лояльності політичних акторів кількох національних утворень зміщується в бік нового наднаціонального центру прийняття рішень, який стає центром політичної активності. Кінцевим результатом процесу політичної інтеграції є нове політичне співтовариство
Ходжес М. [22].	Формування нової політичної системи з існуючих до цього розділених систем
Предоль А. [32].	об'єднання кількох державних просторів в єдину господарську область з відносинами подібними до тих, що є на внутрішньому ринку
Дойч К. [10].	Створення суспільства безпеки, тобто суспільства, в якому існує реальна впевненість у тому, що його члени не будуть вести між собою фізичної боротьби, а будуть вирішувати суперечки іншими шляхами
Баласса Б. [4]	Процес, який включає такі етапи: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна економічна інтеграція
Кремер Н. [28]	Вища стадія в області міжнародної економічної інтеграції була б досягнута тоді, коли з боку національної влади не існувало б ні найменших відмінностей в підході на ґрунті державної приналежності і коли при прийнятті рішень в області економічної політики будь-інтереси мали б пріоритет перед національними інтересами.
Купер Р. [10]	Право та інституційні стосунки всередині регіону, в якому мають місце економічні трансакції
Мюрдаль Г. [171]	Процес структурних перетворень в їх економіці, завдяки чому мають виникнути оптимально збалансовані в територіально-економічному, соціальному сенсі господарства
Уоллас У. [40]	Створення і підтримка інтенсивних і різнобічних систем взаємодії між раніше автономними частинами
Андерсон Е. [2]	Стирання відмінностей між економічними суб'єктами різних країн, явище, що характеризується відсутністю будь-яких форм дискримінації іноземних партнерів у кожній з національних економік
Стрітен П. [34]	Загальна політика зайнятості, загальна монетарна і фіскальна політика, а також спільна антимонопольна політика

Закінчення табл. 1.1.

1	2
Шишков Ю. [275]	Закономірний процес, який є наслідком поступового відкриття країн одна одною, під час якого декілька багато державних макроекономічних організмів крок за кроком зрощуються в цілий полі державний господарський простір, який із часом структурується в новий, укрупнений, більш ефективний економічний організм
Пузакова Є. [219]	Процес економічної взаємодії країн, що призводить до зближення господарських механізмів, які приймають форму міждержавних угод і узгоджено регулюється міждержавними органами
Кривенко К. [196]	Широке міждержавне об'єднання, яке діє відповідно до спеціальних угод і має певну організаційну структуру (включаючи спільні керівні та інші установи). У межах такого об'єднання на території країн-учасниць розгортаються різні види господарської діяльності на особливих пільгових, порівняно з рештою країн, умовах.
Філіпенко А. [165]	Процес зближення, взаємопереплетення, зрощування національних економік і формування цілісного регіонального (міжнародного) господарського комплексу
Голіков А. [160]	Процес економічної взаємодії країн, який зближує національні господарства, де основою є стійкі взаємозв'язки та міжнародний поділ праці

систему світової спільноти, то інтеграційним процесам належить внести найбільший внесок у реформування людського суспільства хоча не можна не помітити, що на цьому шляху поки що більше проблем, ніж успіхів.

Економічна інтеграція – це процес взаємопроникнення, зрощення економік сусідніх країн в єдиний господарський комплекс з урахуванням стійких економічних зв'язків на мікро- і макрорівнях (рис. 1.1).

На мікрорівні, тобто на корпоративному рівні, окремі компанії різних країн вступають в прямі господарські зв'язки, що сприяють реальному переплетення національних економік. Особливу роль тут відіграють транснаціональні корпорації.

На макрорівні, тобто на рівні міждержавних (міжурядових) угод, виникає загальна стратегія економічного і політичного розвитку країн, заснована на

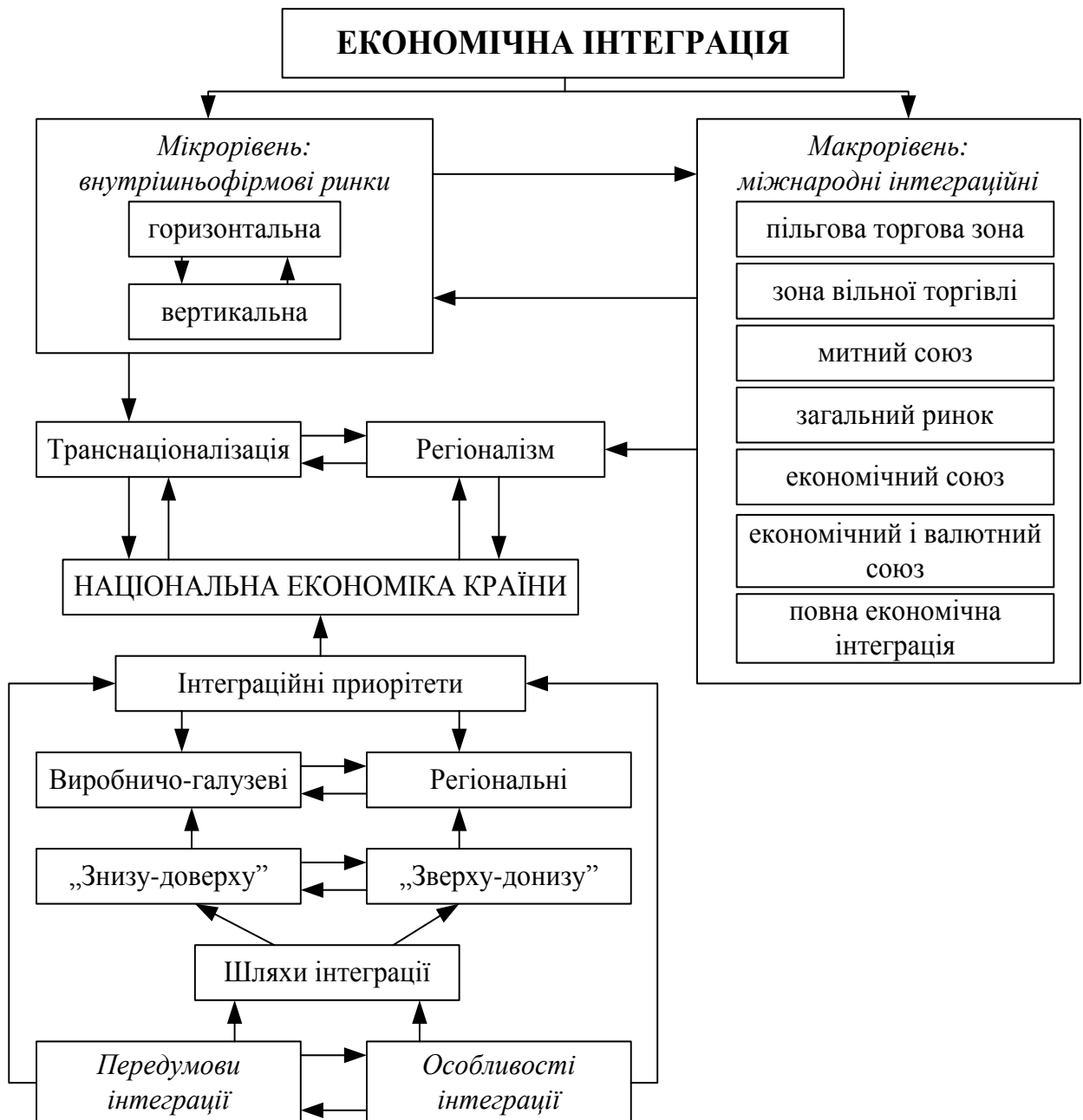

Рис. 1.1. Формування пріоритетів економічної інтеграції

виробленні загальних правил переміщення товарів і послуг, капіталу, робочої сили. Реальна інтеграція являє собою поєднання ринкових механізмів формування єдиного економічного простору з цілеспрямованими діями держави.

Ступінь економічної інтеграції можна розділити на сім етапів. Вони розрізняються за ступенем уніфікації економічної політики, найвищою з яких є

завершена економічна інтеграція держав, які пов'язані не лише економічною, а й політичною інтеграцією.

Економічна інтеграція може приймати різні форми залежно від того, які цілі ставлять перед собою країни-учасники. При цьому не існує єдиного усталеного підходу до класифікації типів економічної інтеграції.

WTO (World Trade Organization) виділяє три види регіональних торгових угод: зону вільної торгівлі, митний союз і угоду про економічну інтеграцію.

Згідно зі статтею 24 *GATT (The General Agreement on Tariffs and Trade)* (§ 8), під зоною вільної торгівлі розуміється група з двох або більше митних територій, на яких мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком заходів, дозволених статтями 11-15 та 20) скасовуються практично для всієї торгівлі між складовими територіями стосовно товарів, що походять з цих територій. § 8а статті 24 визначає митний союз як об'єднання двох чи більше митних територій на одну митну територію таким чином, що:

1) мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком заходів, дозволених статтями 11-15 та 20) скасовуються відносно основної частини торгівлі між складовими територіями союзу чи, принаймні, відносно основної частини торгівлі товарами, які походять із таких територій;

2) практично ті ж самі мита та інші засоби регулювання торгівлі застосовуються кожним членом союзу по відношенню до торгівлі з територіями, які не включені до союзу. Угода про економічну інтеграцію, як визначає стаття 5 *GATT*, передбачає зняття бар'єрів

У свою чергу, *OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development)* виділяє чотири форми регіональної економічної інтеграції: зону вільної торгівлі, митний союз, загальний ринок і економічний союз. Під загальним ринком розуміється митний союз з положеннями щодо лібералізації руху фактів виробництва (людей і капіталу). Економічний союз являє собою загальний ринок, що включає положення про гармонізацію ряду напрямків економічної політики.

Таким чином, будь-яка класифікація має на увазі, що економічна інтеграція буває декількох рівнів або ступенів глибини. При цьому мається на увазі, що до попереднього рівня інтеграції додаються певні елементи лібералізації загального економічного простору. В даний час форми економічної інтеграції постійно розвиваються, ускладнюються і стають все більш комплементарними. Наприклад, зона вільної торгівлі та митного союзу можуть містити в собі елементи більш високих рівнів інтеграції, зокрема зниження нетарифних бар'єрів, а також зняття обмежень в торгівлі послугами, русі капіталу і робочої сили. Це пов'язано зі зростаючим розумінням того, що з точки зору впливу на економіку усунення тільки торгових бар'єрів може призводити до набагато менших позитивних ефектів, ніж більш глибока інтеграція.

Серед вимог для успішного розвитку економічної інтеграції є:

«постійність» розвитку (поступове розширення і перехід до більш високого ступеня економічної та політичної уніфікації);

поділ спільних доходів (митні збори, ліцензування, тощо) між державами-членами об'єднання;

процес прийняття рішень, як економічних, так і політичних;

«воля йти на поступки» між розвиненими країнами та країнами союзу, що розвиваються;

політика «когерентності» дозволяє використовувати іншу швидкість економічного об'єднання, яка може бути застосована як до окремих секторів економіки, так і до економічної політики в цілому.

Передумови інтеграції наступні:

близькість рівнів економічного розвитку та ступеня ринкової зрілості країн, що інтегруються. За рідкісним винятком міждержавна інтеграція розвивається або між індустріальними країнами, або між країнами, що розвиваються. Навіть в рамках індустріальних країн та країн, що розвиваються, інтеграційні процеси йдуть найбільш активно між державами, що знаходяться на приблизно однаковому рівні економічного розвитку. Спроби об'єднань

інтеграційного типу між індустріальними і країнами, що розвиваються, хоча і мають місце, знаходяться на ранньому етапі становлення, що не дозволяє поки зробити однозначні висновки про ступінь їх ефективності. У цьому випадку через початкової несумісності вони зазвичай починаються з різного роду перехідних угод про асоціацію, спеціальному партнерство, торгових преференціях, термін дії яких розтягується на багато років доти, поки в менш розвинутій країні не будуть створені ринкові механізми, зіставні за ступенем зрілості з механізмами більш розвинених країн;

географічна близькість країн, що інтегруються, наявність у більшості випадків спільного кордону та історично сформованих економічних зв'язків. Більшість інтеграційних об'єднань світу починалися з декількох сусідніх країн, розташованих на одному континенті, в безпосередній географічній близькості один від одного, які мають транспортні комунікації та можливо говорять однією мовою;

спільність економічних та інших проблем, що стоять перед країнами в області розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва. Економічна інтеграція покликана вирішити низьку конкретних проблем, які реально стоять перед країнами, що інтегруються;

демонстраційний ефект – в країнах, що створили інтеграційні об'єднання, зазвичай відбуваються позитивні економічні зрушення (прискорення темпів економічного зростання, зниження інфляції, зростання зайнятості), що надає певний психологічний вплив на інші країни, які стежать за змінами, що відбуваються. Демонстраційний ефект проявився, наприклад, найбільш яскраво в бажанні багатьох країн східної Європи якнайшвидше стати членами ЄС, навіть не маючи для цього скільки-небудь серйозних макроекономічних передумов;

«ефект доміно» – після того як більшість країн того чи іншого регіону стали членами інтеграційного об'єднання, інші країни, що залишилися за його межами, неминуче відчувають деякі труднощі, пов'язані з переорієнтацією економічних зв'язків країн, що входять в угруповання. Це нерідко призводить

навіть до скорочення торгівлі країн, що опинилися за межами інтеграції. Деякі з них, навіть не маючи істотного первинного інтересу в інтеграції, висловлюють зацікавленість в підключенні до інтеграційних процесів просто через побоювання залишитися за межами т торгівельних процесів. Цим пояснюється швидке укладення багатьма латиноамериканськими країнами угод про торгівлю з Мексикою після її входження до Північноамериканської зони вільної торгівлі (*NAFTA – North American Free Trade Agreement*).

Таким чином, на наш погляд, головною передумовою інтеграції країн є приблизно однаковий рівень економічного розвитку, сумісність господарських механізмів, соціально-економічна та правова однорідність (гомогенність). Основні макроекономічні показники – ВВП на душу населення, темпи зростання ВВП, його галузева структура, рівні інфляції, безробіття, процентних ставок, рівень продуктивності праці та заробітної плати – не повинні мати відчутні відмінності. Саме тому найбільш ефективною є інтеграція економічно розвинених країн. Об'єднання бідних чи багатих і бідних країн не дозволяє здійснювати спільні проекти на паритетних умовах.

Другою за значимістю причиною є взаємодоповнюваність економік сусідніх країн. Вона проявляється насамперед у розмаїтті структур експорту країн, що інтегруються. Країни, які торгують однаковими товарами, не можуть реально інтегруватися.

Третя передумова – наявність політичної волі лідерів, які розробляють і реалізують інтеграційні процеси на державному рівні.

Міжнародна економічна інтеграція – це процес господарського та політичного об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і поділу праці між національними господарствами, взаємодії їх економік на різних рівнях і в різних формах.

Численні інтеграційні об'єднання, що виникають і розвиваються в сучасній світовій економіці, ставлять перед собою в принципі схожі завдання:

використання переваг економіки масштабу;

створення сприятливого зовнішньополітичного середовища;

рішення задач торгової політики;
сприяння структурній перебудові економіки;
підтримка молодих галузей національної промисловості.

У сучасній науковій літературі існують різні напрямки і підходи до розуміння природи та ролі інтеграційних процесів (Додаток А).

Різноманіття поглядів і трактувань інтеграційного процесу, інтеграції в цілому та окремих його категорій, елементів, взаємозв'язків в спеціальній літературі об'єднують в низку шкіл: ринкова, ринково-інтеграційна, структурна, дирижистських, функціональна, тощо. В основному вони представляють собою осмислення та систематизацію конкретних шляхів і форм розвитку інтеграційних об'єднань, а також методи узгодження різних сфер господарської, соціальної та зовнішньої інтеграційної політики, механізми взаємодії країн і суб'єктів господарювання та розбіжності між ними.

Найбільш ранній школою теорії інтеграції є ринкова школа. Представники цієї школи одними з перших спробували дати теоретичне пояснення регіональної інтеграції. Вихідним пунктом цієї школи є відомий постулат економічного лібералізму про те, що ринок – найкращий регулятор економіки, який не можуть замінити ніякі «штучні» механізми регулювання з боку держави. Більш того, на думку найбільш ортодоксальних лібералів, державне втручання в економічне життя здатне викликати одні лише порушення її нормального функціонування.

Так швейцарський економіст Вільгельм Ріпке заявив: «Ясно одне: надмірне втручання уряду, відхиляючи ринкову економіку з шляху, запропонованого механізмом конкуренції та цін, офіційне встановлення цін і обмеження найважливіших економічних свобод має вести до помилок, мало оптимальним діям і всякого роду диспропорцій. Спочатку все це долається ще порівняно легко, але в міру поглиблення державного втручання – завершується загальним хаосом» [33].

Припущення про дезорганізуючу роль державного регулювання переноситься лібералами і на зовнішньоекономічну сферу. Для представників

крайньої гілки економічного лібералізму головним сенсом регіональної інтеграції є створення такого досить широкого господарського простору, де були б відновлені права всемогутнього ринкового механізму, стихійні сили якого регулювали економічне життя всередині країн та між ними протягом століть. При цьому вважається, що стихійні сили ринку здатні бути саморегулюючими і функціонувати незалежно або майже незалежно від економічної політики і інституційно-правових чинників.

Для представників ринкової школи ідеал інтеграції – це повна свобода конкуренції, свобода дії ринкових сил. «Дві різні економічні одиниці можуть бути визнані найбільш інтегрованими, – писав французький соціолог Р. Арон, – якщо угода між індивідами, кожен з яких знаходиться в межах однієї з цих одиниць, найбільш точно наближається до угоди між двома індивідами в рамках однієї й тієї ж одиниці. Або, в більш широкому плані, «якщо рух товарів, капіталів і людей між певним числом економічних одиниць може здійснюватися так само вільно, як і всередині кожної з них, то ці різні одиниці об'єднані» [3]. Повна інтеграція, відповідно до даної точки зору, означає повну подібність умов руху капіталів і осіб, а, отже, і умов укладення підприємницьких угод в інтегрованому просторі з відповідними умовами в рамках національного господарства.

Дуже близькими є погляди В. Ріпке, який розуміє під інтеграцією «такий стан речей, коли між різними національними господарствами можливі настільки ж вільні і вигідні торгові відносини, як і ті, які існують всередині національного господарства» [33]. Це можливо, на його думку, лише за такої спільності національних ринків і цін, яка перетворює цю економічну зону в єдине ціле.

В. Ріпке стверджує, що інтеграція потребує більшої свободи конкуренції, ніж та, яка існує всередині окремих країн. На його переконання «національний дирижизм», тобто втручання держави в економічні процеси в національних рамках, як раз і є причиною міжнародної дезінтеграції.

Таким чином, повна інтеграція, на думку представників даної школи, це єдиний ринковий простір в масштабах декількох країн, де забезпечена повна свобода ринкових сил і конкуренції. Досягнення такого ідеалу можливо шляхом скасування значного втручання держави в економічне життя та надання ринкового механізму можливості вирішувати всі виникаючі проблеми. А критерієм інтегрованості можна вважати ступінь свободи дії стихійних ринкових сил і обмеженого впливу державних органів. В сучасних умовах позиція представників ринкової школи видається абсурдною. Це доводиться тим, що процес інтеграції є керованим. І керується він не стільки стихійними ринковими регуляторами, скільки національними урядами об'єднаних держав та міждержавними інститутами.

Невідповідність реальній практиці ідей ринкової школи інтеграції викликали справедливую критику з боку представників неолібералізму. Їх вчення сформувавши ринково-інституційну, або неоліберальну, політику. Наприклад, французький економіст Ж. Вайлер вважає, що було б великою помилкою вірити в те, що рішення створити регіональний союз могло б відновити умови економічного лібералізму [42].

Віддаючи данину ринковому механізму регіональної інтеграції, ці економісти відзначають важливу роль координації економічної політики держав. Значна частина теоретиків, що стоять на позиціях економічного неолібералізму, прагне в своїх моделях інтеграції знайти компроміс між ринковим і керуючим механізмами. Так, на думку американського економіста Б. Балаші, будь-які спроби інтеграції неминуче вимагатимуть узгодження різних сфер господарської політики зацікавлених країн, бо прагнення уникнути негативних результатів господарської діяльності, підтримання економічної рівноваги вимагають втручання держави в дії ринкового механізму [4].

Цю позицію поділяють інші економісти. Так, західнонімецький дослідник Н. Кремер вважає, що економічна інтеграція передбачає втручання держави не тільки в період створення інтеграційної структури, а й після. Він пише про постійну підтримку стану інтегрованості [28].

Що ж стосується методів здійснення інтеграції, то дана школа дуже близька до ринкової школі. Але, на відміну від останньої, вона визнає, що інтеграція сучасних господарств не може бути досягнута лише ринковими методами. Прихильники цієї концепції погоджуються з необхідністю все більш тісної координації у деяких сферах господарської політики держави, без якої неможливо забезпечити свободу пересування в інтегровальних регіонах товарів, капіталів, послуг і робочої сили. На їхню думку, держави повинні бути як би опікунами інтеграційних процесів. При розгляді ступенів і форм регіональної інтеграції представники ринково-інституціональної школи говорять, що на всіх стадіях інтеграції головним вважається усунення всіх форм дискримінації в міжнародному русі факторів виробництва.

Ідеї неолібералізму в інтеграційних процесах розділяє М. Портер. Він стверджує, що економічна інтеграція дозволяє підвищити конкурентоспроможність окремих країн і всього інтеграційного утворення за рахунок впровадження галузевих міжнародних кластерів. На його думку, національні уряди відіграють важливу роль у формуванні та зміцненні таких галузевих кластерів [211]. Інтеграційна політика за Портером повинна виходить із існування взаємозв'язку між галузями держав-членів при створенні конкурентної переваги, що діє за її межами. При цьому з'являється можливість вирівнювання рівнів економічного розвитку окремих країн в тих чи інших галузях (різношвидкісний розвиток).

Уже в середині 60-х років ряд французьких, англійських та італійських економістів запропонували іншу концепцію інтеграції – структурну. Представників цієї школи відрізняє критичне ставлення до двох попередніх теорій і прагнення розкрити структурну сторону інтеграційного процесу. Г. Мюрдаль, А. Нарбаль, П. Стріттен, Ф. Перру вважали, що інтеграція повинна покращувати суспільство, забезпечуючи соціальну рівність, рівномірний розвиток країн і районів, тощо [30]. Це пов'язано з тим, що слаборозвинені райони є основними осередками безробіття, аграрного перенаселення, гострих соціальних конфліктів. Щоб уникнути цього, необхідно втручання держави, бо

вільний ринок вирішити цю проблему не в змозі. Тобто потрібна систематична координація економічної політики країн-учасниць.

Неокейнсіанський напрямок економічної думки в області міжнародної інтеграції отримав назву «дирижизм». Дана школа виходить з того, що економіка в умовах ускладнення інституційного середовища потребує постійного регулюючого впливу держави. Прихильники даної школи зводять весь процес інтеграції до узгодження тих чи інших питань економічної та соціальної політики між урядами країн-учасниць. Їх більше цікавить не економіка, а національна та наднаціональна політика господарювання, а суб'єктами інтеграції вважаються саме держави.

Теоретична школа федералізму дотримується більш універсальних позицій в інтеграційних процесах і оцінює можливості та протиріччя в їх еволюції більш об'єктивно. Її вихідною тезою є твердження, що розвиток сучасної промисловості, системи комунікацій, підвищення добробуту населення створюють ряд економічних, екологічних і соціальних потреб як регіонального, так і світового масштабу, які неминуче нав'язують людству міжнародне співробітництво за посередництва функціональних міжнародних організацій. Міжнародна інтеграція можлива лише на основі свідомого політичного рішення урядів і народів та лише шляхом створення одного або декількох нових, незалежних від безпосереднього впливу окремих держав-членів співтовариств, наднаціональних органів, яким передано певні повноваження для прийняття рішень.

Міжнародна інтеграція забезпечує ряд сприятливих умов для взаємодіючих сторін.

По-перше, інтеграційне співробітництво дає господарюючим суб'єктам більш широкий доступ до різного роду ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових), до нових технологій в масштабах всього регіону, а також дозволяє виробляти продукцію в розрахунку на ємний ринок всій інтеграційного угруповання.

По-друге, створює привілейовані умови для фірм країн-учасниць економічної інтеграції, захищаючи їх деякою мірою від конкуренції з боку компаній «третіх країн».

По-третє, дозволяє його учасникам спільно вирішувати найбільш гострі соціальні проблеми, такі, як вирівнювання розвитку окремих найбільш відсталих країн, пом'якшення становища на ринку праці, надання соціальних гарантій малозабезпеченим верствам населення тощо.

В той же час, негативна інтеграція може створити більше проблем, ніж вирішити, поки не буде досягнуто еквівалентного прогресу в сфері позитивної інтеграції, що завершується створенням економічного союзу. Справа в тому, що в умовах інтеграції країни-партнери будуть позбавлені національних інструментів контролю над імпортом, субсидування експорту, регулювання обмінних курсів валют та інших важелів, що дозволяють національній владі впливати на стан платіжного балансу. Це може мати небезпечні наслідки: з різних причин внутрішнього і зовнішньоекономічного характеру дефіцит платіжного балансу країни може досягти такого рівня, при якому доведеться або відновити контроль над зовнішньоекономічними операціями, тобто тимчасово вийти з системи інтеграції, або проводити політику дефляції, тобто загальмувати темпи економічного розвитку.

Тому країни-члени інтеграційного утворення можуть бути не зацікавлені в повному усуненні дискримінації та забезпечення безперешкодної свободи взаємної торгівлі та руху факторів виробництва. Нові кроки в розвитку економічної думки щодо ефективності європейської економічної інтеграції зроблено в останні три десятиліття, коли інтернаціоналізація господарського життя та взаємозалежність набули всеосяжності і роль інтеграційних процесів в ЄС як фактору зростання суспільного добробуту зросла. Саме в цей період узгодження національних політик країн-учасниць та їх координація на багатосторонньому рівні стали життєво необхідними для стабільності та економічного зростання.

Так, західноєвропейський, найбільш «класичний», варіант регіональної економічної інтеграції – це Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), з 1992 року – Європейський Союз (ЄС). ЄС утворився з трьох інтеграційних співтовариств – Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського співтовариства з атомної енергії та Європейського економічного співтовариства, створених у 50-і роки. Європейський союз, розширивши своє членство з 6 до 28 країн, пройшов всі основні етапи інтеграційного процесу.

ЄС має власні адекватні фінансові ресурси незалежно від бюджетів країн, що до нього входять. Розмір бюджету визначається Радою і парламентом ЄС і затверджується останнім. Дохідна частина бюджету ЄС формується за рахунок як власних фінансових джерел (певна частина відрахувань від податку на додану вартість (1,4 %), митні збори, податки на імпорт сільськогосподарської продукції з «третьох країн» тощо), так і відрахувань від ВВП усіх держав, які входять в ЄС, в розмірі 1,2-1,3 % в залежності від їх частки у валовому продукті ЄС. Що стосується витрат бюджету, то вони останнім часом розподіляються (у %) приблизно так: аграрна політика – 61 %; регіональна політика – 14 %; соціальна політика – 9 %; дослідження, енергетика, промисловість – 6 %; адміністративні витрати – 4 %; співпраця з метою розвитку – 4 %; резерв – 2 %.

Важливою складовою механізму західноєвропейської інтеграції виступає спільне проведення структурної та регіональної політики. Причому наднаціональне регулювання застосовується по відношенню до найменш конкурентоспроможних галузей і відсталих регіонів.

Таким чином, головною проблемою міжнародної економічної інтеграції є визначення оптимального співвідношення національних програм господарської політики із забезпеченням вигоди від міжнародного співробітництва. На відміну від ринкових позицій, акцент робиться на «позитивній інтеграції», тобто на узгодженні економічної та соціальної політики між урядами країн, що беруть участь в об'єднанні. Отже, для повної інтеграції важливі не лише гарантування абсолютної свободи руху товарів і факторів виробництва, тобто свободи дії ринкового механізму, а й координація економічної політики держав,

що мають на меті пом'якшити нерівномірність економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу і регіонів усередині цих країн, а також забезпечення стійкості національних платіжних балансів.

1.2. Національна безпека як результат інтеграційних процесів

На міжнародному рівні інтереси держави в різних сферах перетинаються з інтересами інших країн і на цій основі виникають конфліктні ситуації. Подолання їх викликає необхідність створення системи міжнародної безпеки. Міжнародна безпека – це такий стан системи міжнародних і військово-політичних відносин, який гарантує безпеку кожній країні, її функціонуванню як цілісної системи, виключає загрозу виникнення військових конфліктів і забезпечує вирішення протиріч шляхом прийняття певних угод без порушення суверенітету і цілісності країни. Зовнішня і внутрішньополітична діяльність кожної країни будується з урахуванням об'єктивно існуючих національних інтересів, виникнення потенційно можливих загроз цим інтересам і необхідністю протидії цим загрозам.

Безпека – це складне багатоаспектне явище, що виявляється в рівні захищеності життєво важливих інтересів усіх господарюючих структур суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз і створення умов для їх існування і розвитку.

Безпека виступає як діяльність, зміст якої формується в процесі вирішення протиріччя між об'єктивною реальністю, що вбирає в себе елементи загроз життєдіяльності господарюючих суб'єктів, і розумними потребами індивідів, соціальних груп і спільнот, які прагнуть запобігти цим загрозам, локалізувати їх і усунути негативні наслідки, які створено ними. Таким чином, об'єктом безпеки як діяльності є загрози у вигляді економічних, військових, екологічних, національних, а конкретними носіями цих загроз є природні, соціальні та суспільні процеси.

Безпека має багаторівневий характер. В економічній літературі зазвичай виділяють такі рівні безпеки: індивіда (особистість), фірми, регіону, країни та світового господарства. В сучасних умовах різке зростання нестабільності зачіпає інтереси всіх господарюючих суб'єктів. В Україні негативні процеси, пов'язані з переходом на ринкові методи господарювання, привели до загострення всіх типів протиріч в народному господарстві: економічних, соціальних, екологічних, правових, національних тощо.

У сфері економіки скорочення досліджень в галузях, що забезпечують науково-технічний прогрес, викликає протиріччя між наявним науково-технологічним потенціалом і можливостями його реалізації. В результаті відбувається відтік висококваліфікованих кадрів за кордон, руйнується науково-технічний потенціал і наростає небезпека деградації наукомістких виробництв.

У сфері територіальної організації виробництва – скорочення внутрішнього валового продукту та економічна дезінтеграція підсилюють сепаратистські настрої деяких регіонів країни. В результаті наростають суперечності, з одного боку, між окремими регіонами; з іншого – між регіонами і центром. Це веде до ослаблення єдиного економічного простору країни, порушення державного устрою.

У соціальній сфері – диференціація та глибоке розшарування суспільства на вузький прошарок багатих і переважну масу малозабезпечених громадян, а також ослаблення системи державного регулювання та контролю породжують майнові протиріччя, які сприяють зростанню злочинності та криміналізації суспільних відносин.

Економічна безпека – положення, при якому економіці держави не загрожує небезпека. Характеризується рівнем розвитку виробничих сил та економічних відносин, спрямованих на реалізацію потреб особистості та суспільства, наявністю розвиненої інфраструктури та корисних копалин, кваліфікованої робочої сили і системи її підготовки, а також характером

інтеграції у систему світових господарських зв'язків. Рівні та види безпеки представлені на рис. 1.2.

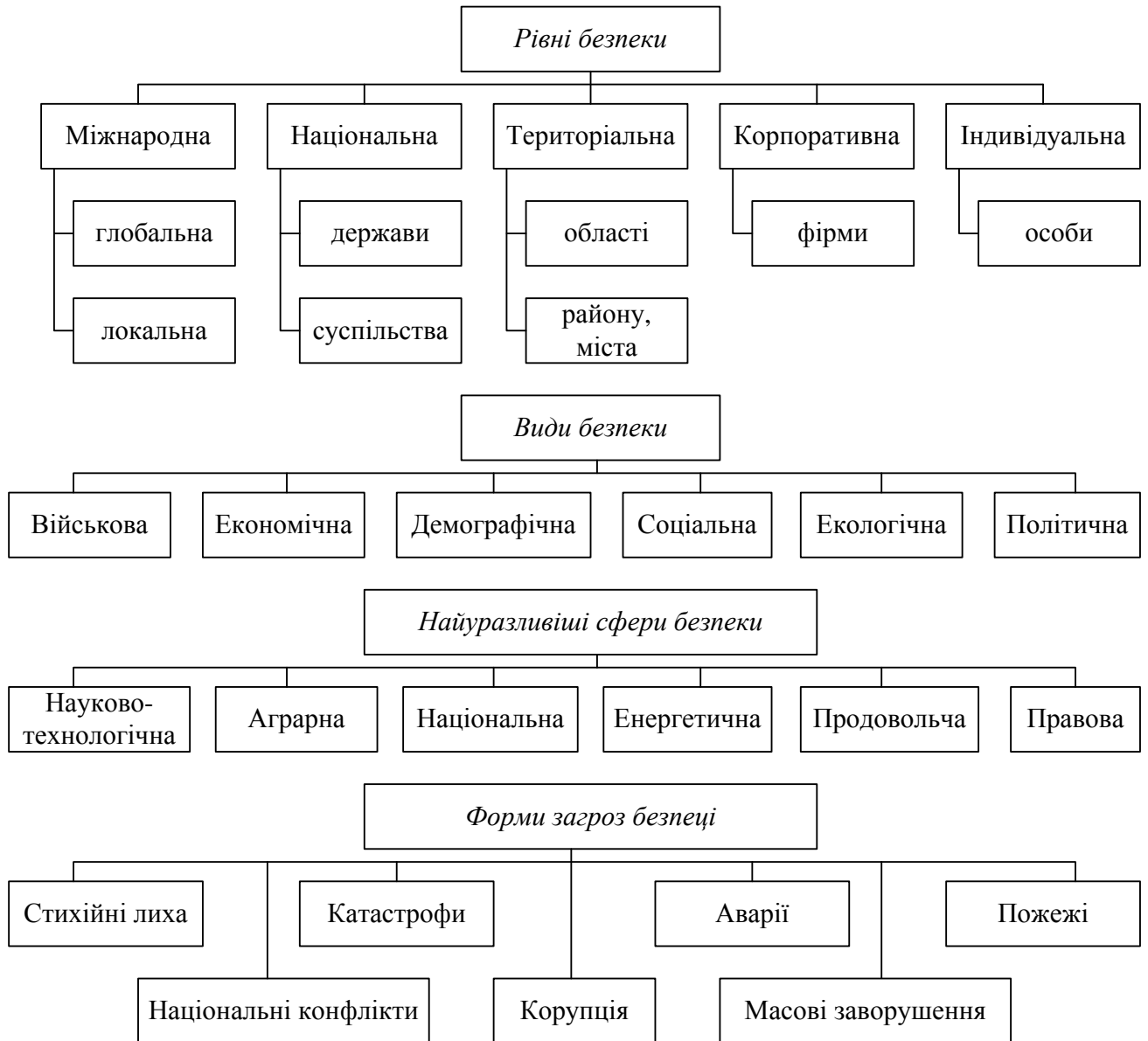

Рис. 1.2. Рівні та види безпеки

Економічна безпека передбачає:

- недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів, їх перетікання в тіньову економіку;
- контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника;
- боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів.

Найважливішими складовими компонентами економічної безпеки є: енергетична, військово-економічна, науково-технологічна, продовольча, фінансова, безпека власності (рис. 1.3).

Енергетична безпека – це внутрішній і зовнішній стан країни, при якому відсутні реальні та потенційні загрози енергетичним інтересам держави і окремих споживачів, що виникають в процесі видобутку, переробки, транспортування та використання природних енергоресурсів. В разі виникнення загроз повинна бути активована система заходів щодо забезпечення охорони або захисту енергетичних інтересів з метою усунення або мінімізації негативних наслідків.

Військово-економічна безпека – положення, що характеризує можливість забезпечення національної безпеки засобами збройного насильства. Зовнішній аспект військово-економічної безпеки відображає здатність нації протидіяти або стримувати вплив воєнної сили з-за кордону. Це досягається наявністю сучасних збройних сил, формуванням системи колективної та загальної безпеки, входженням до складу тих чи інших військово-політичних союзів. Внутрішній аспект військово-економічної безпеки пов'язаний з деструктивними проявами гонки озброєнь, мілітаризації суспільної свідомості, збільшенням політичної ролі армії у державі. Відмова від мілітаризації економіки й усіх сфер суспільного життя, деполітизація армії, пріоритет інтересів національної

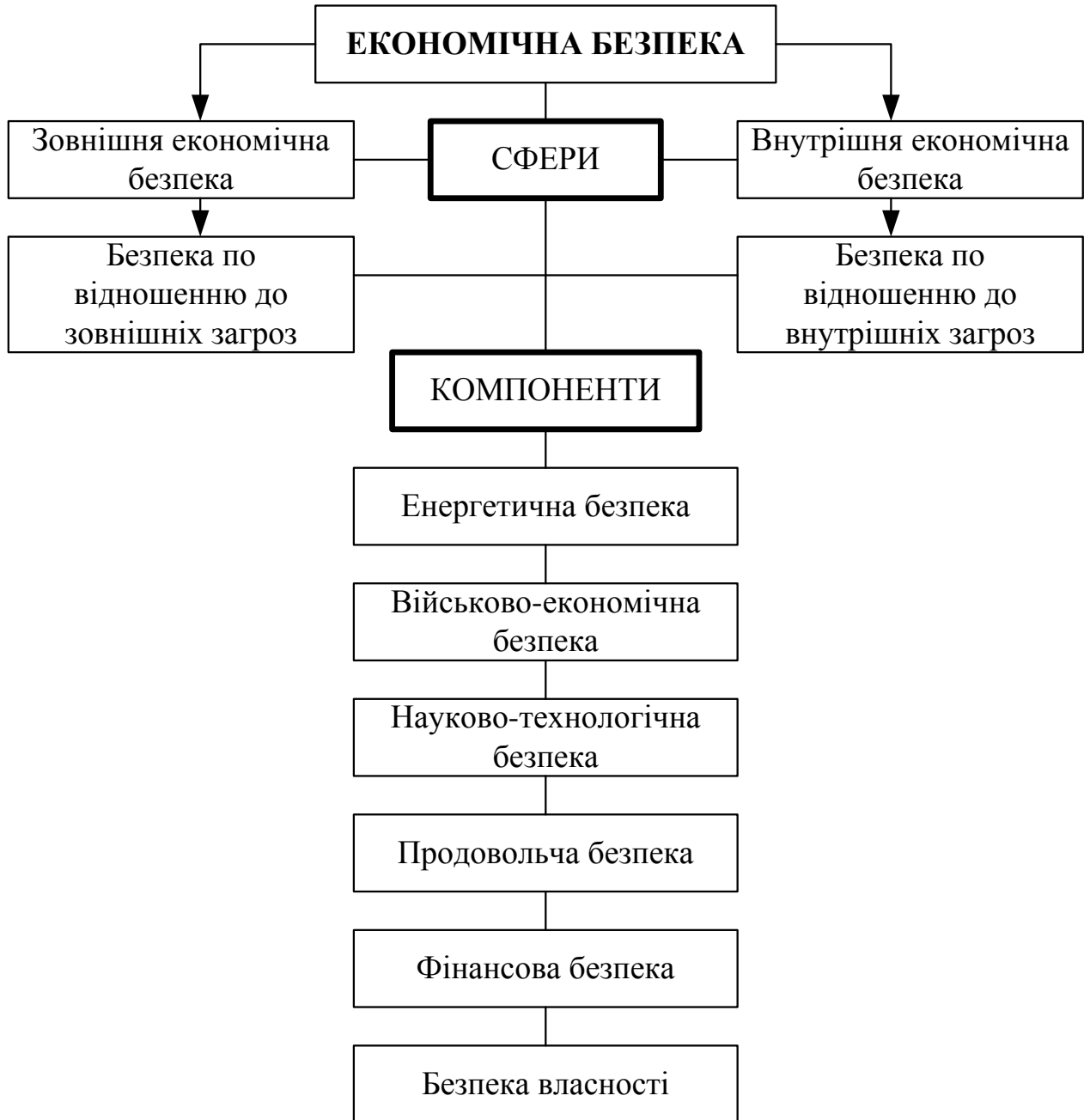

Рис. 1.3. Складові економічної безпеки

безпеки над інтересами військових ведуть до зміцнення військово-економічної безпеки держави. Забезпечення військово-економічної безпеки держави передбачає створення ефективних механізмів і проведення комплексних заходів щодо запобігання можливої агресії або військовому конфлікту, локалізації та ліквідації наслідків агресії або конфлікту.

Науково-технічна безпека – безпека при реалізації наявних або нових знань і технологій у виробничій та іншій економічній діяльності, включаючи заходи і засоби, що забезпечують рівень розвитку науки і технологій для забезпечення суверенітету, соціально-економічного розвитку держави та її національної безпеки.

Науково-технологічна безпека держави передбачає:

надійність відтворення національного науково-технічного, технологічного та виробничого потенціалів;

розвиток пріоритетних напрямків пошукових, фундаментальних і прикладних наукових досліджень, технічних і технологічних розробок, що забезпечують конкурентоспроможність національної економіки;

забезпечення режиму секретності та охорони на об'єктах стратегічної важливості, виробництвах підвищеної небезпеки, в науково-дослідних організаціях і на підприємствах, робота яких містить відомості, що становлять державну таємницю;

експортний контроль над поширенням наукових, технічних і технологічних розробок;

захист прав інтелектуальної власності та результатів інтелектуальної діяльності, в тому числі в сферах зовнішньоекономічної діяльності та науково-технічного співробітництва;

підтримку придбання економічними суб'єктами за кордоном технологій і «ноу-хау» замість покупки готової продукції;

розвідувальну і контррозвідувальну діяльність в сфері технологій і наукових розробок, що мають стратегічне значення.

Продовольча безпека – постійна здатність держави і суспільства забезпечувати доступність продуктів харчування для всього населення в кількості та якості, необхідній для активного та здорового життя. Продовольча безпека досягається як шляхом самозабезпечення продуктами харчування, так і можливістю ввезення відсутніх видів. Продовольчу безпеку характеризують:

рівень самозабезпечення продовольством – задоволення потреб населення в продуктах харчування за рахунок національного виробництва;

продовольча незалежність – стан, при якому, в разі припинення поставок продуктів харчування з-за кордону, не виникає продовольча криза;

стійкість внутрішнього продовольчого ринку, яка визначається як обсягами виробництва і запасів сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, так і рівнем, динамікою попиту і пропозиції та цін на продукти харчування;

фізична доступність продовольства – наявність продуктів харчування на всій території країни в будь-який момент часу в кількості та асортименті, відповідних платоспроможному попиту;

економічна доступність продовольства, при якій рівень доходів споживачів незалежно від соціального статусу та місця проживання, дозволяє купувати продукти харчування принаймні на мінімальному рівні споживання;

безпека продовольства для споживачів – запобігання виробництва, реалізації та споживання неякісних продуктів харчування, здатних завдати шкоди здоров'ю.

Фінансова безпека – це захищеність суб'єктів підприємництва від загроз, яка характеризується фінансовим станом і забезпечується збалансованістю наявних фінансових ресурсів та потребою у них. Фінансову безпеку:

забезпечує оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів;

дозволяє самостійно розробляти і впроваджувати фінансову стратегію;

дозволяють ідентифікувати небезпеки і загрози стану системи і розробляти заходи для їх своєчасного усунення;

повинна бути оцінена якісними і кількісними показниками, які мають граничні значення.

У західних науці та практиці, проблемам економічної безпеки завжди приділялася значна увага. При цьому економічна безпека не обмежується рівнем тільки держави. Вона поширюється як на державу, так і на організації, регіони та окрему людину.

Проблема економічної безпеки є багаторівневою. У ній можна виділити щонайменше три рівні – індивіда, країни та світової економічної системи. Крім того, іноді виникає необхідність доповнити цю класифікацію рівнями підприємства (фірми), галузі в масштабах країни або світу, регіону всередині країни, регіонального об'єднання країн, тощо. В принципі, не виключені підходи, при яких проблема економічної безпеки розглядається в загальному вигляді, безвідносно до об'єкта. Але при цьому проблема залишається неструктурованою, а загальні висновки важко пристосувати до кожної конкретної ситуації [9].

Тому пропонується наступне визначення економічної безпеки для різнорівневих систем – економічна безпека системи – це явна перевага факторів її поточної життєдіяльності та накопичення потенціалу розвитку над реальними та потенційними загрозами функціонуванню і вдосконаленню даної системи. Ці загрози можуть бути як продуктом саморозвитку внутрішніх або зовнішніх процесів, так і результатом цілеспрямованих дій зсередини та ззовні системи. Економічна безпека може бути як властивістю розвитку системи, яка виникає самостійно, так і бути результатом спеціальних дій по її забезпеченню.

В основу цього визначення покладено такі теоретико-методологічні положення.

1. Запропоноване визначення економічної безпеки носить універсальний характер і може бути застосовано до систем всіх рівнів, починаючи з окремого індивіда (він теж являє собою систему), підприємства, корпорації, регіонів і закінчуючи національною економікою і світовим господарством в цілому.

2. Наявність універсального визначення економічної безпеки передбачає конструювання її визначень стосовно системи того чи іншого рівня, а в рамках такого конструювання – формулювання індивідуально-конкретного визначення економічної безпеки.

3. Економічна безпека системи визначається як переважання чинників збереження і розвитку над погрозами на її адресу.

4. У системі об'єктивно виділяються дві групи факторів: фактори поточної життєдіяльності системи і фактори нагромадження потенціалу розвитку.

Дана відмінність носить принципово важливий характер, оскільки потенціал розвитку визначає стійкість системи на тривалу перспективу (отже, він повинен відтворюватися на якісно більш досконалої і постійно розширеній основі), а поточна життєдіяльність системи може бути досить успішною протягом відносно тривалого періоду, але якщо потенціал виявиться вичерпаним, вона почне стрімко деградувати. Отже, економічна безпека повинна забезпечуватися на лінії двох груп факторів одночасно.

5. Загрози економічній безпеці системи діють також по цим двом лініям – потенціалу і функціонуванню.

6. Крім того, всі види загроз безпеці діляться на два типи:

- а) загрози в результаті саморозвитку процесів (внутрішніх і зовнішніх);
- б) загрози в результаті цілеспрямованих дій (організованих як зсередини, так і ззовні).

7. Відповідно типами загроз економічна безпека системи забезпечується двома основними шляхами: через стійке і ефективне функціонування та розвиток системи (протидіє загрозам саморозвивається); за допомогою спеціальних заходів, які протидіють загрозам у вигляді цілеспрямованих дій, як внутрішніх, так і зовнішніх.

8. Протидія загрозам економічної безпеки системи здійснюються не тільки окремо щодо кожної загрози, але і у вигляді комплексу дій та заходів, що

дозволяє отримувати інтегрований ефект процесу забезпечення економічної безпеки.

Зазначене трактування економічної безпеки системи підводить до її розуміння в двох значеннях – широкому і вузькому.

У широкому значенні економічна безпека системи виступає як аспект (органічна складова частина) її відтворення в якісних і кількісних параметрах. Назвемо її базовою економічною безпекою.

У вузькому значенні економічна безпека є комплексом спеціальних заходів щодо її забезпечення. Назвемо її спеціальною економічною безпекою.

Економічна безпека в її широкому значенні є базовою первинною, а у вузькому – додатковою похідною, але при цьому виключно важливою.

Якщо система функціонує і розвивається в умовах гострих та масованих загроз, спрямованих на її знищення, то економічна безпека в її вузькому значенні (у вигляді комплексу заходів щодо її забезпечення) стає головною, визначальною, а економічна безпека в її широкому значенні відступає на другий план.

Але тут є небезпека, що якщо ситуація досить потужних цілеспрямованих погроз продовжується досить тривалий період часу, то в результаті упору на спеціальну економічну безпеку і ослаблення базовою економічної безпеки система не тільки отримує значної шкоди в процесі свого функціонування і розвитку, а й втрачає частину свого потенціалу, запускає всередині системи процеси її руйнування зсередини.

Проблема економічної безпеки стосується інтересів багатьох країн. Як показує світовий досвід, збиток економічним інтересам завдається різноманітними засобами: порушенням нормального стану міжнародної торгівлі (застосування ембарго, введення надмірних кількісних і тарифних обмежень, штучне підвищення або зниження цін на ті чи інші товари), створенням перепон на шляху міжнародного руху технологій, порушенням практики комерційної діяльності та ін.

Навмисний збиток може завдатися національній валютній системі країни шляхом заниження курсу національної валюти, заморожування вкладів в іноземних банках, введення кредитних обмежень. Інколи цілеспрямовано порушується порядок руху капіталу, зокрема через втечу капіталу, незаконну реквізицію або націоналізацію без компенсації власності іноземних інвесторів.

У науковій літературі не існує єдиного поняття національної економічної безпеки. Частина дослідників схильна пов'язувати її, перш за все, з безпекою міжнародної економічної системи та включає в її проблематику такі питання, як нерівномірність економічного розвитку, зростання заборгованості, поширення голоду, циклічні коливання та інші аспекти загальної дестабілізації світової економіки. Інші фахівці на перше місце ставлять забезпечення сприятливих умов для найбільш ефективного розвитку конкурентної національної економіки, включаючи вільний доступ до закордонних джерел сировини та енергії, стабільність закордонних інвестицій і гарантії вільного обміну товарами та послугами.

Поняття національної економічної безпеки по-різному розглядається в різних державах залежно від економічної політики, яку вони проводять, місця в світовій економіці та інших факторів, що впливають на стан країни в світовому співтоваристві.

Національна економічна безпека США – здатність захищати або зміцнювати економічні інтереси США по відношенню до подій, процесів або дій, які можуть загрожувати цим інтересам або перешкоджати їм. Ці загрози або перешкоди можуть бути іноземного або внутрішнього походження, навмисними або ненавмисними, наслідками діяльності людини або природи.

Основна умова забезпечення економічної безпеки Японії – збереження глобальної політичної та економічної стабільності, всемірне підтримку системи вільної торгівлі та забезпечення дружніх відносин з тими країнами, які є основними торговими контрагентами Японії.

Економічна безпека Китаю – синтез конфуціанської філософії, реформ і відкритості, правильне співвідношення між реформами, розвитком і

стабільністю: «йти шляхом індустріалізації нового типу, всіляко здійснювати стратегію підйому країни за рахунок науки і освіти і стратегію забезпечення тривалого розвитку» [122].

Розглянемо деякі визначення національної економічної безпеки, запропоновані іншими авторами, а потім, використовуючи згадані підходи, спробуємо сформулювати власне визначення. При цьому слід враховувати, що формування національних інтересів є процес не тільки складний, багатофакторний і багатоетапний, але й безперервний. Не існує безпомилкових критеріїв істинності того чи іншого розуміння національного інтересу: його концепція потребує постійного уточнення та коригування, оскільки і самі інтереси модифікуються разом зі зміною зовнішніх умов і внутрішніх чинників розвитку економіки.

Як показує аналіз концепцій національної безпеки в цілому, однією з головних теоретичних основ безпеки є уявлення про силу. Так, на думку І. Прохоренко, «національна безпека – це таке поєднання внутрішніх і зовнішніх обставин, що впливають на життя держави, при якому відсутні загрози критичного характеру і в той же час зберігається повноцінна здатність держави адекватно реагувати на ці загрози, якщо вони виникнуть». У той же час автор обумовлює, що дане визначення орієнтоване на ідеальні, «абсолютні» умови [48].

Національна безпека в широкому сенсі слова – це забезпечення фізичного виживання суспільства, збереження суверенітету і територіальної цілісності держави. Національна безпека включає створення громадянами даного суспільства необхідних умов для нормальної цивілізованої життя, вільного розвитку людини і його самовираження.

Національна економічна безпека – це захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх несприятливих чинників, що порушують нормальне функціонування процесу внутрішнього відтворення, підбивають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також загрозу самій державі [226, с. 574].

Розгорнуте визначення національної економічної безпеки дає В. Паньков: «Національна економічна безпека – це стан національної економіки, що характеризується стійкістю, «імунітетом» до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що порушують нормальне функціонування суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість в суспільстві, а також загрозу самому існуванню держави» [186]. В даному визначенні умовою виникнення загрози національної економічної безпеки вважається погіршення рівня життя населення, а результатом її порушення – загроза існуванню держави. Сполучною ланкою між цими двома моментами є підвищена соціальна напруженість в суспільстві. Однак при цьому з поля зору випадає економічна система країни, яка і повинна складати об'єкт національної економічної безпеки. Крім того, в якості ключової ланки механізму виникнення загрози національної економічної безпеки вводиться «нормальне функціонування суспільного відтворення», яке теж вимагає розшифровки, адже функціонування економічної системи як раз і складається з незліченних порушень плавного течії економічного життя та пристосувань до таких порушень.

Для розкриття поняття національної економічної безпеки особливо корисним є розгляд цього питання Л. фон Геза. У доповіді на міжнародному колоквіумі в Інституті Дж. Ф. Кеннеді в травні 1980 року він звернув увагу на необхідність проводити розмежування між економічною безпекою і економічною силою, між економічною безпекою і здатністю досягати поставлених цілей в області економічної політики, між погрозами економічної безпеки і погрозами національним інтересам. В цілому він схиляється до визначення національної економічної безпеки, запропонованого В. Хагер: національна економічна безпека знаходиться під загрозою тоді, коли зміна зовнішніх економічних параметрів здатна зруйнувати бажану економічну систему [19].

Національна економічна безпека передбачає не створення замкненого, авторитарного національного господарства, а взаємне врахування

національних економічних інтересів, дотримання погоджених норм функціонування світової економіки. У цьому плані проблема національної економічної безпеки має вкрай важливе значення для країн, що розвиваються. Національна економічна безпека має внутрішній та зовнішній прояви. У країнах з високим рівнем економічного розвитку за відносно низької самозабезпеченості основними ресурсами і багатьма видами продукції вона досить надійно гарантується диверсифікацією зовнішньоекономічних зв'язків. У менш розвинених країнах на перший план висуваються питання самозабезпеченості основними видами ресурсів і продукції.

Перспективне бачення національної економічної безпеки за умов відкритості конкурентних ринкових комплексів та розвитку інтеграційних процесів пов'язано із забезпеченням низки базових критеріїв та стандартів розвитку – випереджальним розвитком наукомістких галузей, всебічною модернізацією громадського суспільства згідно з сучасними цінностями та інформаційними реаліями. В цілому ступінь економічної безпеки залежить від економічного потенціалу країни, його співвідношення з потугами різноманітних господарств. Економічний потенціал, який утворюють сукупність продуктивних сил суспільства і національне багатство, визначає спроможність держави діяти у світовій економічній системі, справляти на неї певний вплив.

Національна економічна безпека в умовах інтеграції може бути визначена як економічна категорія, яка відповідає поточному стану динамічного процесу інтеграції та умовам локального розвитку країни. Однак, як інтеграції до європейського економічного простору, так і забезпечення національної економічної безпеки зачіпають всі сфери економіки країни. Деякі дослідники розглядають національну економічну безпеку не як стан, а як безперервний процес підтримки стану, ознаки якого відповідають економічній безпеці в умовах змін світового устрою.

Таким чином, основними складовими забезпечення національної економічної безпеки в умовах європейської інтеграції можна вважати:

– здатність забезпечувати сталий розвиток національної економіки за допомогою комплексу інструментів та практичних можливостей гарантувати процес економічного відтворення в суспільстві в контексті міжнародної конкуренції та постійних змін в умовах виробництва;

– наявність ефективних можливостей підтримувати стабільний стан соціально-економічної системи шляхом захисту власності в усіх її формах, підтримання достатніх умов та гарантій для підприємницької активності, попередження тенденціям, які потенційно здатні порушувати макроекономічну, фінансово-монетарну рівновагу, погіршувати добробут населення;

– здатність підтримувати науково-технічні розробки, упроваджувати лідируючі технології, інновації, забезпечувати надходження до країни технологій, ноу-хау, передових методик управління, створення нових закладів, якщо цього вимагають умови НТП, підвищення професійного, освітнього та загальнокультурного рівня працівників і населення в цілому;

– забезпечення стабільного щорічного приросту ВВП [179, с. 581].

Застосовуючи це визначення до конкретної ситуації, яку переживає сьогодні Україна, необхідно зауважити, що в даному випадку мова йде не про збереження «бажаною соціально-економічної системи», а про перехід від однієї соціально-економічної моделі до іншої, перехід, який пов'язаний з особливими погрозами національній економічній безпеці. Визначення характеру загроз, що пов'язуються з проблемою національної економічної безпеки, є другим ключовим моментом для визначення самого поняття національна економічна безпека.

Загроза взагалі, а не тільки економічна, називається такою тому, що вона несе з собою або руйнування об'єкта, або заподіяння йому більш-менш значної шкоди. Що стосується руйнування, то його слід розуміти як позбавлення доступу до ресурсів, що приводить до голодної смерті, або дезорганізацію грошового обігу, що супроводжується розпадом господарської системи країни, або втрату здатності уряду до управління економікою.

Загроза національній економічній безпеці – це небезпека, яка визначається діяльністю, що перешкоджає задоволенню національних економічних інтересів.

З одного боку, загроза національній економічній безпеці нерозривно пов'язана з тим чи іншим національним інтересом. Немає національного інтересу – не існує й загрози. Поза цією системою національних інтересів загроза – це всього лише небезпека. Загроза національній економічній безпеці розглядається в контексті різних небезпек, здібностей заподіяти будь-якої шкоди, нещастя, які супроводжують економічну діяльність взагалі. Небезпеки, на відміну від загрози, можуть породжуватися не тільки економічними проблемами силами, але також природними явищами, стихійними лихами і катастрофами техногенного характеру.

З іншого боку, загроза як посягання на національний економічний інтерес і намір нанести шкоду, завжди пов'язана з цілеспрямованою діяльністю будь-якої протидіючої сили – конкретних суб'єктів, які переслідують свої інтереси, які й виступають у якості джерела загрози.

Зміст загрози визначається:

- перешкодою національними інтересами країни, що відображає її значимість;
- обставинами (власної вразливості – ступеня захищеності від даної загрози), що визначає потенційний збиток при реалізації загрози;
- місцем і часом прояву негативних факторів і умов;
- можливостями, намірами і волею суб'єкта загрози (потенційного противника або конкурента).

Останні два пункти визначають ймовірність реалізації загрози.

Природа загрози визначається природою інтересу, задоволенню якого дана загроза протидіє. Тому розрізняють загрози різного характеру (рис. 1.4).

По виду розрізняють:

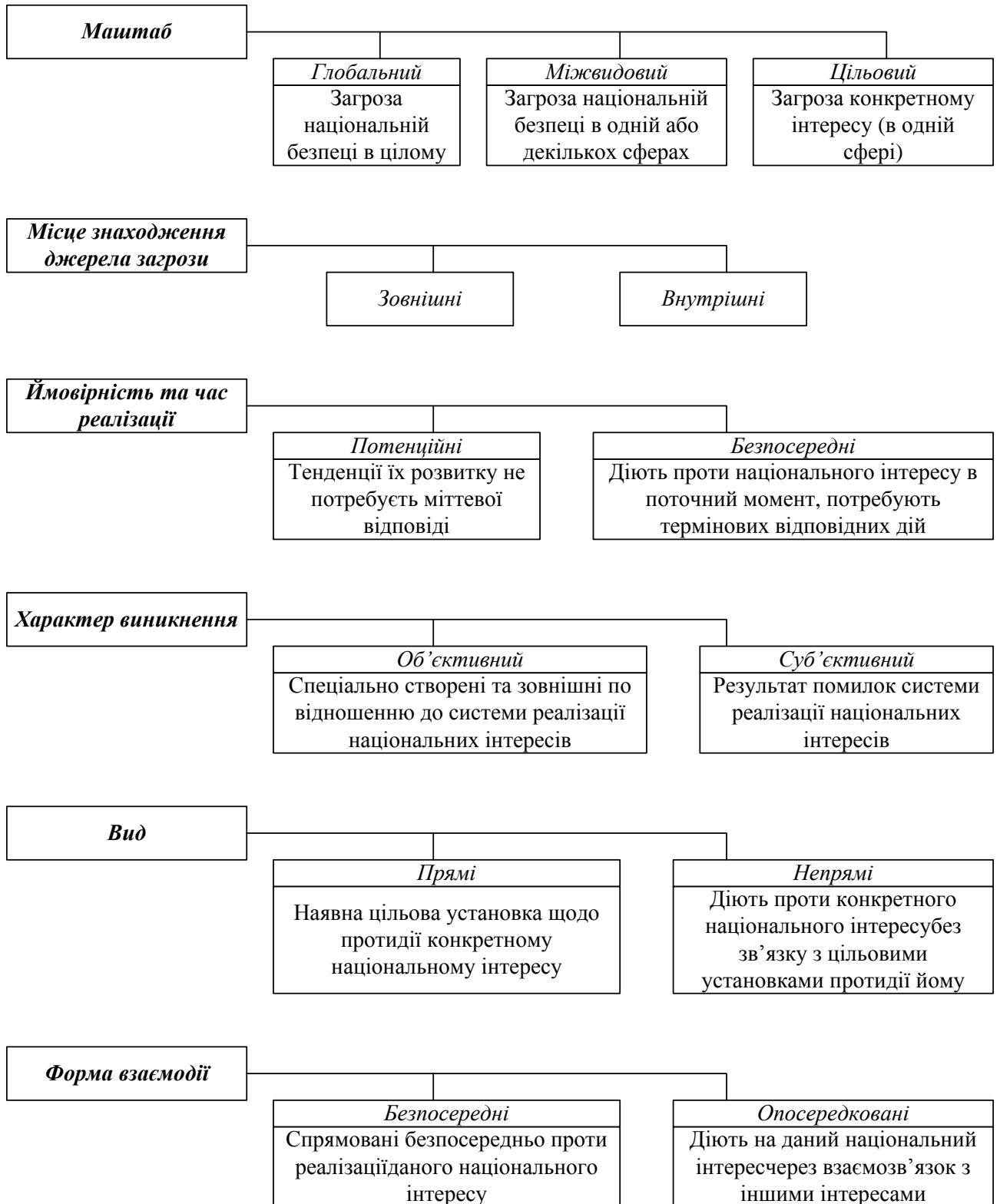

Рис. 1.4. Класифікація загроз національній безпеці в процесі інтеграції

пряму загрозу, яка створювана адресно та навмисної протидіє суб'єкту, який розглядається як конкурент, супротивник або ворог.

непряму загрозу, яка викликана деструктивними змінами ринкової кон'юнктури, або непередбачуваними політичними подіями, що руйнують сформовані системи економічної та політичної взаємодії, або їх нездатністю до кризового реагування.

Залежно від того, звідки загроза виходить, тобто де по відношенню до державного кордону перебуває джерело загрози, розрізняють зовнішні, внутрішні та транснаціональні (що не мають прив'язки до конкретної країни) загрози.

З точки зору «розширеного» тлумачення безпеки загрози поділяють на наступні типи: актороцентричні (виникають в умовах чіткого планування і управління державою (актором) інтеграційними процесами) та тренд-центричні (виникають в умовах, коли інтеграційні процеси мають стихійний характер, держава, бізнес та інші структури адаптуються до мінливих соціально-активної та політичної ситуації). Спільним між цими загрозами є те, що перші часто, а другі майже завжди носять транснаціональний характер.

У системі державного управління економічною безпекою загрози, як правило, поділяються на потенційні та безпосередні. В якості перших зазвичай розглядаються загрози, які володіють наступними ознаками:

- мають безпосередню небезпеку для національних економічних інтересів в рамках відповідного періоду планування;

- відображають певні тенденції розвитку світової економіки або погіршення економічної кон'юнктури;

- не вимагають негайних дій у відповідь.

Ознаки безпосередніх загроз наступні:

- несуть явну небезпеку національним економічним інтересам в поточний момент;

- представлені в якості конкретної події, яка фактично відбувається;

– вимагають прийняття негайних захисних заходів.

Потенційні загрози зазвичай враховуються при розробці різних планів і програм. Безпосередні вимагають негайного використання системи оперативного планування в кризових ситуаціях для прийняття конкретних заходів у відповідь. Як правило, джерелами безпосередніх загроз є потенційні.

Прояв джерел загроз може мати кумулятивний характер як в різних сферах досягнення національних цілей, так і за географічними напрямками, це передбачає розгляд загроз не тільки за їхніми джерелами, поділом на зовнішні та внутрішні, а й за формами та ймовірністю реалізації, а також можливному збитку. Це дозволяє визначати ризики для вирішуваних завдань національного розвитку з метою вжиття запобіжних заходів щодо нейтралізації загроз.

В літературі існує деяка розбіжність щодо включення внутрішніх факторів в число загроз національної економічної безпеки. Питання це не є принциповим і зводиться до досягнення консенсусу про значення термінів. Тому обмежимо коло несприятливих впливів джерелами, що мають зовнішнє походження. Зовнішні економічні загрози, що виникають з нормальної діяльності в конкурентному середовищі, мають безпосереднє відношення до проблеми взаємозалежності. Остання сама по собі означає, що взаємопереплетення національних господарських комплексів, несе країні не тільки вигреш, але і можливість несприятливого впливу з боку зовнішніх чинників, що беруть початок в інших національних комплексах або в міжнародній економічній системі.

Канали, які пов'язують об'єднані країни одна з одною та з частиною світової економічної системи, яка не входить до інтегрованої спільноти, дозволяють переміщати фактори виробництва і передавати економічні сигнали. Важливо підкреслити, що залежність проявляється не тільки як факт зовнішнього впливу, але і як його очікування, як розрахунок на отримання певної вигоди від потенційної взаємодії. Як приклад можна привести залежність від безперебійних поставок нафти, від можливості реалізації товару, отримання капіталу тощо.

В цілому прийнято вважати, що далеко не всі економічні загрози заслуговують того, щоб пов'язувати їх з проблемою національної економічної безпеки. Велика частина загроз зазвичай пов'язана з повсякденним економічною діяльністю і складає її витрати. Те, що в короткостроковому плані виглядає загрозою (наприклад, ембарго на поставки нафти), в довгостроковій перспективі може обернутися стимулом для більш раціональної енергетичної політики і прискорення технологічного розвитку. Збиток може виражатися у втраті доходу або в знищенні цілих галузей промисловості та все ж не виходити за рамки нормальної конкурентної боротьби.

Теоретично дана позиція виглядає переконливою. Однак з практичної точки зору вона представляється надто радикальною. Справа в тому, що в процесі прийняття рішень майже неможливо заздалегідь визначити, які саме зовнішні впливи слід розглядати в якості сигналів для перегляду інтеграційної політики, а які в якості однозначно несприятливих впливів, що вимагають не пристосування, а протидії. З огляду на те, що рішення значною мірою приймаються на підставі прогнозу розвитку явища, з позицій інтеграційної політики має сенс включити в число загроз національній економічній безпеці такі несприятливі зовнішні впливи, які не тільки в даний момент, але і в міру свого розвитку можуть привести до порушення національної економічної безпеки країни.

Загрози національній економічній безпеці можуть як мати своїм джерелом силове протистояння країн в сфері міжнародних економічних відносин, так і виникати з стихійного і нестійкого характеру функціонування світового господарства. Важливий аспект проблеми національної економічної безпеки закладений у відносинах країни з міжнародною економічною системою.

Що стосується України, то до останнього часу в країні не створено цілісної системи організації національної економічної безпеки держави. Вкрай недосконала її нормативно-правова база. На законодавчому рівні перелік загроз національній економічній безпеці, сформульований у Законі «Про основи національної безпеки України», який був прийнятий Верховною Радою України

лише в червні 2003 року [106]. Однак до цього часу не затверджено проект Стратегії забезпечення економічної безпеки України, який розроблено Кабінетом Міністрів, не розпочато роботу над Національною програмою економічної безпеки. Усе це призводить до того, що впродовж тривалого часу економічна політика в державі здійснювалася без урахування існуючих загроз національній економічній безпеці, необхідних експертних оцінок та відповідного моніторингу.

Центральну проблему національної економічної безпеки України на сучасному етапі становить збереження національного господарського комплексу як єдиного цілого в умовах внутрішнього і зовнішнього звільнення економіки.

Основними внутрішніми загрозами національній економічній безпеці є:

– недосконалість національного законодавства, пов'язаного з управлінням інтеграційними процесами, високий ступінь галузевого лобізму під час прийняття управлінських рішень, неефективність державного управління соціально-економічними процесами, непослідовність і безсистемність у здійсненні економічних реформ, відсутність власної моделі реформ та їхнього ідеологічного обґрунтування;

– критичне гальмування економічного розвитку України та розбалансування основних макроекономічних показників, згортання промислового виробництва, зниження економічної активності, насамперед інвестиційної;

– високий рівень матеріало- та енергомісткості виробництва, високий рівень морального та фізичного спрацювання основних фондів, застарілі виробничі технології у більшості галузей виробництва, низький рівень продуктивності праці;

– домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини;

- енергетична криза, низький рівень видобутку нафти, газу, вугілля для забезпечення власних потреб;
- недосконала фінансово-бюджетна система, у тому числі система контролю за витратами бюджетних коштів, неефективність бюджетної, податкової та банківської систем
- необґрунтоване зростання цін на споживчому ринку, відсутність паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію.
- поглиблення розриву в рівнях доходів різних груп населення, соціальна незахищеність значної частини населення, низький платоспроможний споживчий попит населення;
- загрозовий стан науки, освіти, втрата фахових освітніх знань, значне приховане безробіття, вимушені перекваліфікації;
- підвищення тінізації економічної діяльності, нелегальний вивіз капіталу з України, корупція в управлінських структурах, перетворення української економіки в об'єкт протиборства політичних угруповань та мафіозних структур.
- неефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне нехтування правилами охорони навколишнього середовища та екології, техногенні та природні катастрофи, значний антропогенно-техногенний вплив, погіршення якості земельних ресурсів.

Основними загрозами економічній безпеці України є:

1. В інституційній сфері – недостатня ефективність гілок влади: суперечність чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема інтеграційних процесів, утвердження ефективного конкурентного середовища, незбалансованість кадрового потенціалу, нероздільність відносин бізнесу та влади за домінуванням останньої.

Зрощування влади (у всіх її формах) та бізнесу є основним підґрунтям корумпованості економіки, системної бюрократизації. У деструктивних формах

здійснюється роздержавлення та приватизація, зокрема й землі. Однією з найгостріших проблем, що стримує економічне зростання, є криза корпоративного управління, яка унеможливує ефективну реструктуризацію підприємств, розвиток фондового ринку, зростання інвестиційної привабливості української економіки, у тому числі для іноземних інвесторів.

Також деструктивною для економічної безпеки є слабкість судової влади, особливо механізму виконання її рішень, що створює сприятливе середовище для зростання корупції, дискредитує державну регуляторну політику [138, с. 428-429].

2. У соціальній сфері – у декілька разів занижена вартість робочої сили – одного із основних виробничих ресурсів. Наслідком цього є низька платоспроможність населення, відсутність стимулів зростання його кваліфікаційного потенціалу, нагромадження капіталу, технічного прогресу, глибока диференціація доходів населення.

За роки реформ в Україні життєвий рівень знизився в 10-12 разів. За даними ООН, Україна опинилася на 139 місці зі 160 країн світу. Стандарт життя як показник співвідношення багатств 10 % найбагатшої частини населення до багатства такої чисельності бідного населення (коефіцієнт Джині) в Євросоюзі складає 6:1, а в Україні – 20/40:1. Мінімальний рівень погодинної зарплати в ЄС складає 3 долл., в Україні – 0,99 долл. Зарплата українського вчителя складає 100 доларів у місяць, тоді як зарплатня вчителя в країнах ЄС 1000-2000 євро [136]. Частка населення, що живе за межею бідності, сягає 39-50 %, у той час коли максимально допустиме значення у світовій практиці складає 10 %.

З 1993 р. в Україні сформувалася усталена тенденція до зменшення населення країни: з 52,2 млн. осіб до 42,8 (на 1.01.2015 р.). Щорічні показники смертності перевищують відповідні показники народжуваності (при цьому смертність у чоловіків у 4 рази вища, ніж у жінок), тривалість життя знизилася з 65,6 років для чоловіків та 74,9 для жінок у 1990 р. до 62,7 та 74,1 відповідно у 2002 р. та є одним із найнижчих у Європі (наприклад, у Німеччині очікувана

тривалість життя становить відповідно 74,5 та 80,5 років). За прогнозами до 2020 р. очікувана тривалість життя українців буде складати: для чоловіків це 65,9, а для жінок 76 років [263].

Погіршуються показники здоров'я населення. З 1995 р. в Україні триває епідемія туберкульозу, невпинно поширюється захворюваність на ВІЛ/СНІД, збільшується кількість осіб, що вживають наркотичні та психотропні речовини. Ці та інші чинники суттєво погіршують відтворення робочої сили, її якісні параметри та трудовий потенціал.

3. У фінансовій сфері. Низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційній перебудові національної економіки.

Низький рівень розвитку фондового ринку не дозволяє зробити його ефективним інструментом мобілізації інвестиційних ресурсів, а відтак і політики економічного зростання. Зберігається структурна розбалансованість державних фінансів, їх суто фіскальна спрямованість; не зменшується взаємна заборгованість підприємств та організацій. Переважають короткострокові кредити під високі відсотки.

Україна поки що не посіла належного місця в міжнародному русі капіталів, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою економічного зростання та структурної перебудови.

Співвідношення зовнішнього державного боргу України та її золотовалютних резервів збільшується: якщо на 01.01.2010 р. це співвідношення було майже рівним – 26,2 млрд. дол. і 26,5 млрд. дол. (тобто 99,9 %), на 01.01.2011 р. – 34,6 млрд. дол. і 34,8 млрд. дол. відповідно (99,9 %), на 1.01.2014 р. вже 37,6 млрд. дол. і 20,4 млрд. дол. (54,4 %), то на 01.01.2015 р. 38,8 та 7,5 млрд. дол. (19,4 %), а на 01.01.2017 р. 38,8 та 7,5 млрд. дол. (19,4 %).

Сукупний зовнішній борг України (державний і корпоративний) досягає 81,1 % обсягу ВВП (24,7 % в 2004 р.). При цьому, прямий гарантований борг у

2016 р. складе 11,7 % ВВП [60]. За роки незалежності з України в офшори було виведено 167 млрд. дол. (300 млн. дол. щомісячно).

4. Тінізація та корумпованість української економіки, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. При існуючому рівні тінізації економіки вже можна говорити про існування системи розширеного відтворення тіньових економічних відносин в Україні.

Частка тіньової економіки від офіційного ВВП в Україні становить 40,6 % (для порівняння: в Албанії – 32,9 %, у Замбії – 38,4 %). За рівнем корупції Україна у 2016 р. знаходилася на 131 місці з 176 країн [264]. При цьому найбільш корумпованими вважаються саме ті інститути влади, які покликані боротися з корупцією: суди (87 %) та правоохоронні органи (84 %).

Одним із найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є криміналізація суспільства. Водночас тінізація економіки формує негативний імідж держави серед міжнародної спільноти, стримує торговельно-економічні відносини українських підприємств із зарубіжними партнерами та стримує євроінтеграційні зусилля України.

5. Структурні диспропорції. Йдеться про надзвичайно енергоємний промисловий комплекс, велику залежність національної економіки від імпорту, нерациональну структуру експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості, критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, АПК, системах життєзабезпечення, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України [138, с. 430].

Якщо в 1991 р. частка металургії у ВВП України складала 25,6 %, то у 2014 р. – вже 33 %. І поки така ситуація призвела до того, що ризики металургів стали ризиками всієї економіки (до початку військового конфлікту на сході

країни внесок Донецької та Луганської областей у ВВП України становив близько 25 %).

Низький технологічний рівень виробництва: 47,9 % сталі виплавляється мартенівським способом (у світі – 2,5 %); частка електроплавлення складає 4 % (у світі – 40 %); середня глибина розробок вугілля, що коксується, перевищує 720 м, глибина переробки нафти на українських НПЗ складає 46-60 % (у світі – перевищує 90 %); з 50 тисяч зернозбиральних комбайнів 30 тисяч – застарілі «Ниви» [135, с. 220, 229, 231, 246].

Незважаючи на те, що з 1991 до 2015 р. енергомісткість виробництва скоротилася з 0,8 кг умовного палива на 1 долар ВВП до 0,55 кг умовного палива на 1 дол., у Росії цей параметр становить 0,44 кг у.т., Чехії – 0,22, Польщі – 0,19, Німеччині – 0,15 [284]; альтернативна енергетика в Україні складає 0,79 % від спільного обсягу споживання енергії (в Білорусі – 12 %, Фінляндії – 26 %);

Частка імпорту газу з одного джерела (монозалежність) сягала 70-75 %, у той час коли максимально допустиме значення у світовій практиці складає тільки 30 %. У 2015 р. ця залежність знизилась до 40 %.

6. Недосконалість системи інноваційного розвитку. За роки реформ не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств та організацій, що призвело до деградації існуючого науково-технічного потенціалу, повільного оновлення продукції виробничого комплексу. Критичним залишається рівень державного фінансування науково-технічної діяльності.

Усього 16,6 % підприємств ведуть роботи з інноваційного оновлення виробництва (тоді як у 1990 р їх було 36 %), що нижче порогового значення (25 %) і набагато нижче аналогічного показника розвинених країн (70-80 %). Порівняно з 1991 р кількість винахідників і раціоналізаторів в Україні скоротилася більш ніж у 20 разів.

За даними ЮНЕСКО, в Україні загальний рівень фінансування наукової та науково-технічної діяльності в розрахунку на одного науковця приблизно в

шість разів нижчий, ніж у США та Німеччині, у п'ять разів – Японії та в 1,3 рази – ніж у Росії. Фінансування науки (у % ВВП) протягом 2000-2016 рр. знизилося з 1,2 % до 0,97 % [83] (причому в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» зазначено, що обсяг фінансування науки повинен бути на рівні не менше 1,7 % ВВП) [105].

7. Високий рівень фізичного зносу основних фондів та виробничої інфраструктури: у металургійній промисловості – 65 %, у вугільній промисловості – 80 %; усі діючі НПЗ були побудовані ще в радянські часи; в АПК – 60-90 % техніки, яка залишається в експлуатації, уже відпрацювала 1-2 амортизаційних терміни; майже третина устаткування на цукрових заводах знаходиться в експлуатації понад 20 років; сироварне устаткування зношене на 90-95 %; 14% залізничних мостів знаходяться в незадовільному стані, 46 % – не відповідають правилам експлуатації [134].

Загрозами економічного плану є також рівень безробіття, темпи інфляції (поточні ціни у співвідношенні з базовим індикатором цін), національний борг (співвідношення між рівнем боргу та обсягами джерел прибутків, валютних надходжень, наприклад річним експортом).

У сукупності внутрішні загрози національній безпеці тісно переплетені між собою та взаємозалежні. Їх ліквідація є необхідною не лише для створення належного рівня національної безпеки, а й збереження державності. Разом з внутрішніми, присутні й зовнішні загрози національній безпеці.

Основними зовнішніми загрозами національній економічній безпеці в умовах євроінтеграції є:

відсутність експортно-імпоротної збалансованості, значне від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, нераціональна структура експорту, надмірний вивіз сировинних ресурсів.

скорочення попиту на український експорт внаслідок уповільнення економічної активності у країнах інтеграційного об'єднання, витіснення іноземними товарами вітчизняної продукції з внутрішнього ринку;

згорання іноземними компаніями інвестиційних планів або перенесення термінів їх реалізації на майбутній період у зв'язку з макроекономічною невизначеністю;

зменшення рівня політичної та фінансової допомоги з боку Європейського союзу у випадку гальмування структурних реформ;

зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів;

надмірна відкритість економіки України, невважена лібералізація зовнішньоекономічної діяльності;

некерований відтік за кордон інтелектуальних і трудових ресурсів;

ввезення в Україну технічно застарілих та екологічно небезпечних виробництв.

Забезпечення національної економічної безпеки на достатньому рівні виводить необхідність постійного контролю зовнішніх і внутрішніх загроз, а тому їх перелік постійно змінюється в залежності від конкретних політичних, соціальних, правових і економічних умов.

У результаті вивчення економічної сутності й динаміки загроз економічній безпеці України було здійснено моделювання процесу їх виникнення та розвитку. Так, джерелом загроз є фактори й умови, що провокують появу явищ та процесів у зовнішньому чи внутрішньому середовищі системи економічної безпеки національної економіки, аналіз і своєчасне виявлення яких має бути основою механізму забезпечення економічної безпеки. Такий підхід на відміну від ситуативного реагування, дозволяє унеможливити виникнення загроз та здійснювати їх нейтралізацію на початковому етапі зародження.

Ефективність протидії загрозам економічній безпеці національної економіки залежить від своєчасності їх виявлення, тому формування загрози в часі подано на рис. 1.5 як послідовність зародження і розвитку потенційної загрози з подальшим її перетворенням у реальну загрозу в разі відсутності своєчасних заходів з її нейтралізації. У результаті впливу загроз на систему

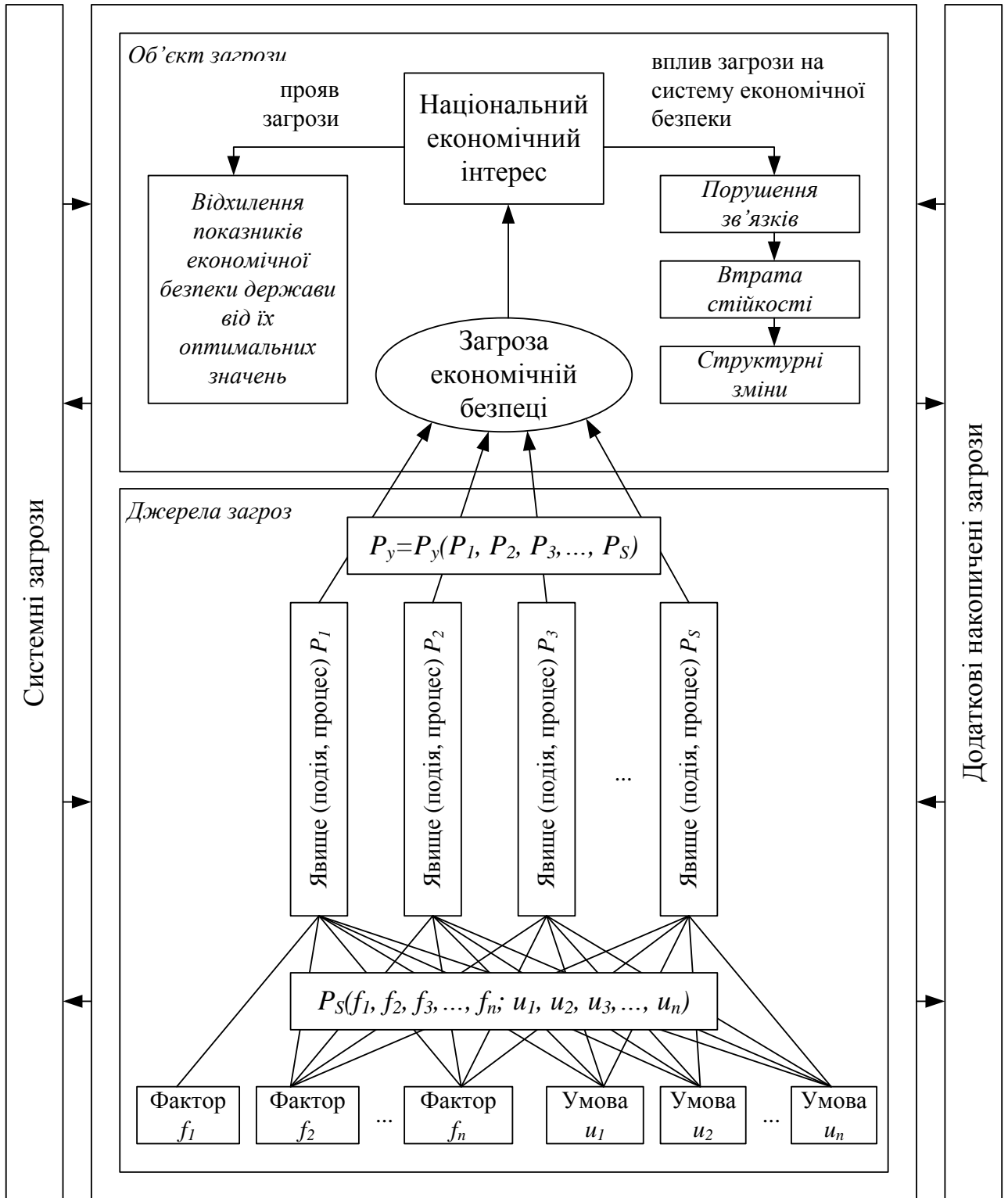

Рис. 1.5. Структурна модель виникнення та розвитку загроз економічній безпеці національної економіки

економічної безпеки, зокрема на національні економічні інтереси, відбувається порушення зв'язків, втрата стійкості системи з можливими подальшими структурними змінами в ній. Проявом існування та негативного впливу загроз є відхилення показників економічної безпеки від їх оптимальних значень.

Розвиток загроз за відсутності дієвих механізмів їх нейтралізації призводить до перетворення реальних загроз на системні, які є каталізаторами додатково накопичених загроз. У свою чергу як системні, так і додатково накопичені загрози можуть виступати факторами та умовами виникнення інших потенційних загроз економічній безпеці держави. У разі відсутності на цьому етапі ситуативного реагування на вже існуючі загрози відбувається їх накопичення, що призводить до структурних зрушень як у системі економічної безпеки національної економіки, так і в економічній системі держави в цілому.

Складнощі виникають, коли робиться спроба визначити рівень збитків, що дозволяє говорити про загрозу національній економічній безпеці, при якій до руйнівних подій справа не дійшла. У нормальних умовах економічні загрози є зворотною стороною економічного виграшу і звичайним моментом діяльності в ринковій конкурентному середовищі. Причому збиток може бути наслідком впливу як зовнішніх, а й внутрішніх факторів. Наприклад, економічний суб'єкт може зазнавати збитків у зв'язку з нездатністю протистояти конкуренції з-за поганого управління. У зовнішніх впливах, що тягнуть за собою збитки, можна виділити як свідомі, так і стихійні дії. При цьому свідомі дії партнерів не обов'язково повинні мати на меті завдання збитків, а можуть переслідувати власні внутрішні цілі. Стихійні ж події можуть мати частковий характер (коливання на окремих ринках) або загальний (дестабілізація світової економічної системи в цілому).

Слід зазначити, що національна економічна безпека – комплексний показник економічної системи стосовно кожного етапу розвитку суспільства. Сьогодні проблеми національної економічної безпеки відображені в офіційних урядових документах, а формування спеціальних державних організацій здійснюється на базі концепцій, раніше вироблених в економічній теорії.

Слід зазначити, що в наукових дослідженнях в області національної економічної безпеки зв'язок офіційної концепції та стратегії певної економічної парадигми зазвичай не досліджується.

Виникає недооцінка впливу чинників, які формують і впливають на становлення національної економічної безпеки. Можна лише припустити, що заходи щодо боротьби з загрозами національній економіці – це реакція на ці загрози. Не зовсім зрозуміло, що вважати загрозами і як їм протистояти. Важливо зауважити, що між початком існування загрози та формуванням заходів по боротьбі з нею є проміжна ланка – розробка економічної концепції щодо осмислення цієї загрози. Більш того, всі теоретичні концепції національної економічної безпеки – це базові економічні концепції, орієнтовані на ефективну економічну політику будь-якої держави.

За останні півтора століття сформувалися три основні підходи економістів-теоретиків до того, що слід вважати головною загрозою національній економіці і як з нею боротися (табл. 1.2):

1) камералістська концепція захисту зовнішньоекономічної безпеки (існує з середини XIX ст.), пізніше відроджена ліворадикальними економістами (остання третина XX ст.);

2) кейнсіанська концепція захисту від внутрішніх макроекономічних загроз (друга третина XX ст.);

3) інституційна концепція захисту від адміністративних бар'єрів (кінець XX ст.).

Для більш глибокого розуміння національної економічної безпеки слід зупинитися на концепції, сформульованій ще в 1930-і рр. англійським економістом Дж. Кейнсом. Він вважав, що головною загрозою національній економіці є не конкуренція іноземних товарів, а безробіття та економічна депресія. Отже, необхідно, щоб держава управляла господарською діяльністю через державні замовлення та субсидії, а також за допомогою регулювання грошового ринку та навіть прямого адміністративного (інституційного) контролю за конкуренцією.

Таблиця 1.2

Концепції забезпечення національної економічної безпеки

Характеристика парадигми	Концепція		
	Камералістично-ліворадикальна	Кейнсіанська	Неоінституціональна
Час виникнення, основоположники концепції	1840-і рр. – Ф. Ліст 1970-і рр. – Р. Пребіш, А. Емануель, І. Валлерстайн	1930-і рр. – Дж. М. Кейнс	1980-і рр. – Е. де Соло
Розуміння головної загрози національній економічній безпеці	Зовнішня загроза – конкуренція іноземних держав	Внутрішня загроза («провали» ринку) – нестабільність економічного росту, безробіття, інфляція	Внутрішня загроза («провали» держави) – адміністративні бар'єри, пошук ренти
Суб'єкти боротьби за національну економічну безпеку	Країни, що доганяють розвиток	Розвинуті країни	Країни, що доганяють розвиток
Мета боротьби за національну економічну безпеку	Економічна незалежність	Економічна та фінансова стабільність	«Верховенство права», захист прав власності
Методи боротьби за національну економічну безпеку	Протекціоністська торгівельна політика, комплексний розвиток національної економіки	Державне регулювання виробництва, зайнятості та грошового обігу	Зниження реєстраційних процедур та платежів, боротьба з бюрократизмом та корупцією

Якщо кейнсіанці робили ставку на державне регулювання, то неокласики недооцінювали його роль. Однак фактично вони визнавали існування макроекономічних проблем, таких як безробіття, уповільнення темпів економічного зростання, інфляція, що залежать від внутрішнього розвитку

національної економіки. Пріоритетними були визнані загрози національній економічній безпеці. Загрози безробіття та інфляції відійшли на задній план. Першорядним стало вважатися забезпечення високих темпів економічного зростання національної економіки шляхом підтримання високої конкурентоспроможності у світовому масштабі.

Крім того, відповідно до інституціональної концепції Е. де Сото основною небезпекою для національної економічної безпеки є інституційні бар'єри у вигляді недосконалих законодавчих норм або можливість їх не дотримуватися [234]. Ліквідація інституційних перешкод національної економічної безпеки полягає в прийнятті нових законодавчих норм, зміст яких відповідає нормам економічної демократії, і створенні інститутів по контролю за належним виконанням цих законодавчих норм.

Узагальнюючи вище наведені концепції слід відзначити, що, на наш погляд, національна економічна безпека повинна базуватися на таких основних принципах, як:

1) незалежність національної економіки – через все більше залучення національних економік у світову цей принцип може бути виконано тільки відносно, бо необхідно досягнення стану відносної незалежності національної економіки;

2) стабільність національної економіки, що передбачає стійке зростання економіки країни, що виключає соціальні потрясіння, посилення ролі кримінальних структур і створює режим безпеки для кожного громадянина;

3) стійкі темпи зростання національної економіки, бо лише постійне та стійке зростання може забезпечити прийнятний рівень економічної безпеки, що включає вдосконалення виробництва та професіоналізму кожної людини.

Таким чином, національна економічна безпека повинна бути заснована на незалежності, стабільності та зростанні національної економіки, що є обов'язковою умовою нормального її функціонування.

1.3 Концептуальні положення управління інтеграційними процесами в Україні

Сьогодні спостерігається все більше взаємопереплетіння та ускладнення господарських процесів різних рівнів економічних систем. Різде посилення міжфірмової та міждержавної конкурентної боротьби за ринки збуту і джерела сировини обумовлюють необхідність кооперації як матеріально-фінансових, так і виробничих зусиль територіально пов'язаних країн, дозволяючи економити на митних зборах, уникати додаткових витрат виробництва і обігу, виступати з'єднаною силою проти загальних конкурентів на світовому ринку. В результаті необхідно не просто відстоювання національно-державних інтересів, а й їх перетворення в регіональні інтереси. Розвиток інтеграційних процесів в світовій економіці нерозривно пов'язаний з інтернаціоналізацією виробництва, а в подальшому – з економічною інтеграцією.

Дослідники відзначають, що в розвитку теорій міжнародної економічної інтеграції чітко можна виділити два основних підходи, які ґрунтуються на ідеях власне економічного лібералізму і, з іншого боку, ідеях державного регулювання економіки. Відповідно до першого підходу, економічна інтеграція розглядається крізь призму процесу злиття ринків та вимагає врегулювання торговельних і валютних бар'єрів, уніфікації ринкових механізмів, відповідним чином впливає на механізми вільного ціноутворення і вільної конкуренції. Порівняльні переваги країн – є основою для розвитку інтеграційних процесів.

Другий підхід ґрунтується на визнанні того факту, що дії ринкових механізмів недостатньо для економічної інтеграції, а злиття ринків повинно доповнюватися злиттям економік в цілому, а значить необхідна спільна економічна політика і відповідне регулювання розвитку економічних структур як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Відповідно, порівняльні переваги країн розглядаються в динамічному контексті, отже, інтегруватися мають не взаємодоповнюючі, а однорідні та конкурентоспроможні економіки, створюються принципово нові економічні комплекси. Таким чином, інтеграція визначається як складний процес, який об'єднує, з одного боку, інтегруючу дію

ринкових сил і механізмів, а з іншого – передбачає поступове узгодження відповідної політики країн, які залучені в інтеграційного процесу.

Суперечливість інтеграції в значній мірі базується на розходженнях інтересів сторін, на нерівнозначних здатності окремих ланок відтворювальних структур до участі в інтеграційному процесі. Досить легко інтеграційні процеси протікають в сферах ринкового (товарного) обороту, важче – у виробничій сфері.

Основні класифікаційні характеристики інтеграційних процесів представлені в табл. 1.3.

Таким чином, однозначне визначення для складного багатоаспектного інтеграційного процесу вводити недоцільно, так як воно принципово не в змозі описати його, не втрачаючи найважливіші складові та не спрощуючи модель до неприпустимого рівня редукування. Тому визначення може бути наведений у вигляді системи, що відбиває сукупність основних сутностей та їх зв'язків, обмежень та можливостей (потенціалів) інтеграції (рис. 1.6):

система підтримки стану захищеності національних інтересів в умовах безперервного зростання ризиків в ході поглиблення процесів інтеграції, що досягається за рахунок превентивної стратегічної координації діяльності економічних агентів з урахуванням їх інтересів;

система досягнення конкурентоспроможних позицій техно-соціо-економіко-екологічного комплексу країни шляхом гармонізації діяльності національних господарюючих суб'єктів з урахуванням їх економічних інтересів;

система забезпечення можливостей розвитку для економічних агентів, що перевищують зростання ризиків і загроз в процесі інтеграції;

система використання можливостей і захищеність від негативних впливів на економічний розвиток системи господарюючих суб'єктів країни, що виникають в процесі інтеграції;

система досягнення стратегічної захищеності інтересів будь-яких локальних економічних агентів від сукупності зовнішніх загроз і ризиків;

Таблиця 1.3

Класифікація системних характеристик інтеграційних процесів

Ознаки	Характеристики
Організаційні форми	<ul style="list-style-type: none"> – зона вільної торгівлі; – митний союз; – загальний ринок; – економічний союз; – повна інтеграція (економічний і валютний союз)
Риси	<ul style="list-style-type: none"> – взаємопроникнення і переплетення національних виробничих процесів; – структурні зміни в економіці країн-учасниць; – необхідність регулювання інтеграційних процесів
Рівень	<ul style="list-style-type: none"> – макроекономічний (інтеграція на державному рівні) – мікроекономічний (міжфірмовий об'єднання ТНК)
Переваги	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення розмірів ринку (ефект масштабу виробництва); – зростання конкуренції між країнами; – забезпечення кращих умов торгівлі; – розширення торгівлі паралельно з поліпшенням інфраструктури; – поширення новітніх технологій, підвищення ефективності за рахунок поділу праці та спеціалізації
Недоліки	<ul style="list-style-type: none"> – в більш відсталих країнах відбувається відтік ресурсів (факторів виробництва), йде перерозподіл на користь більш сильних партнерів; – олігопольна змова між ТНК країн-учасниць, яка сприяє підвищенню цін на товари; – ефект втрат від збільшення масштабів виробництва, можливе зниження рівня економічної безпеки країни
Напрями	<ul style="list-style-type: none"> – вертикальна інтеграція підприємств (об'єднання по технологічному ланцюжку, від постачальників до закупівельників) – горизонтальна інтеграція підприємств (об'єднання підприємств однієї галузі); – кругова інтеграція підприємств (об'єднання підприємств різних галузей заради зниження ризиків несистемних втрати прибутковості); – інтеграція підприємств, які виробляють доповнюють один одного товари

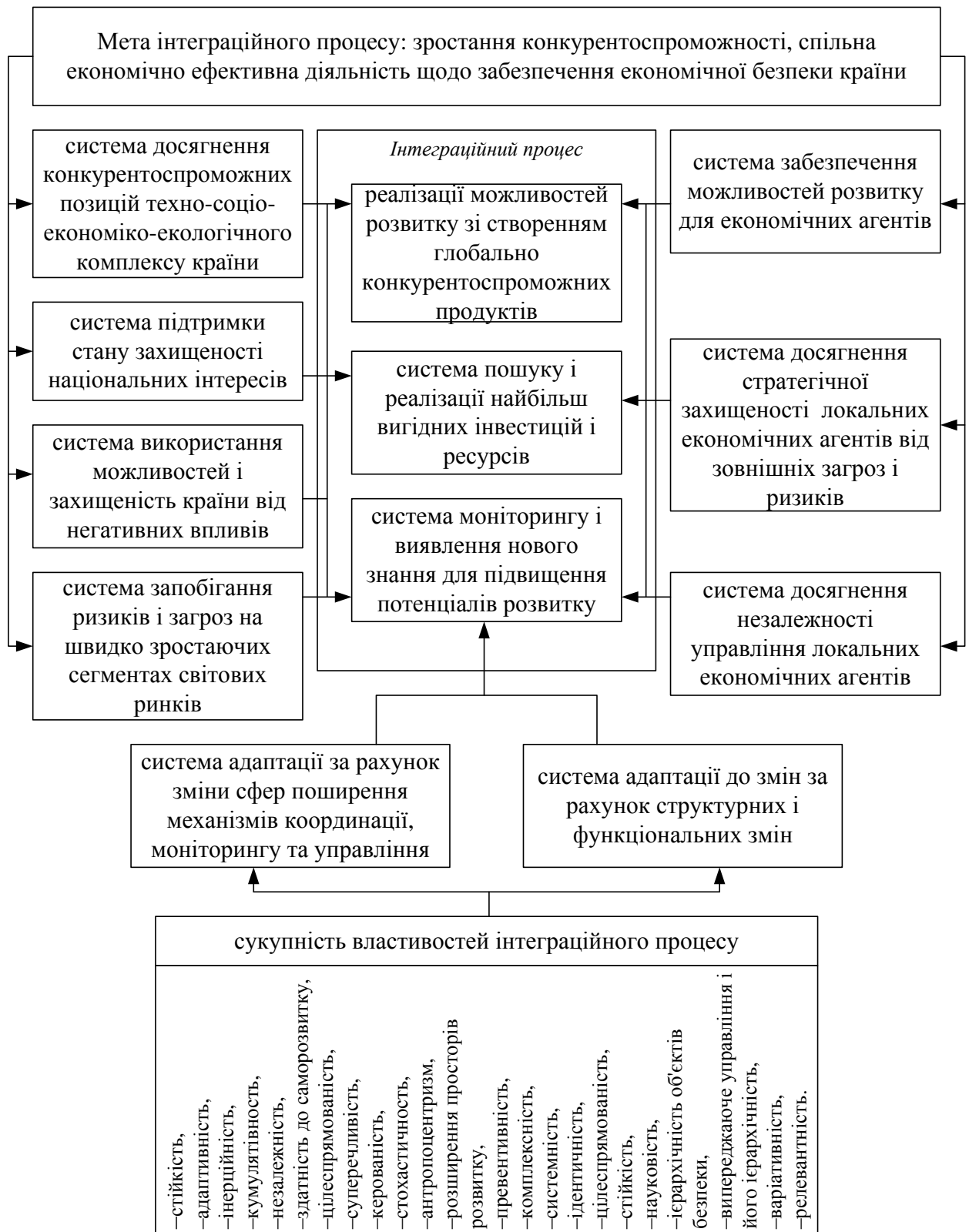

Рис. 1.6. Основні елементи інтеграційного процесу як системи

система досягнення незалежності управління і можливості розвитку будь-яких локальних економічних агентів в умовах поглиблення процесів інтеграції;

система досягнення конкурентоспроможності за рахунок збалансованого комплексу заходів щодо вирішення ключових проблем, здатних привести до конфліктів і деструктивної поведінки;

реалізації можливостей розвитку зі створенням глобально конкурентоспроможних продуктів;

точок «неминучого майбутнього», пов'язаних зі стратегічним забезпеченням безпеки;

система адаптації до змін за рахунок структурних і функціональних змін і формування впливу на точки можливого впливу стану ніш присутності у глобальній економіці;

система адаптації за рахунок зміни сфер поширення механізмів громадської координації та формування нових у міру розвитку інтелектуальних систем моніторингу та управління;

система вивчення змісту запобігання ризиків і загроз на швидко зростаючих сегментах світових ринків: ринки капіталу, ринки товарів, ринку послуг, ринках продуктів інтелектуальної власності;

система моніторингу, виявлення нового знання і його використання для підвищення зовнішнього і внутрішнього потенціалів розвитку за рахунок цілеспрямованих трансформацій;

система пошуку і реалізації найбільш вигідних інвестицій і трансформацій наявних ресурсів, що забезпечують розширення присутності агенту на світових ринках;

національний мегапроект зростання конкурентоспроможності, пошук партнерів зі збігом інтересів по локальним проектам і спільна економічно ефективна діяльність по реалізації цього проекту;

сукупність властивостей, до яких відносять: стійкість, адаптивність, інерційність, кумулятивність, незалежність, здатність до саморозвитку, цілеспрямованість, суперечливість, керованість, стохастичність, антропоцентризм, розширення просторів розвитку, превентивність, комплексність, системність, ідентичність, цілеспрямованість, стійкість,

науковість, ієрархічність (ранжування) об'єктів безпеки, випереджаюче управління і його ієрархічність, варіативність, релевантність.

Економічна інтеграція вимагає відповідного мислення, підходу до світу як єдиного цілого, що вкрай необхідно для управління загальними проблемами і постійного політичного діалогу з життєво важливих сфер загальної безпеки і співробітництва. Відсутність бажання до співпраці, зростання глобальної загрози, розвиток внутрішньої та зовнішньої напруженості та конфліктних ситуацій можуть підірвати і навіть звернути назад весь інтеграційний процес.

Фактори, від яких залежить здатність економіки країни протистояти зовнішнім негативним впливам в процесі інтеграції, можна умовно розділити на три групи. В першу входять природні фактори, що не піддаються зміні: розмір країни, її географічне положення, наявність корисних копалин, кліматичні умови. У другу входять чинники, які можуть бути змінені тільки протягом порівняно тривалого історичного терміну: рівень розвитку виробництва, технології, рівень доходів населення, золото-валютні резерви і інші параметри рівня розвитку і багатства. Нарешті, до третьої групи належать фактори, які піддаються регулюванню в більш короткі терміни: зовнішньоторговельна квота, рівень спеціалізації, диверсифікації, концентрації торгівлі.

Особливе місце в сукупності факторів, що впливають на національну економічну безпеку, займає ступінь залученості країни в світову економіку. Вплив цього фактору двоїстий. З одного боку, чим значніше частка країни у світовій торгівлі, в експорті капіталу та технічного оснащення, тим більше у неї можливостей впливати на інші країни, тобто тим більша її активна сила. Але, з іншого – чим більше частка зовнішньої торгівлі по відношенню до ВВП, чим сильніше проникнення іноземного капіталу в економіку, тим в більшій мірі країна схильна до впливу ззовні, а це вже позначається на величині її пасивної сили.

Що стосується активної сили, то держави, які володіють нею, використовують її в міру можливостей, долаючи опір своїх партнерів або ворогів. Але й низька (навіть дуже низька) активна сила не сприймається як

щось катастрофічне. Що ж стосується пасивної сили, тут мова йде про вторгнення чужинців, що, зрозуміло, турбує куди більше, ніж можливість або неможливість впливати на навколишній світ. Тим часом тільки повністю самозабезпечена та «закрита» держава застрахована від будь-яких спроб економічного силового впливу ззовні. Таких держав практично не буває. Зв'язки із зовнішнім світом мають і тоталітарні системи. Навіть у ситуаціях оголошення тієї чи іншої держави міжнародних економічних санкцій фактично ніколи не вдається домогтися повної ізоляції.

Всі країни залежать від інших в отриманні благ, необхідних їм для досягнення бажаного рівня життя та темпів економічного розвитку. Вибір між ефективністю (добробутом) і незалежністю (безпекою), який здійснюється при цьому, нагадує про вічне протистояння коротко- і довгострокових інтересів країни.

Говорячи про національну економічну безпеку необхідно згадати про такий аспект, як географічний маневр, тобто заміни торгових партнерів (покупців, постачальників партнерів по кооперації). Чим більше партнерів, тим більше можливостей для субституції партнера, який вибув за бажанням тієї чи іншої сторони. Якщо ж такий партнер був головним або єдиним покупцем або постачальником товару, заміна його може виявитися скрутною. В цьому випадку країні доведеться нести збитки, пов'язані або зі зниженням цін, або з безробіттям та переорієнтацією ресурсів на випуск іншої продукції.

У той же час потрібно брати до уваги, що надмірна диверсифікація постачальників, коли справа стосується конкретної галузі або підприємства, може призвести до неприйнятних втрат ефективності. Звідси – необхідність балансування між диверсифікацією в цілях економічної незалежності та концентрацією з метою ефективності.

З національною економічною безпекою безпосередньо пов'язані наявні можливості структурного маневру, під яким розуміється перерозподіл капіталу, товарних і трудових ресурсів відповідно до нової ситуації. Велику роль тут відіграє сприйнятливність економіки країни до зовнішніх сигналів і до

макроекономічного регулювання, що визначається головним чином рівнем розвитку господарського механізму та інфраструктури. Проведення структурного маневру полегшується як географічною, так і галузевою мобільністю (гнучкістю) технології, капіталу і трудових ресурсів. Але такий спосіб зменшення залежності, як товарна диверсифікація експорту та імпорту, стикається з тією ж проблемою втрати в ефективності, що і географічна диверсифікація.

Диверсифікації торгівлі по країнах і товарах протистоїть її концентрація. Чим більше поширена торгівля в географічному і структурному плані, тим менше можливостей використовувати її для здійснення влади, але й тим менше схильність до впливу ззовні. В свою чергу, висока концентрація торгівлі по партнерам і товарам підвищує як свою силу, так і можливість впливу з боку іншої сили.

Ефективність концентрації можна підсилити за допомогою структурного фактору. При цьому країна поставляє своєму партнеру товари, за якими вона володіє монополією виробника і попит на які нееластичний, і ввозить від нього товари, за якими вона володіє монополією споживача (монопсонією) і попит на які в ній еластичний. Однак при цьому треба пам'ятати про стримуючий вплив, який така спеціалізація здійснює на хід економічного розвитку.

При всьому значенні зовнішніх факторів визначальну роль в забезпеченні національної економічної безпеки відіграє внутрішній соціально-економічний механізм. Бо кожний негативний вплив, навіть незначний, підштовхує країну до тієї самої критичної межі, за якою починається її розпад як єдиного цілого. У цьому сенсі будь-які негативні впливи становлять загрозу національній економічній безпеці, система якої повинна бути здатна долати їх. Таких впливів незліченна безліч, і вони не можуть бути враховані централізовано. Тому основне навантаження в системі національної економічної безпеки падає на приватну, ринкову, децентралізовану підсистему національного господарства. Що ж стосується державної, планової, централізованої підсистеми, вона становить лише надбудову системи національної економічної безпеки. При

цьому для першої забезпечення національної економічної безпеки є побічним результатом, а для другої – одним з головних напрямків діяльності.

Такі параметри цих двох підсистем національного господарства, які є в той же час підсистемами національної економічної безпеки, як їх злагодженість, гармонізація, поєднання стабільності та гнучкості, передбачуваності зі здатністю швидкого реагування на зміну зовнішніх умов, складають важливу характеристику системи національної економічної безпеки. Порушення у функціонуванні соціально-економічного механізму можуть звести нанівець будь-які досягнення в накопиченні матеріальних компонентів. По суті, стійкість і цілісність цього механізму виступають одночасно і головним об'єктом захисту, і центральним компонентом системи національної економічної безпеки.

Цілісність інтеграційної системи проявляється в її протиставленні глобальній системі міжнародних економічних і політичних відносин. Це протиставлення дозволяє їй не тільки зберігати свою якісну визначеність, але і цілеспрямовано змінювати зовнішні умови, оскільки, об'єднуючись, учасники регіональних інтеграційних союзів прагнуть спільними зусиллями реалізувати свої загальні інтереси, виступати на світовій арені єдиної, більш потужною силою і домагатися більших шансів на успіх в умовах глобальної конкуренції. З ускладненням структури інтеграційного об'єднання зростає ступінь його цілісності і стійкості до впливів середовища. Належність інтеграційного феномену до класу органічних або неорганічних систем також впливає на міру прояву в ньому властивості цілісності. При цьому по відношенню до неорганічних систем діє принцип адитивності, а до органічним – принципи суперадитивності та субадитивності.

Для інтеграційних утворень характерно не тільки пристосування до середовища, а й активне її зміна по обраному критерію і наявним обмеженням, тобто «активність, яка жодним чином не може бути зведена до простого відбивна взаємодії» [54]. Так, спираючись на свій організаційний ресурс,

Європейський Союз пристосовує умови співпраці з країнами-партнерами до особливостей власного законодавства, ділової практики і політичних цінностей.

Під багатоаспектністю тут маються на увазі безпеку окремих країн, регіонів і всього міжнародного співтовариства в ряді важливих областей, зокрема, здатність попереджати конфлікти і керувати ними в разі необхідності, збереження стабільності екосистеми, гарантоване постачання продовольством, паливом і сировиною, доступ до нової технології, інституційна надійність міжнародного співробітництва в самих різних умовах.

Необхідно враховувати значимість високорозвинених і ефективних форм управління ризиками і можливостями економічної інтеграції. Очевидна необхідність удосконалювати управління проблемами, породжуються самим інтеграційним процесом, а також іншими силами і чинниками, що діють в епоху глобалізації.

Можливо вивести універсальну формулу економічної безпеки країни в процесі інтеграції:

$$\boxed{\Phi ПЖК_i > ЗПЖК_i} + \boxed{\Phi ПРК_j > ЗПРК_j} + \boxed{Сe\phi_{ij} > ЗЗЕБР_{ij}}$$

де $\Phi ПЖС_i$ – фактори поточної життєдіяльності країни;

$ЗПЖС_i$ – загрози поточної життєдіяльності країни;

$\Phi ПРС_j$ – фактори потенціалу розвитку країни;

$ЗПРС_j$ – загрози потенціалу розвитку країни;

$Сe\phi_{ij}$ – синергетичний ефект економічної інтеграції як результат взаємного підсилення дій та заходів щодо її реалізації;

$ЗЗЕБР_{ij}$ – зростання загроз економічної безпеки країни в результаті проведення інтеграційних процесів.

Дана формула відображає в собі універсальні закономірності забезпечення економічної безпеки країни в процесі інтеграції.

1. Для забезпечення економічної безпеки країни необхідно, щоб фактори її поточної життєдіяльності переважали над загрозами існуванню.

2. Економічна безпека країни в стратегічній перспективі може бути забезпечена тільки на основі превалювання факторів накопичення потенціалу розвитку над загрозами такому накопиченню.

3. Економічна безпека країни вимагає, щоб синергетичний ефект від економічної інтеграції переважав над посиленням загроз безпеки в результаті їх спільної дії.

Запропонований підхід до оцінки національної безпеки країни на основі співвідношення рівня загроз та потенціалу розвитку виходить з того, що коли очікувані (прогнозовані) збитки (втрати) країни у i -тій сфері її національної безпеки перевищують величину максимально допустимих для неї збитків (рівень втрат) або коли очікувані збитки (втрати) держави – джерела загроз національним інтересам в i -тій сфері її національної безпеки не досягають критично мінімальної величини недопустимих для держави збитків (рівня втрат) внаслідок проведених державою контрзаходів, то така ситуація має бути оцінена як наявність потенційної загрози національним інтересам держави у сфері, що розглядається.

Якщо потенційну загрозу в i -тій сфері національної безпеки неможливо компенсувати наявним потенціалом шляхом його перерозподілу між сферами національної безпеки або шляхом залучення додаткових ресурсів із наявного в розпорядженні держави загального потенціалу, то можна стверджувати про переростання потенційної загрози національній безпеці країни у реальну загрозу.

Ідентифікація загроз економічній безпеці національної економіки проводиться за окремими її сферами. Виділимо основні сфери виникнення загроз економічній безпеці національної економіки: виробнича, демографічна, енергетична, інвестиційно-інноваційна, продовольча, соціальна та фінансова.

В умовах постійного прискорення інноваційного розвитку світу стан національної економічної безпеки не може описуватися декількома видами

конкретних показників, як це було можливо для етапу індустріального розвитку, – чинники залежності швидко змінюються не тільки як коефіцієнти кореляції, а й можуть змінювати роль від драйверів до бар'єрів. Для складного світу характерні швидко мінливі ланцюжка зв'язків, які принципово неможливо описувати простими причинно-наслідковими зв'язками: будуть весь час виникати нові криві Філіпса, і це факт добре відомий провідних зарубіжних фахівців з системного мислення [73].

Практична реалізація опису забезпечення економічної безпеки може бути реалізована за рахунок розширення складу поточних показників, що збираються в доступні для огляду пелюсткові діаграми, наприклад, стратегічна матриця А.І. Агеєва [43], з урахуванням множинності точок впливу одного і того ж фактору, автоматично генерацією і перевіркою гіпотез. Методи розширення можуть бути різними – діаграма Ісікави, «6 питань», «5 чому поспіль» та інші – їх ефективність буде різною для різних досліджуваних процесів. Вважається, що стратегічне управління, в тому числі забезпеченням економічної безпеки, носить виражений циклічний характер. Кожен цикл складається з ряду взаємопов'язаних стадій (етапів, фаз). При цьому одна є необхідною передумовою іншого.

У найбільш загальному вигляді управлінський цикл інтеграційним процесом для забезпечення економічної безпеки країни може бути представлений як органічну єдність чотирьох стадій:

- 1) оцінка ситуації в результаті збору та обробки інформації;
- 2) підготовка і прийняття рішень;
- 3) організація та мотивація виконання;
- 4) контроль і регулювання.

На першому етапі проводиться стратегічний аналіз, на основі якого розробляється дерево цілей країни в процесі інтеграції. Моніторинг стану національної економічної безпеки зумовлює необхідність виявлення критичних або порогових значень, з усієї сукупності індикаторів необхідно виділення тих, які характеризують критичні рівні і використовуються в якості порогових. У

зв'язку з цим однією з ключових є проблема відбору обмеженого числа даних значень, здатних дати комплексну оцінку стану національної економічної безпеки.

Аналіз зовнішнього середовища дозволяє оцінити можливості та загрози. Оцінка стратегічної позиції національної економіки може здійснюватися в двовимірному просторі: внутрішні можливості розвитку (потенціал) – стан зовнішнього середовища, що характеризує умови сприяння реалізації стратегії (середовище) [131].

Згортка функцій потенціалу країни та інтеграційного середовища дає значення стратегічної позиції національної економіки, яка характеризує можливість реалізації, яка реалізується за активної стратегії інтеграції, яка описується параметром «стратегічна активність». Стратегічна сила або конкурентна перевага визначається як добуток стратегічної позиції та стратегічної активності. Формування цілей і розробка механізмів їх досягнення проводяться по завершенні етапу стратегічного аналізу. Визначаються пріоритети і терміни досягнення цілей (довго- і середньострокові), потім короткострокові цілі, які параметризуються. Після визначення цілей розробляються механізми їх досягнення. Щодо заданих цілей визначаються драйвери і бар'єри.

Другий етап являє собою процес стратегічного планування, включаючи розробку механізмів реалізації стратегії інтеграції.

Ефективна реалізація стратегії метою досягнення економічної безпеки країни вимагає продуманого організаційно-економічного механізму, який враховував би як діючий потенціал країни, так і потенціал розвитку, включав в себе методологію, розроблену концепцію, процедури реалізації, тощо (рис. 1.7).

Об'єктами управління є як проекти, так і інститути. Інститути включають правила і норми, що регулюють відносини між суб'єктами економіки з приводу міжнародної інтеграції, і організації, що забезпечують дані відносини. Розвиток інститутів міжнародної інтеграції дозволяє сформувати середовище, необхідне

для реалізації інтеграційних проектів. При виборі критеріїв вибору стратегії інтеграції важливо враховувати пріоритетні напрямки розвитку країни.

На третьому етапі формуються умови організації та мотивації до реалізації стратегії інтеграції, в тому числі самоорганізації.

Зазначені вище ключові фактори дозволяють скоротити до мінімуму розрив між різноманітністю і складністю завдань, з одного боку, і все бюджетним дефіцитом, з іншого. Ряд умов, які необхідно враховувати при виборі моделі реалізації конкретної стратегії пропонується структурувати за чотирма напрямками: базові умови, умови країни, інституційні умови, синергія взаємодії (рис. 1.7).

Четвертий етап – моніторинг реалізації стратегії інтеграції, контроль результативності та досягнення ключових індикаторів, регулювання і коригування процесів реалізації стратегії. Стратегічний аналіз національної економіки виявляє сильні і слабкі сторони національної економіки. Ведеться моніторинг процесу реалізації стратегії не лише з боку Уряду, але й недержавних організацій.

Мета забезпечення національної економічної безпеки в умовах інтеграції досягається не тільки шляхом подолання небезпеки: краще не допустити самого виникнення небажаної ситуації.

Сукупність принципів забезпечення національної економічної безпеки в умовах інтеграції включає антропоцентризм, дослідження історичного досвіду, спадкоємність історичного розвитку, просторову сутність, превентивність, патерналізм, комплексність, системність, ідентичність, цілепокладання, стійкість до впливів зовнішнього середовища, збереження екосистеми та її відтворення, науковість, ранжування об'єктів безпеки, випереджаюче управління і його ієрархічність, демократичний централізм, інформатизації, варіативність, використання економічних методів в механізмі забезпечення безпеки, утворює базу для подальшого дослідження і оцінки перспектив дозволу поставленої проблеми.

Рис. 1.7. Фактори, які впливають на вибір та реалізацію стратегії

Висновки до розділу 1

Дослідження, проведені в першому розділі дисертаційної роботи, дозволяють зробити наступні висновки.

Удосконалено трактування низькі економічних категорій. Так, економічна інтеграція – це процес взаємопроникнення, зрощення економік сусідніх країн в єдиний господарський комплекс з урахуванням стійких економічних зв'язків на мікро- і макрорівнях. В свою чергу інтеграційний процес – це господарське та політичне об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і поділу праці, яке вимагає узгодження різних сфер господарської політики зацікавлених країн з метою уникнути негативних результатів господарської діяльності, підтримання економічної рівноваги та збереження економічної безпеки країн-учасників. Обґрунтовано доцільність визначення інтеграційного процесу у вигляді системи, що відбиває сукупність основних сутностей та їх зв'язків, обмежень та можливостей (потенціалів) розвитку. Належність інтеграційного процесу до класу органічних або неорганічних систем також впливає на міру прояву в ньому властивості цілісності. При цьому по відношенню до неорганічних систем діє принцип адитивності, а до органічних – принципи суперадитивності та субадитивності.

Удосконалено трактування економічної категорії економічна безпека системи – це явна перевага факторів її поточної життєдіяльності та накопичення потенціалу розвитку над реальними та потенційними загрозами функціонуванню і вдосконаленню даної системи. Ці загрози можуть бути як продуктом саморозвитку внутрішніх або зовнішніх процесів, так і результатом цілеспрямованих дій зсередини та ззовні системи.

Національна економічна безпека в умовах інтеграції може бути визначена як економічна категорія, яка відповідає поточному стану динамічного процесу інтеграції та умовам локального розвитку країни. Пропонується розглядати національну економічну безпеку не як стан, а як безперервний процес підтримки стану, ознаки якого відповідають економічній безпеці в умовах змін світового устрою. Основними складовими цього процесу слід вважати:

здатність забезпечувати розвиток національної економіки, гарантувати процес економічного відтворення в контексті міжнародної конкуренції та постійних змін в умовах виробництва;

можливість підтримувати стабільний стан соціально-економічної системи шляхом створення умов та гарантій для підприємницької активності, попередження тенденціям, які потенційно здатні порушувати макроекономічну та фінансово-монетарну рівновагу, погіршувати добробут населення;

здатність впроваджувати лідируючі технології, інновації, забезпечувати надходження до країни сучасних технологій та передових методів управління.

Цілісність інтеграційної системи проявляється в її протиставленні глобальній системі міжнародних економічних і політичних відносин. Це протиставлення дозволяє їй не тільки зберігати свою якісну визначеність, але і цілеспрямовано змінювати зовнішні умови, оскільки, об'єднуючись, учасники регіональних інтеграційних союзів прагнуть спільними зусиллями реалізувати свої загальні інтереси, виступати на світовій арені єдиної, більш потужною силою і домагатися більших шансів на успіх в умовах глобальної конкуренції. З ускладненням структури інтеграційного об'єднання зростає ступінь його цілісності і стійкості до впливів середовища.

Доведено, що головною передумовою інтеграції країн є приблизно однаковий рівень економічного розвитку, сумісність господарських механізмів, соціально-економічна та правова однорідність (гомогенність). Визначено, що головною проблемою міжнародної економічної інтеграції є визначення оптимального співвідношення національних програм господарської політики із забезпеченням вигід від міжнародного співробітництва. Для повної інтеграції важливі не лише гарантування абсолютної свободи руху товарів і факторів виробництва, тобто свободи дії ринкового механізму, а й координація економічної політики держав, що мають на меті пом'якшити нерівномірність економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу і регіонів усередині цих країн, а також забезпечення стійкості національних платіжних балансів. Суперечливість інтеграції в значній мірі базується на розходженнях

інтересів сторін, на нерівнозначних здатності окремих ланок відтворювальних структур до участі в інтеграційному процесі. Досить легко інтеграційні процеси протікають в сферах ринкового (товарного) обороту, важче – у виробничій сфері.

У найбільш загальному вигляді управлінський цикл інтеграційним процесом для забезпечення економічної безпеки країни може бути представлений як органічну єдність окремих стратегій. Необхідно враховувати значимість високорозвинених і ефективних форм управління ризиками і можливостями міжнародної інтеграції. Очевидна необхідність удосконалювати управління проблемами, породжуються самим інтеграційним процесом, а також іншими силами і чинниками, що діють в епоху глобалізації.

Механізм забезпечення національної економічної безпеки країни в умовах інтеграції може бути сформовано з урахуванням особливостей його використання в конкретних ситуаціях та відповідати принципам забезпечення національної економічної безпеки, встановленим пріоритетам та можливостям розвитку країни, які надаються зовнішнім економічним середовищем.

Основні результати досліджень по даному розділу опубліковані в роботах [198, 200, 204].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Проблеми міжнародної інтеграції України

Після здобуття Україною державної незалежності поступова інтеграція в загальноєвропейські структури та налагодження багатосторонньої кооперації з ЄС стали її головними геостратегічними пріоритетами. Європейська інтеграція є не тільки фактором прискорення економічного розвитку країн ЄС, зростання їх значення в міжнародній торгівлі, валютно-фінансових відносинах, а й центром тяжіння геополітичних інтересів багатьох країн. Отримання Україною повноцінного членства в провідних континентальних економічних та політичних організаціях можна вважати необхідними передумовами найбільш органічної моделі реалізації її інтересів на світовій арені, перетворення на активного учасника в житті світової співдружності.

Становище України між Російською Федерацією та Європейським Союзом визначає її особливу європейську функцію: її історичні, культурні, родинні та особисті зв'язки з Росією з одного боку, польська та габсбургська спадщина з іншого, утворює широкий перетин інтересів між Росією та Європою.

Після проведення у вересні 1997 р. першого саміту «Україна – ЄС» керівництво України виступило із заявою про бажання стати асоційованим партнером ЄС. На другому саміті в червні 1998 року Україна висловила свою зацікавленість у розвитку довгострокової стратегії двосторонніх відносин з ЄС, було відзначено, що європейський вибір України є незмінним, а її місце як центральноєвропейської держави в сучасній Європі чітко визначено. Незаперечним пріоритетом України є придбання асоційованого, а потім і повного членства в ЄС. Для реалізації цього курсу Президент підписав Указ від 24 лютого 1998 р. «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство й співробітництво між Україною і ЄС й удосконалюванні механізму

співробітництва з ЄС» [260], а також Указ від 11 червня 1998 р. «Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» [261].

У грудні 1999 р. була прийнята Декларація Європейської Ради зі Спільної стратегії країн-членів ЄС, у якій був визначений новий характер відносин з Україною з погляду її місця й ролі в європейській безпеці [235].

З метою реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію Президент України схвалив «Програму інтеграції України до Європейського Союзу» [217], яка повинна була стати головним інструментом національної стратегії на шляху наближення України до ЄС за всіма аспектами співробітництва – політичним, соціальним, фінансовим, економічним, торговельним, науковим, освітнім, культурним тощо. Цим документом визначено шляхи та етапи реалізації головних пріоритетів, що спрямовані на досягнення відповідності трансформаційних процесів в Україні Копенгагенським критеріям. Після затвердження у 2000 р. Верховною радою Послання Президента «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.» [214] курс на євроінтеграцію стає офіційним пріоритетом національної інтеграційної політики.

Подальшими етапами розвитку інтеграції України в Євросоюз були Послання Президента України до ВР України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» [213] і Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом Європейської інтеграції» [238], кінцевою метою яких є придбання нашою державою повноправного членства в Європейському Союзі. Крім цього, 18 березня 2004 р. ВР України затвердила Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС [102].

22 лютого 2005 р. було підписано «План дій «Україна – ЄС» [195]. У цей документ було включено положення про початок діалогу з формування зони вільної торгівлі між Україною і ЄС. У 2009 р. замість «Плану дій» було узгоджено «Порядок денний асоціації Україна – ЄС» [212], що стало

принципово новим інструментом, який базується на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Відповідно до «Порядку денного асоціації Україна – ЄС» Україна повинна:

1) продовжувати прогрес у встановленні повноцінної ринкової економіки, включаючи питання формування цін, контролю за державними дотаціями й побудови правового поля, що гарантує чесну конкуренцію;

2) просуватися далі в поступовому наближенні законодавчої й регуляторної бази до стандартів ЄС і забезпечити її ефективну імплементацію;

3) поліпшити інвестиційний клімат, що містить у собі прозорість, передбачуваність і спрощення державного регулювання, і застосування цих правил;

4) досягти прогрес у макроекономічній стабілізації й зростанні, а саме:

- підсилити незалежність НБУ;

- реформувати систему оподаткування й пенсійну систему.

Таким чином, наявність чіткої стратегії національної безпеки стає необхідною передумовою розвитку країни, стійка динаміка розвитку якої неможлива без чіткого бачення її ролі й місця в сучасному світі, без системної оцінки її перспективи.

Проте, незважаючи на прийняття цих важливих програм і документів, в Україні досі не створено реальні передумови для вступу країни в ЄС.

На Європейській Раді в Копенгагені в 1993 р. головами держав та урядів були прийняті основні, так звані «копенгагенські» критерії, які слід використовувати для оцінки країн-кандидатів для вступу до ЄС. З позиції політичних вимог країни-кандидати повинні створити стабільні інститути, які гарантують демократію, правове суспільство, дотримання прав людини, а також повагу і захист прав національних меншин.

Економічними критеріями для країн-кандидатів є:

- докази існування реально функціонуючої ринкової економіки;

- здатність скласти конкуренцію на внутрішньому ринку ЄС;

- здатність взяти на себе зобов'язання, пов'язані зі вступом до Європейського Союзу;

- власна зацікавленість Євросоюзу в ринках тих чи інших країн.

Крім досягнення «копенгагенських» критеріїв для вступу в ЄС, Україні необхідно виконати дві умови в досягненні європейського рівня [137]:

- розвиток технологій і підвищення продуктивності праці;

- досягнення європейського рівня благополуччя та стандартів життя.

Щоб інтегруватися в Європейське Співтовариство, Україна повинна досягти показників, які визначені Маастрихтською угодою до країн-кандидатів:

- стабільність своєї грошової одиниці – зниження рівня інфляції до 2 % на рік (в Україні: у 2014 р. – 12,1 %, 2015 р. – 48,7 %, 2016 р. – 13,9 %) [92];

- бюджетного дефіциту до 3 % ВВП (у 2014 р. – 4,6 %, 2015 р. – 1,6 %, 2016 р. – 2,3 %) [74];

- державного боргу – до 60 % ВВП (у 2014 р. – 31,0 %, 2015 р. – 41,7 %, 2016 р. – 41,1 %) [82];

- виробництва ВВП на душу населення – 10 тис. доларів США (у 2014 р. цей показник в Україні склав 8,7 тис дол., 2015 р. – 8,0 тис. дол., 2016 р. – 8,3 тис. дол.) [61].

Тобто головними проблемами, які стоять перед економікою країни, є темпи зростання обсягів виробництва, продуктивності праці, конкурентоспроможності товарів, рівня заробітної плати. На вирішення цих питань повинен бути зорієнтований механізм господарювання підприємств і виробничих комплексів економіки трансформаційного періоду.

Однак слід зазначити, що кроки ЄС назустріч Україні є безпрецедентними і безумовно значущими, зокрема, дострокове введення в дію зобов'язань ЄС щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яке діятиме тимчасово з червня до листопада 2014 р., скасовує імпорتنі мита на 94,7 % промислової продукції, а на решту (включаючи окремі хімічні товари) знижує. Щодо сільськогосподарської та харчової продукції преференції стосуються понад 80,0 % експортних товарів, а товари, які не включено до переліку

безмитних, експортуватимуться на безмитній основі в рамках тарифних квот. Україна отримує преференції ще до початку дії Угоди і надалі, з метою захисту національного ринку, поступово, впродовж п'яти років знижує імпорتنі мита на експорт товарів з ЄС, що дозволяє досягти макроекономічних ефектів від покращення торговельних режимів з ЄС і зростання обсягів випуску товарів та послуг, тобто позитивної реакції для реального сектора.

Непідписання Угоди 28 листопада 2013 р. відтермінувало лібералізацію торговельних режимів для українських експортерів, що унеможливило економію коштів, через скасування імпорتنих мит з 1 січня 2014 р. і на сьогодні можна говорити про втрату потенційних можливостей для українських виробників на ринках ЄС у 2014 р. Втрачені економічні можливості (у постійних цінах 2010 року) мають макроекономічний характер та їх не можна розцінювати лише як втрати експортерів, оскільки вони виражаються у зменшенні очікуваного зростання випуску продукції на 7,0 млрд грн, ВВП – на 3,7 млрд грн, експорту товарів та послуг – на 4,0 млрд грн, імпорту – на 2,7 млрд грн.

Втрати реального сектору та сектору послуг становлять: у сільському господарстві – 1,0 млрд грн, харчовій промисловості – 1,0 млрд грн, легкій промисловості – 0,4 млрд грн, добувній промисловості – 0,3 млрд грн, деревообробній промисловості – 0,3 млрд грн, металургії – 0,7 млрд грн, машинобудуванні – 0,3 млрд грн., у діяльності готелів та ресторанів – 0,5 млрд грн, сфері інформатизації – 0,6 млрд грн, фінансовій діяльності – 0,3 млрд грн, діяльності у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу, надання послуг підприємцям – 0,3 млрд грн.

Реалізація Угоди, в частині покращення торгівельного режиму, з 1 січня 2014 р. могла сформувати підґрунтя для таких макроекономічних ефектів (у постійних цінах 2010 року) за підсумками року: зростання випуску на 20,6 млрд грн, ВВП на 11,1 млрд грн, експорт – на 11,9 млрд грн, імпорт – на 8,2 млрд грн, завдяки чому приватне споживання додатково могло зрости на 3,7 млрд грн та інвестиції – на 0,8 млрд грн.

Для окремих галузей економіки України наслідки від підписання Угоди у 2013 р. щодо зміни обсягів випуску могли б мати такий вимір:

у реальному секторі: найбільше зростання випуску у сільському господарстві (3,1 млрд грн), харчовій (3 млрд грн), легкій (1,2 млрд грн), добувній (1,1 млрд грн), деревообробній (0,7 млрд грн) галузях промисловості, металургії (2,2 млрд грн), машинобудуванні (1,0 млрд грн);

скорочення випуску у хімічній промисловості (на 0,9 млрд грн вже у 2014 р. й до 4,0 млрд грн у 2018 р.), оскільки, завдяки більш високій частці імпорту з ЄС у порівнянні з експортом до ЄС, обсяги імпорту будуть зростати швидше;

у сфері послуг: найбільше зростання обсягів у діяльності готелів та ресторанів (1,5 млрд грн), у сфері інформатизації (1,9 млрд грн), фінансовій діяльності (0,9 млрд грн) та діяльності у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу, надання послуг підприємцям (0,8 млрд грн).

Обов'язковою умовою ефективної реалізації Угоди є модернізація виробництв і включення вітчизняних підприємств у технологічні ланцюги європейських компаній через залучення українських суб'єктів господарювання до спільних науково-дослідницьких, комунікаційних та інформаційних проектів. Це також дасть можливість компенсувати наслідки від розриву коопераційних зв'язків з підприємствами РФ та диверсифікувати експорт, орієнтований переважно на російські ринки.

Починаючи з 2001 р., Кабінет Міністрів України кожного року розробляє та затверджує річний План дій щодо реалізації пріоритетних положень Програми інтеграції України до Європейського Союзу, частиною якого є план роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечують (щорічно) внесення на розгляд Міністерства юстиції планів роботи з адаптації законодавства на наступний рік у сфері діяльності, що належить до їхньої компетенції.

Базовим правовим документом, який на міжнародному рівні регулює процес європейської інтеграції України є Угода про партнерство і

співробітництво (УПС) між Україною та ЄС (підписана 16 червня 1994 р. у Люксембурзі) [257]. Угода встановлює як рамки широкого політичного діалогу між сторонами, так і важливі економічні пріоритети. Важливою метою щодо цього є погоджена перспектива створення між Україною та ЄС зони вільної торгівлі.

Цей документ можна вважати одним із найважливіших міжнародних документів, які були коли-небудь підписані Україною. Фактично Угода встановила загальні принципи двостороннього співробітництва у сферах торгівлі, руху капіталів, здійснення взаємних платежів, кооперування в промисловості та агропромисловому комплексі, науково-технічному співробітництві. В Угоді декларується підтримка Євросоюзом ринкового реформування української економіки. На Україну було поширено загальну систему преференцій для країн, що розвиваються. Угода визначила порядок застосування режиму найбільшого сприяння, а також національного режиму для європейських компаній в Україні та вітчизняних у країнах ЄС.

Україна отримала квоти на експорт з найбільш захищених від імпорту в ЄС товарних позицій – текстилю, виробів зі сталі та ін.

Крім цієї базової Угоди, діє ряд угод, які регламентують різні аспекти двостороннього співробітництва. Це такі аспекти:

- Угода між Урядом України і Комісією ЄС про заснування представництва Комісії ЄС в Україні та про його привілеї й імунітети [253];
- Угода між Урядом України і Комісією ЄС про створення Контактної групи щодо вугілля та сталі [254];
- Угода між ЄС з вугілля та сталі й Урядом України про торгівлю сталеливарними виробами [250];
- Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та Європейським співтовариством з атомної енергії у галузі ядерної безпеки [258];
- Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та ЄС з атомної енергії у сфері мирного використання ядерної енергії [259], а також інші документи, які стосуються сфер науково-технічного співробітництва,

використання ядерної енергії, включаючи торгівлю ядерними матеріалами та інші.

- Угода між ЄС та Україною про торгівлю текстильними виробами [251];
- Угода про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та ЄС про наукове та технічне співробітництво [257];
- Меморандум між Україною та ЄС про взаєморозуміння щодо співпраці в енергетичній галузі [154];
- Угода про співробітництво між Україною та ЄС у сфері цивільної навігаційної супутникової системи [256];
- Угода між Україною та ЄС про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз [252] та ряд інших угод.

Після «помаранчевої революції» керівництво України в переговорах з ЄС наполягало на заміні УПС, яке закінчило свій термін дії, новою Угодою про асоціацію, але Євросоюз продовжив дії УПС як Розширена угода про партнерство та співпрацю «Східне партнерство».

З підписанням та ратифікацією у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відносини сторін почали розбудовуватися у якісно новому форматі політичної асоціації та економічної інтеграції. З 1 листопада 2014 р. окремі розділи Угоди про асоціацію діють на умовах тимчасового застосування до моменту набуття нею чинності у повному обсязі, що відбудеться після завершення ратифікаційного процесу в усіх державах-членах ЄС. З 1 січня 2016 року почала функціонувати поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відбувається на основі затвердженого 17 вересня 2014 р. Кабінетом Міністрів України плану заходів з її імплементації на 2014-2017 роки [222].

Серед основних цілей Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України 26 травня 2015 р., визначено забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу. Згідно зі Стратегією,

Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначає стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС [255].

Для України адаптація національного законодавства до норм права ЄС має особливу значущість та актуальність, оскільки з цим процесом пов'язане не тільки створення правової бази для майбутнього вступу до ЄС, а й досягнення інших важливих для нашої держави цілей, а саме [138, с. 364]:

- створення підґрунтя та рушійної сили правової, адміністративної та судової реформи в Україні;
- наближення України до повного виконання своїх зобов'язань за УПС як етапу на шляху поступової інтеграції до Європейського Союзу;
- створення стимулу для здійснення економічних реформ, підвищення конкурентоспроможності економіки та сприяння залученню іноземних інвестицій в Україну;
- подальша демократизація суспільних процесів, розбудова основних принципів функціонування громадянського суспільства відповідно до європейських стандартів.
- розвиток зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС, оскільки зі створенням зони вільної торгівлі для них діятимуть однакові правила;

Адаптація законодавства України, а згодом і всієї правової системи – важливе завдання, що потребує значних ресурсів і часу.

Як підтверджує досвід країн, які вже ввійшли до ЄС, процес адаптації законодавства включає в себе декілька послідовних етапів. Для України доцільними є такі етапи:

- приведення законодавства України відповідно до норм СОТ на підставі торговельних інтересів нашої країни в контексті її вступу до цієї організації, зокрема з метою підвищення конкурентоспроможності української економіки, лібералізації зовнішньої торгівлі, створення сприятливого середовища для залучення іноземних інвестицій;

– адаптація законодавства України у пріоритетних сферах зовнішньої торгівлі у контексті створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, створення якої стало можливим тільки після вступу України до СОТ;

– адаптація не лише у сфері внутрішнього ринку, а й у сфері політики безпеки, юстиції та внутрішніх справ. Йдеться про повне виконання положень УПС і створення на цій основі передумов для укладення угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;

– адаптація правової системи України до права ЄС згідно з положеннями Угоди про асоціацію з метою підготовки умов для вступу до Європейського Союзу.

Україна приєдналась до Енергетичного Співтовариства Євросоюзу, що прискорить перехід до використання енергоефективних технологій та сприятиме прозорості у сфері енергетики. Уже розроблено і прийнято низку кодексів, які в цілому адаптовані до стандартів ЄС: земельного, бюджетного, митного та кримінального. Підписано Конвенцію Євроконтролю у сфері забезпечення повітряної безпеки. Новий Закон України «Про захист економічної конкуренції» [104] містить низку нових положень, спрямованих на запровадження матеріальних і процесуальних норм права, що відповідають законодавству ЄС та країн-членів ЄС.

Сучасний стан політичних відносин України та РФ призвів до значного обмеження експорту і Україна вживає заходи, які б дозволили мінімізувати втрати. Проте, попри суттєві загрози для окремих вітчизняних товаровиробників, торговельні конфлікти попередніх років, змусили їх шукати заміну російському ринку і вітчизняний бізнес на сьогодні готовий набагато краще протистояти торговельним війнам, адже поточні експортні поставки до країн ЄС складають у 2016 році 37,1%, а до країн СНД –13,6 % (рис. 2.1). Структура імпорту у 2016 році: з країнами ЄС – 43,8 %, з країнами СНД – 21,8 % (рис. 2.2)

Вважалося, що після розширення ЄС сальдо отримає позитивний знак, тому з країнами ЄС протягом останніх років до їх вступу в ЄС Україна мала постійне позитивне сальдо, яке з 2004 р. перевищило 1 млрд. дол. (рис. 2.3).

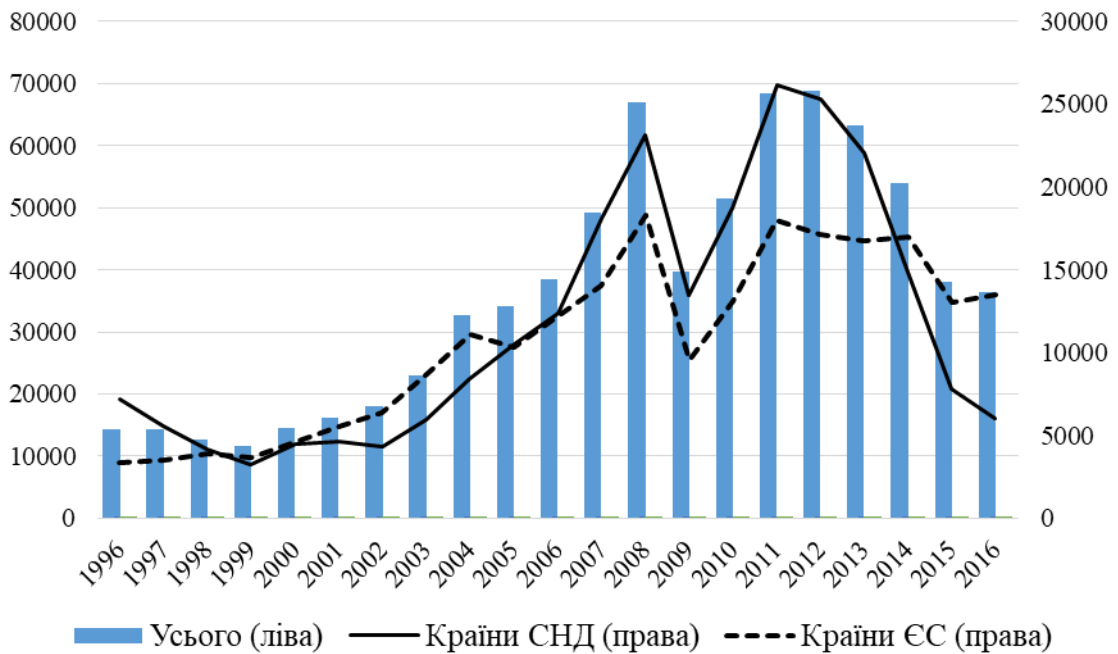

Рис. 2.1. Експорт товарів, млн. дол. [92]

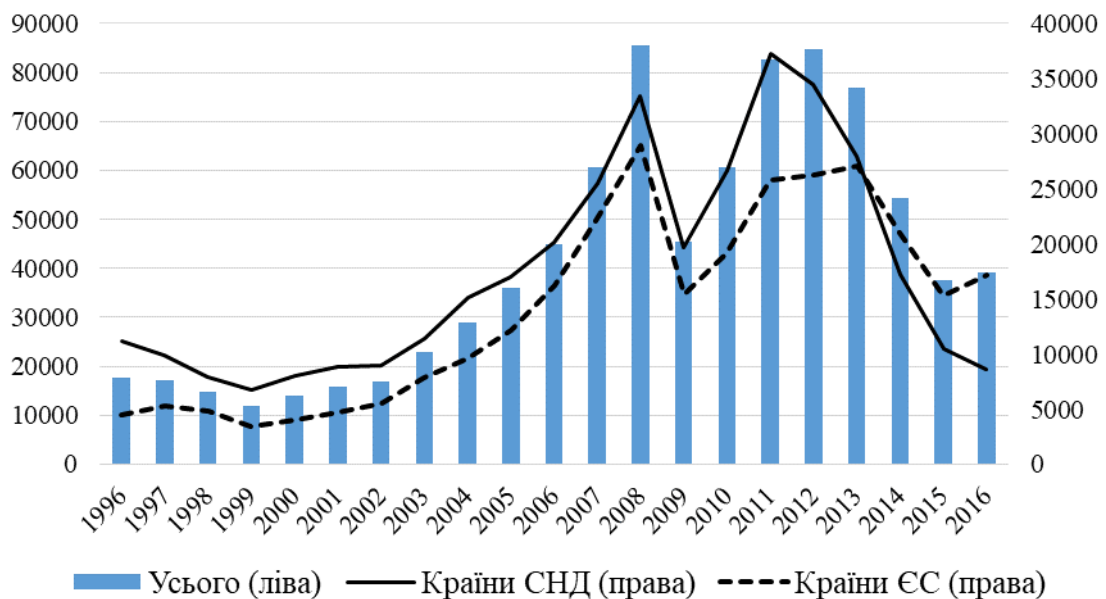
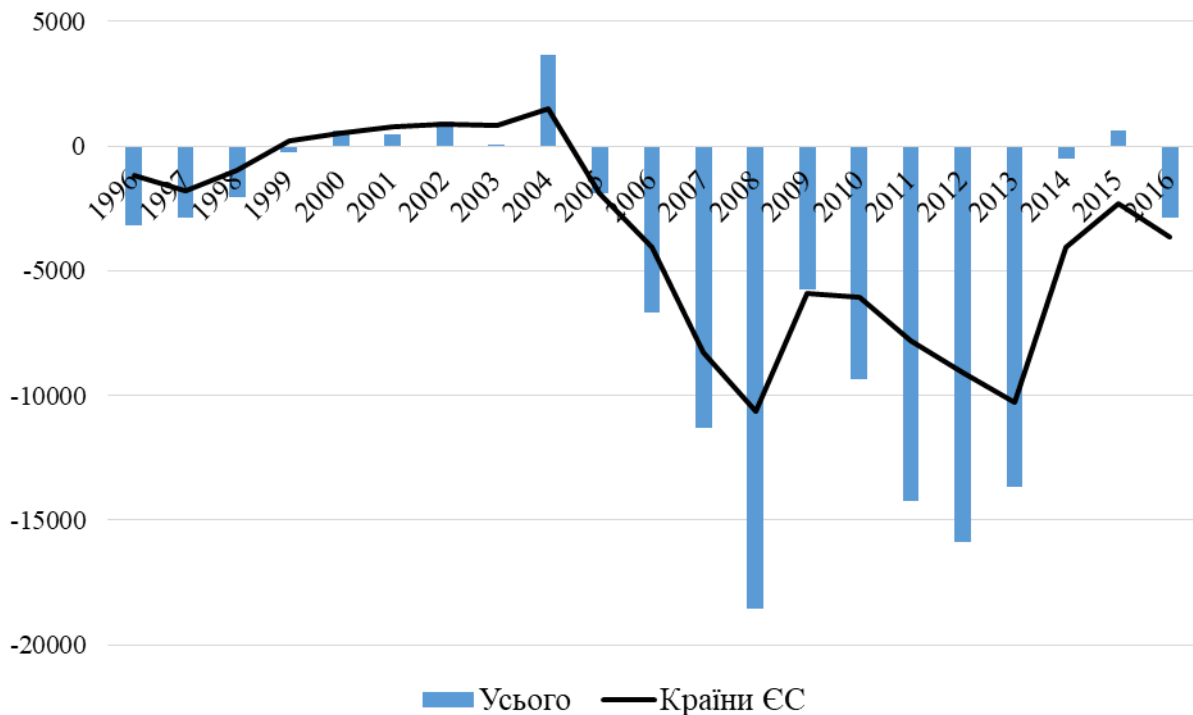

Рис. 2.2. Імпорт товарів, млн. дол. [92]

Ри

с. 2.3. Сальдо зовнішньоторговельного обороту товарами, млн. дол. [92]

Однак і тут прогнози не виправдалися: негативне сальдо збільшилось з – 0,8 млрд. дол. у 2006 р. до – 2,3 млрд. у 2013 р., тобто майже в 3 рази. У 2013 р. негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з ЄС досягло – 10,4 млрд. дол., або 53,2 % до українського експорту. Фактично у 2013 р. загальне негативне сальдо зовнішньої торгівлі України, головним чином, визначалося за рахунок незбалансованої торгівлі з Євросоюзом. У наступні роки ситуація дещо покращилась, загальне негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами країн ЄС у 2016 р. склало 3,6 млрд. дол. [92].

Основними торговельними партнерами для України є Польща (16,3 %), Італія (14,3 %) і Німеччина (10,5 %), на які доводиться 3/5 зовнішньої торгівлі товарами країни із країнами ЄС. Товарна номенклатура торгівлі України з країнами ЄС досить вузька. Так, у загальному обсязі українського експорту до ЄС вироби з невисоким ступенем переробки становили 31,5 % (у т.ч. чорні метали – 18,7 %), сировина та напівфабрикати – 15,2 %, енергоносії – 13,1 %, сільськогосподарська продукція – 21,6 %, харчові продукти – 13,9 %, хімічна і

пов'язана з нею продукція – 5,5 %. У цілому на ці галузі первинної переробки і незначним рівнем технологічності припадає понад 70 % від загального обсягу експорту України в ЄС. У той же час частка в експорті високотехнологічних товарів та послуг низька (машини, устаткування і транспортні засоби складають усього 9,4 %), конкурентоспроможність української економіки заснована на цінових факторах та порівняльних перевагах, пов'язаних з експортом природних ресурсів і низькою вартістю робочої сили. Наявні передумови для формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності не використовуються.

У товарному імпорті, навпаки, переважають машини, устаткування, прилади, механізми і транспортні засоби (16,3 % від загального обсягу імпорту з країн ЄС), продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей, включаючи каучук і полімерні матеріали (23,2 %).

Трохи краща ситуація із зовнішньою торгівлею послугами з країнами ЄС (рис. 2.4). Хоча сальдо і залишилося позитивним, воно має нестабільні тенденції: з 842,8 млн. дол. у 2014 р. до -24,6 млн. дол. у 2009 р. Перспективи розвитку зовнішньої торгівлі послугами України з країнами ЄС значною мірою пов'язані з реалізацією потенціалу транзиту енергоносіїв. Однак Україну послідовно витісняють з ринку Південно-Східної Європи інші країни, зокрема, Росія. В цілому ж, статистичні показники обсягів українського експорту та імпорту до ЄС постійно збільшуються.

Для подолання проблем, що стоять на шляху до ЄС, необхідно зрозуміти, що євроінтеграція як основний вектор внутрішньої та зовнішньої політики України повинна бути усвідомлена, насамперед, як прагнення жити в просторі європейських цінностей, а вже потім – як інституційне приєднання до ЄС. Україні необхідно прагнути максимально реалізовувати свій експортний потенціал та економіко-географічне положення.

Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» передбачено забезпечення інтеграції України в європейський політичний,

економічний, правовий простір з метою набуття повноправного членства в Європейському Союзі [103].

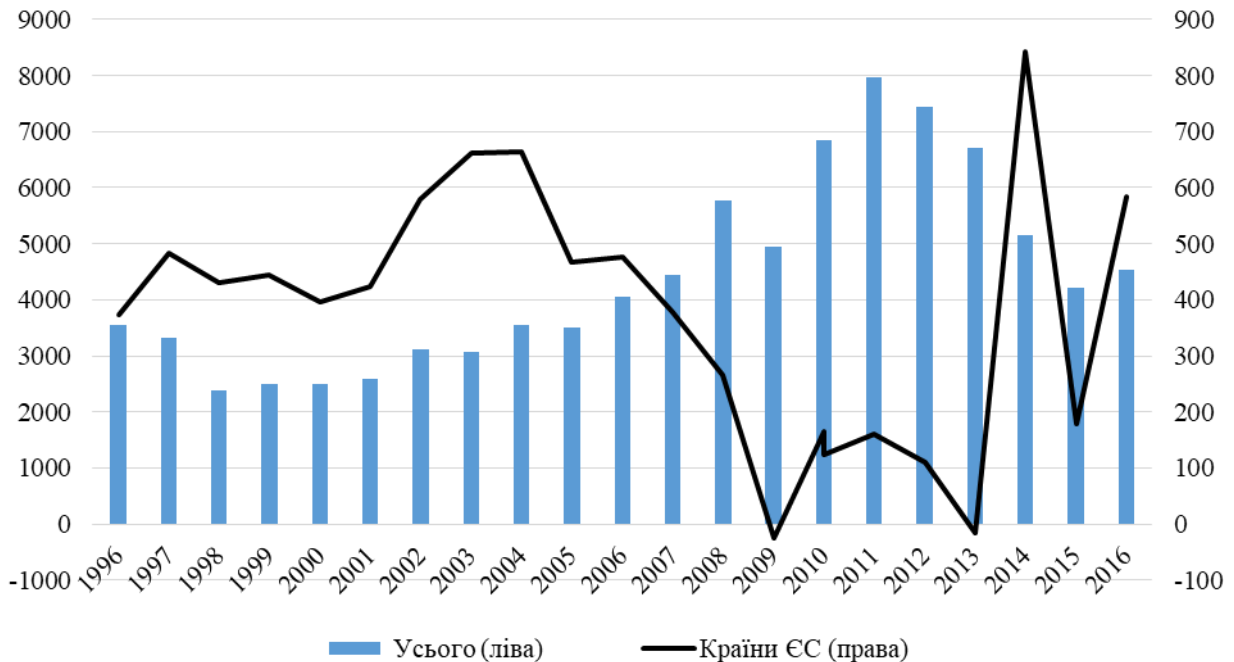

Рис. 2.4. Сальдо зовнішньоторговельного обороту послугами, млн. дол. [92]

Виходячи з цього, створення зони вільної торгівлі належить до стратегічних цілей двостороннього торговельно-економічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Ураховуючи євроінтеграційні прагнення нашої держави, було запропоновано Україні створити зону вільної торгівлі у форматі ЗВТ +.

Необхідно розрізняти класичну зону вільної торгівлі (ЗВТ) і форматом «поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ +)». Класична ЗВТ передбачає створення угруповання з двох або кількох митних територій, які скасували тарифні обмеження та інші обмежувальні заходи на значні обсяги в торгівлі товарами територій. При цьому, відповідно до принципів СОТ, допускаються певні винятки з режиму вільної торгівлі так званих «чутливих» товарів.

Формат ЗВТ+ включає не тільки торгівлю товарами, але й послугами, капіталом і робочою силою, передбачає доступ до ринків державних закупівель

тощо. Підписання угод у форматі ЗВТ + передбачає ряд специфічних положень щодо:

- глибокої лібералізації торгівлі товарами та послугами, які значно відрізняються від положень відповідних угод СОТ;
- лібералізації режимів іноземного інвестування;
- лібералізації режиму державних закупівель;
- введення нових правил щодо окремих аспектів конкурентної політики, зокрема державної допомоги;
- застосування більш жорстких заходів по захисту прав інтелектуальної власності;
- введення загальних екологічних норм і стандартів, а також стандартів праці.

Метою створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом є формування спільного економічного простору України та ЄС. Наповнення ЗВТ+ спрямовується на досягнення максимально глибокої економічної інтеграції, до якої будуть готові сторони, і яка не матиме аналогів у попередній практиці ЄС.

Ураховуючи те, що невід'ємною частиною поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ буде приведення українського законодавства та практики у відповідність до норм і положень ЄС, особливого значення набувають положення про застосування міжнародних та європейських стандартів та інструментів у відповідних сферах співпраці.

19 липня 2012 р. Україна та ЄС парафували Угоду про зону вільної торгівлі, що означало згоду обох сторін з усіма положеннями проекту угоди, які вже не можна міняти.

16 вересня 2014 р. ВР України ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною та ЄС (Розділом IV якої і є застосування ЗВТ), а Європарламент дав згоду на те, що б Рада ЄС у майбутньому мала можливість затвердити рішення про укладення (тобто ратифікацію) Угоди. До цього часу для України діятиме так зване тимчасове застосування угоди, що широко практикується в

міжнародному договірному праві (ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

Створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі має як позитивні, так і негативні наслідки.

Переваги створення ЗВТ +:

- покращення доступу українських товарів, послуг, капіталів та технологій на ринок розширеного ЄС;
- покращення умов експорту української продукції у зв'язку з отриманням цінової переваги за рахунок скасування ввізного мита;
- переоснащення та модернізація вітчизняних підприємств;
- збільшення обсягів інвестицій із країн-членів ЄС в економіку України;
- підвищення обсягів двосторонньої торгівлі та збільшення надходження валютних коштів;
- зростання обсягів продажу сільськогосподарської продукції традиційних експортно-орієнтованих галузей (зерно, масло);
- підвищення ефективності розміщення трудових ресурсів;
- розширення номенклатури товарів і послуг на внутрішньому ринку;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції у зв'язку з упровадженням нових стандартів;
- зменшення нетарифних обмежень у торгівлі сільськогосподарською продукцією в рамках співробітництва у сфері санітарних та фітосанітарних заходів;
- гармонізація митних процедур і підвищення ефективності діяльності митних органів у контексті сприяння торгівлі;
- створення гармонізованого правового поля для забезпечення діяльності суб'єктів торговельних відносин шляхом зближення законодавства України із законодавством ЄС;
- стимулювання розвитку конкуренції та обмеження монополізму;
- покращення доступу до якісної імпоротної техніки, насіння, засобів захисту рослин.

Цілком очевидно, що будь-які інтеграційні процеси також включають у себе і ризики, і загрози від створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом.

Негативними наслідками створення ЗВТ + є такі:

необхідність залучення значних фінансових ресурсів для забезпечення адаптації та імплементації нових актів законодавства;

посилення конкурентного тиску на внутрішньому ринку України;

втрати для окремих галузей промисловості України через низький рівень їх конкурентоспроможності;

зростання безробіття;

витіснення національного виробника з внутрішнього ринку;

зростання негативного для України сальдо двосторонньої торгівлі через погіршення структури експорту у зв'язку з переорієнтацією вітчизняних експортерів з експорту готової продукції на експорт сировини і напівфабрикатів;

дефіцит вітчизняних товарів на внутрішньому ринку у зв'язку з експортною переорієнтацією виробників;

брак коштів і необхідність пошуку партнерів та інвесторів з метою модернізації існуючих виробництв;

необхідність переозброєння та зміни технологій виробництва;

обмеженість можливості надання захисту «молодим» галузям економіки, які не досягли належного рівня конкурентоспроможності та потребують державної підтримки;

зниження конкурентоспроможності національної сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку у зв'язку з наявністю потужної системи державної підтримки сільського господарства ЄС;

зниження попиту на сільськогосподарську техніку національного виробництва;

збільшення еміграції українців до країн ЄС (особливо в Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Румунію і країни Балтії).

Інша справа, що наслідки функціонування ЗВТ + будуть різними для окремих українських виробників. Ті з них, хто на сьогодні є конкурентоспроможними у європейському вимірі, одержать зростання прибутку від розширення ринку збуту. У той же час у неконкурентоспроможних підприємств на ринку нової Європи виникнуть проблеми.

У довгостроковій же перспективі варто враховувати фактори, які вплинуть тільки після закінчення деякого періоду адаптації. Це, насамперед, загальне зниження середньозваженого митного тарифу в країнах-членах ЄС. Крім того, уніфікація митних та інших торговельних процедур, що призведе до скорочення українського експорту на початковому етапі (фактично до моменту адаптації експортерів до нових умов), згодом вплине на розвиток торгівлі. Експортерам з України при поставках у ЄС не треба буде двічі проходити різні процедури на двох кордонах, як це відбувається в цей час.

Для України найцікавіший євроінтеграційний досвід країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ). Вступ до ЄС країн ЦСЄ, очевидно, мав справити відчутний вплив на їхній економічний розвиток, як вони того й очікували. Але цього не сталося. Середньорічні темпи приросту ВВП у країнах ЦСЄ за період їх членства в ЄС (2005-2012 рр.) виявилися значно нижчими, ніж за такий самий період до вступу в ЄС (1997-2004 рр.). Особливо великі втрати динаміки відчули країни Балтії, Словенія та Угорщина. За вісім років до вступу в ЄС ці країни мали середньорічні темпи приросту ВВП від 4 до 7 %, а після вступу – від 0,4 до 4 %, тобто удвічі-втричі нижчі.

В окремих країнах ЄС проблеми виявилися ще серйозніші. Так, Греція за 20 років до вступу в ЄС мала середньорічний приріст ВВП (6,8 %) навіть кращий, ніж країни євроспільноти у форматі того періоду. Однак після набуття членства в ЄС економіка Греції перші 10 років ледве зводила кінці з кінцями: приріст ВВП за період із 1981-го по 1990 р. становив усього 0,7 % і був утричі нижчий, ніж в ЄС-15. Сьогодні Греція переживає ще більший економічний

спад, ніж після свого вступу в ЄС. Отже, негативні наслідки вступу в ЄС можуть мати як короткочасний, так і тривалий характер.

У країнах ЦСЄ після їх вступу в ЄС особливих зрушень у зовнішній торгівлі не сталось. За вісім років після вступу порівняно з аналогічним періодом перед вступом середньорічні темпи приросту зовнішнього товарообороту в країнах ЦСЄ навіть знизилися. Тим часом у світі загалом зовнішня торгівля за ці роки істотно зросла. Динаміка припливу прямих іноземних інвестицій у країни ЦСЄ за роки їх перебування в ЄС (2005-2012 рр.) порівняно з аналогічним попереднім періодом теж істотно погіршилась і була значно гіршою, ніж у світі загалом.

Після 1990 р. рівень державного боргу до ВВП у євросоні зріс у 1,5 разу. Це найвищі темпи зростання серед країн ОЕСР. Погіршилася ситуація з державними боргами і в країнах ЦСЄ: з початком кризи вони зросли з 38 до 49 % ВВП, а в Угорщині – до 80 % і вже перевищили Маастрихтський критерій. Характерно, що в тих країнах ЄС, у котрих був вищий рівень державного боргу до ВВП, був і вищий дефіцит державного бюджету. Отже, боргова криза значною мірою зумовила бюджетну кризу. Збільшення державних боргів і зниження темпів зростання ВВП в ЄС свідчать про «старіння» потенціалу економічного розвитку.

Незважаючи на істотне ослаблення за останні десятиліття інтеграційного потенціалу ЄС, він залишається ще дуже привабливим для України. Ця привабливість багатоаспектна: загальноекономічна, інвестиційна, інноваційна, модернізаційна, міграційна, соціальна, цивілізаційна тощо.

Економічна привабливість ЄС для України полягає насамперед у можливості долучитися до високої культури ефективного ринкового господарювання і підняти до такого ж рівня власну економіку. Європа становить собою один із масштабних платоспроможних та інноваційних ринків, освоїти й заповнити який намагаються багато країн світу, у т.ч. США, Японія, Китай, Індія, Бразилія, Росія. Інноваційність виробництва в ЄС перевищує 75 %. З таким потенціалом євроінтеграційної привабливості не може зрівнятися

ніхто. ЄС – це територія високоефективної інноваційної економіки. Середній показник ВВП на жителя в ЄС майже увосьмеро вищий, ніж в Україні. У провідних країнах ЄС рівень економічного розвитку ще вищий.

Найхарактернішим показником ефективності економіки традиційно вважається продуктивність праці. За цим показником ЄС, особливо його провідні країни, посідає перші позиції у світі. Продуктивність праці в євросоні у 2,5 разу вища, ніж у Росії, і вчетверо – ніж в Україні.

Середній рівень енергоефективності економіки в ЄС втричі вищий, ніж в Росії, і вчетверо – ніж в Україні. Сьогодні ЄС – лідер у світі за розвитком так званої зеленої енергетики і дає понад 40 % світової відновлюваної енергії.

Отже, економічна модель ЄС та рівень її ефективності – це рубіж, який має високе мотиваційне значення для України, цінний досвід для її розвитку.

ЄС має дуже ефективний інструмент міжкраїнового вирівнювання розвитку у вигляді загальносоюзного бюджету. Бюджет ЄС утворюється щорічно на суму близько 1 трлн євро шляхом відрахування кожною країною 1 % від її ВВП. Розподіл і видатки бюджету ЄС здійснюються з урахуванням політики вирівнювання розвитку. Країни з нижчим рівнем розвитку отримують фінансування з бюджету ЄС значно більше, ніж сплачують внесків до нього. Це стосується Польщі (утричі більше), Румунії, Греції, Чехії і Португалії (у 2-2,5 рази). Більшість країн ЦСЄ отримують від 1,5 до 2,5 тис. євро на жителя. Для порівняння: це стільки, як у Росії на жителя припадає бюджетних коштів. Навіть Болгарія і Румунія отримують із бюджету ЄС понад 1 тис. євро на громадянина, що вдвічі більше, ніж припадає бюджетних коштів на жителя в Україні.

Інвестиційний потенціал країн ЄС-15 удесятеро, а ЄС-28 – ушестеро перевищує інвестиційний потенціал Росії. ЄС давно став лідером з увезення прямих іноземних інвестицій в Україну. У 2000 р. на ЄС припадала лише третина інвестицій в Україну, у 2016 р. – вже 69,3 %. Навіть якщо відняти третину інвестицій, що надходять із офшорних зон країн ЄС, у яких інвестиції можуть мати українське чи російське походження, залишається дуже вагома

частина справді іноземних інвестицій (рис. 2.5). До того ж динаміка надходження прямих іноземних інвестицій із ЄС в Україну тривалий час зростає, тоді як із інших країн – сповільнюється.

Характерна риса євроінтеграційної привабливості для України – високий потенціал інноваційного розвитку ЄС. Серед країн ЄС є такі, в яких ці показники на рівні інноваційних лідерів – США і Японії. За даними ООН, 10 найбільш «інноваційних» країн мають значно вищий рівень ВВП на жителя, ніж 10 найбільш «сировинних» країн.

У реальному секторі найяскравіше інноваційність розвитку економіки характеризує частка підприємств, котрі впроваджують інновації, та частка інноваційної продукції в обсягах її реалізації. Ці показники в ЄС, особливо у країнах єврозони, у п'ятеро-всімєро вищі, ніж в Росії чи Україні.

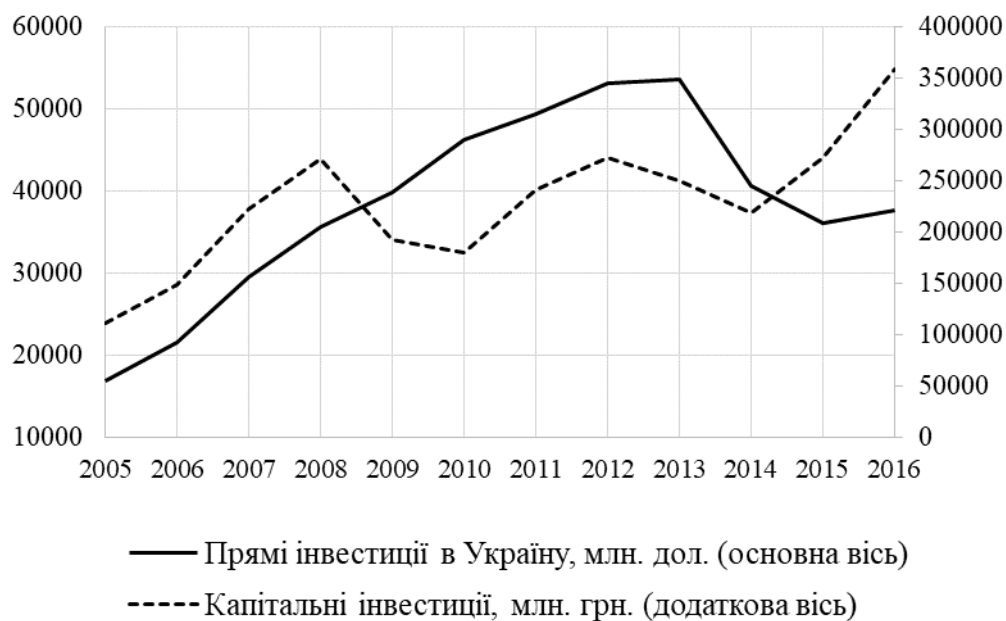

Рис. 2.5. Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну [92]

Високий інноваційний потенціал ЄС – один із найбільш потужних і мотиваційних чинників для євроінтеграційного вибору України. Це підтверджує успіх країн ЦСЄ, зокрема, країн Балтії. Адже Естонія за рівнем інноваційного розвитку вже вийшла на середні показники єврозони, Нідерландів, Австрії та перевищила показники Данії та Франції.

Нарешті, для України дуже важливий такий аспект євроінтеграції, як реальний поступ у здійсненні реформ та модернізації, приведення умов для бізнесу і підприємництва до європейських стандартів. Цей потенціал успішно реалізували Словенія, Польща, Словаччина та країни Балтії, особливо у сфері малого і середнього бізнесу, у податковій, інвестиційній, фінансовій, бюджетній, судовій та адміністративній сферах.

Загалом, показники реформ і модернізації суспільства в ЄС – одні з найвищих у світі. У рейтингах економічної свободи, легкості ведення бізнесу, конкурентоспроможності економіки, ефективності влади, сприйняття корупції Україна, як і Росія, значно відстає від країн ЄС (табл. 2.1). Тож для України важливе значення має зовнішнє середовище впливу, яке здатне утримувати її в параметрах позитивної динаміки.

Таблиця 2.1

Рейтинг модернізації та реформ, місце (менше – краще) [220]

	ЄС	РФ	Україна
Економічна свобода	41	144	163
Легкість ведення бізнесу	38	40	80
Конкурентоспроможність економіки	29	46	60
Індекс інновацій	24	45	50
Ефективність влади	39	123	158
Сприйняття корупції	36	143	152

За даними Українського центру соціальних досліджень та Інституту народознавства НАНУ, чисельність українських трудових мігрантів сягає 4,5-5 млн чол. Але є розрахунки, які свідчать про 5,5-7 млн українських трудових мігрантів. Можна у відсотках зазначити основні країни, куди спрямовані українські трудові мігранти: Польща – 22,5%, Російська Федерація – 19,2%, Чехословаччина – 18,3%, Італія – 15,7%, Німеччина – 3,2%, Португалія – 2,7%, Білорусь – 2,5%, США – 2,0%, Іспанія – 2,0%, Словаччина – 1,7%, Угорщина – 1,2%, Греція – 0,9%, Ізраїль – 0,8%, Франція – 0,7%, Велика Британія – 0,7%,

Бельгія – 0,5%, Румунія – 0,4%, ОАЕ – 0,3%, Данія – 0,3%, інші країни – 0,8%, невідомо – 3,6% [146]

Ще більш вражаюча ситуація з грошовими переказами українських трудових мігрантів з-за кордону. Згідно з результатами дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток України, проведеного МОМ, дві третини мігрантів переказували кошти в Україну у 2014 році. В середньому це приблизно 4,3 тис. доларів США на рік [164]. Окрім грошей, трудові мігранти також зробили перекази в натуральній формі на загальну суму 100 млн. доларів США на рік. Загальний обсяг грошових переказів у 2014 році становив майже 2,9 млрд. доларів США. З країн ЄС в Україну щорічно від трудових мігрантів надходить близько 15 млрд євро. За даними МОМ, загальний дохід українських мігрантів становить близько 35,3 млрд дол. на рік, із яких вони щорічно перераховують в Україну 20-25 млрд дол., що становить близько 10-12% ВВП країни.

Виходячи з реальних можливостей України у забезпеченні зайнятості та доходів населення, такий високий міграційний статус ЄС для українців – безперечно, позитив. Вибір та реалізація цих можливостей – за простими людьми. Це вибір права на працю, кращі заробітки, краще життя і добробут. Що становить основну цивілізаційну цінність для людей. Цей вибір очевидний – він європейський.

Соціальна привабливість євроінтеграції для України полягає у можливостях досягнення високих соціальних стандартів європейських країн. Середньомісячна заробітна плата в ЄС сьогодні майже вдев'ятеро вища, ніж в Україні, і вчетверо вища, ніж у Росії. В євроні та окремих країнах ЄС рівень оплати праці ще вищий. Така ж динаміка характерна і для пенсійного забезпечення. Вона давно тісно прив'язана до доходів населення і не викликає нарікань стосовно неадекватного розподілу коштів пенсійних фондів. Це дуже важливо для української пенсійної системи, яка поки що надто слабо прив'язана до доходів населення, а більше – до віку та стажу, що викликає невдоволення пенсіонерів і соціальні проблеми.

Принципово важливим питанням для України є вихід на європейський стандарт оцінки робочої сили. На сьогодні робоча сила в Україні недооцінена порівняно з середньою в ЄС і євросоні вдвічі, а порівняно з Бельгією, Францією, Швецією – вчетверо. Мається на увазі не за рівнем зарплати, а за часткою оплати праці у ВВП.

Ще більші можливості України в освоєнні інших соціальних стандартів країн ЄС, стосовно яких відставання ще більше. Йдеться про видатки на соціальний захист і соціальну допомогу. За цими показниками відставання від ЄС та євросони України просто вражаюче – в десятки разів. На даний час високі соціальні стандарти в країнах ЄС дозволили його громадянам сформувати значні фінансові заощадження. За цими показниками Україна теж відстає від країн ЄС і євросони у десятки разів. При цьому співвідношення фінансових активів на жителя до ВВП в Україні набагато нижче, ніж у країнах ЄС і євросони.

Але існує і певна низка проблем інтеграції України до ЄС. Слабкість інтеграційного потенціалу зовнішньої торгівлі України з ЄС. Світовий досвід свідчить, що міжкраїнова економічна інтеграція зумовлена, як правило, інтенсивною зовнішньою торгівлею. Однак в Україні зовнішня торгівля поки що не створила реальних передумов для інтеграції. Зовнішня торгівля України розвивалася різновекторно і не мала переконливих тенденцій до певних інтеграційних формувань. В середині 90-х основні обсяги зовнішньої торгівлі України припадали на країни СНД. Однак за 25 років частка країн СНД в зовнішньому товарообігу України скоротилась із 49,3 до 16,6 %. Таке скорочення товарообігу України з країнами СНД лише частково компенсувалось за рахунок зростання товарообігу України з ЄС. Головним чином це скорочення було компенсоване зростанням товарообігу з іншими країнами світу.

Водночас структура зовнішньої торгівлі України свідчить, що вона не має альтернативного або конкурентного характеру. Часткове збігання українського експорту по машинах і матеріалах до ЄС є лише по окремих групах, але

практично немає по номенклатурних позиціях. Аналогічно, часткове збігання імпорту в Україну з ЄС по машинах і обладнанню, матеріалах і промислових товарах теж лише по групах, але практично відсутнє по номенклатурних позиціях.

Серед основних напрямів розвитку торгівельних відносин між ЄС і Україною слід відзначити:

- 1) безмитний експорт з України в ЄС промислової продукції;
- 2) збереження квот на безмитний експорт з України в ЄС більшості видів сільськогосподарської продукції;
- 3) безмитний імпорт більшості видів сільськогосподарської продукції в Україну з ЄС;
- 4) спеціальні режими щодо ввезення в Україну з ЄС автомобілів та вживаного одягу;
- 5) скасування в ЄС субсидій на експорт сільськогосподарської продукції в Україну;
- 6) поступове скасування вивізних мит в Україні на експорт насіння соняшнику, бруксту кольорових металів та шкур;
- 7) перехідні періоди для лібералізації ввізних мит та лібералізація торгівлі послугами в Україні;
- 8) перехід на гармонізовані з ЄС стандарти і сертифікати.

Крім того, потрібне істотне коригування регуляторних практик України, зокрема у сфері конкуренції, державної допомоги, державних закупівель, санітарних та фітосанітарних заходів, технічного регулювання, захисту прав інтелектуальної власності, забезпечення сталого розвитку (екологічні, трудові та соціальні питання) тощо, а також зобов'язання ЄС надавати Україні технічну допомогу у забезпеченні необхідних змін.

Зауважимо, що концепція євроінтеграції грає важливу роль в теоретичному аналізі ЄС. Термінологічно цю концепцію традиційно визначають як «зближення», тобто мірило щільності, інтенсивності зв'язків між різними елементами, або ж як «посилення взаємозв'язку», тобто процес

ущільнення, інтенсифікації або посилення певних характеристик зв'язку [44, с. 257]. Відповідно до цього термін «європейська інтеграція» означає процес створення європейських інститутів і політик, що еволюціонують у напрямку формування наднаціонального центру, навколо якого і формується спільний європейський простір.

Концепція економічної інтеграції акцентує добровільну основу виходу за межі існуючих національних, політичних і економічних кордонів, зближення держав, суспільств і економік. Добровільне делегування державами-членами ЄС створеним ними ж загальним інститутам частини своїх повноважень. Ця добровільність і сприймається як гарантія того, що рішення в деяких сферах загальних інтересів будуть прийматися на загальноєвропейському рівні демократичним шляхом.

Таке розуміння враховує як загальноєвропейський рівень інтеграційних процесів, так і вплив цих процесів на національних гравців. І якщо в вузькому розумінні європейська інтеграція пов'язана власне з формуванням і розвитком європейських інститутів і політики, то в широкому сенсі вона охоплює також і європеїзацію як вплив цих інститутів і політик на країни-учасниці. При цьому вважається правилом, що більшість громадських гравців реагує на європейську політику та інститути ЄС відповідно до звичок і досвіду, який набуто у відповідних національних політичних системах. Наслідком цього є слабкий зворотній вплив ЄС на національні моделі представництва інтересів. Так, на рівні ЄС утворилася мережева форма представництва інтересів, що характеризує політичні відносини поза існуючих інститутів. На національних же рівнях продовжують існувати моделі корпоративізму, плюралізму, етатизму, що говорить про пристосування окремих країн до ЄС за допомогою звичних для себе політико-управлінських практик. Існує як «інтерактивний процес, де на країни-члени впливає процес їх інтеграції в ЄС, а в той же час вони є агентами, які ініціювали та формують цей процес» [101, с. 27].

В цілому можна відзначити найбільш значущі переваги участі всіх держав, у тому числі й України, в міжнародних інтеграційних утвореннях:

- більш широкий доступ господарюючих суб'єктів до ресурсів: фінансових, трудових, матеріальних, новітніх технологій, а також можливість виробляти продукцію в розрахунку на більш місткий (регіональний) ринок;
- використання можливостей розвитку, що складаються в більш широкому інтеграційному ринковому середовищі;
- створення нового конкурентного середовища з високими бар'єрами входу на нього фірм інших країн, які не включені в угруповання;
- отримання високої ефективності управлінських рішень щодо вирішення будь-яких проблем економічного розвитку за рахунок участі в розробці та реалізації цих рішень більшої кількості учасників.

Основні проблеми економічної інтеграції полягають в наступному:

- нерівномірність розподілу виграшу в добробуті країн;
- можливі суттєві витрати пристосування країн до інтегрованого простору, а саме втрати людського (у вигляді безробіття або декваліфікації), фінансового та реального капіталу при зупинці виробництва);
- порушення існуючих, економічних, а іноді, і політичних відносин членів об'єднання з третіми країнами;
- часткова або повна відмова від самостійної національної економічної політики (конвергенція), і перш за все тоді, коли нові стандарти, норми і правила не відповідають уявленням про національні цінності.

2.2. Особливості оцінки рівня економічної безпеки країни

Описуються найбільш важливі показники деяких складових національної економічної безпеки, вказуються ключові індикатори економічної безпеки і для деяких з них наводяться кількісні оцінки порогових значень.

Критерій економічної безпеки – це оцінка стану економіки з точки зору найважливіших процесів, що відображають сутність економічної безпеки. З цією метою використовується система показників – кількісних характеристик

соціально-економічних явищ і процесів, вимірювання та порівняння яких дозволяє виявити динаміку економічної безпеки.

З огляду на зміст категорії «економічна безпека» в цілому, важко кількісно оцінити її рівень. Тому існує безліч підходів, що носять в тій чи іншій мірі суб'єктивний характер. Розглянемо деякі з методів оцінки економічної безпеки, що використовуються в розвинених країнах, і підходи до критеріїв і показників економічної безпеки, що здійснюються в Україні.

Світовий розвиток економіки говорить про існування меж, що визначають безпечний стан національного господарства, вихід за які створює загрозу економічній безпеці. У цьому сенсі, як показує міжнародна практика, держава зобов'язана не тільки уявляти собі критерії складових таких меж, але і активно реагувати на ситуацію, що склалася з метою збереження пріоритетного положення своїх виробників всередині країни і запобігання можливого збитку від негативних ситуацій.

Для того, щоб кількісно визначити рівень економічної безпеки держави, необхідно мати системний набір критеріїв і показників, що характеризують основні напрями забезпечення національної економічної безпеки.

Дати кількісну оцінку рівню економічної безпеки держави складно. Це пов'язано з багатогранністю самого поняття економічної безпеки, яке включає в себе ряд аспектів і напрямків. В даний час не існує цілісної і взаємопов'язаної системи кількісної оцінки національної економічної безпеки, яка дозволяла б комплексно характеризувати ступінь прояву загроз національним економічним інтересам, а також оцінити масштаби збитку і потенціалу захисту від дії загроз на економіку країни.

Проблема вимірювання економічної безпеки передбачає існування двох підходів. Перший підхід заснований на тому, що економічна безпека повинна вимірюватися на основі одного інтегрального показника. Другий підхід виходить з того, що економічна безпека – поняття багатовекторна, яке визначається системою рівнозначних показників. Дані підходи мають свої переваги й недоліки. Так, в практиці державного управління постійно

доводиться приймати рішення в умовах, коли одні приватні показники зростають, а інші зменшуються. Тому завжди доводиться віддавати перевагу одним приватним показниками і до певного рівня вважати другорядними (малозначними) інші. Іншими словами, доводиться наділяти приватні показники значимістю, а, значить, свідомо чи ні, конструювати узагальнюючий показник. Без цього не можна зробити остаточний висновок про зміну рівня економічної безпеки.

З іншого боку, в практиці державного управління часто постають проблеми оцінки та аналізу окремих складових національної безпеки або прийняття рішень по одному з напрямків забезпечення економічної безпеки, коли дані щодо зміни інших складових безпеки відсутні. Це означає, що потрібно система приватних показників економічної безпеки, яка розкриває її зміст в усіх напрямках. На підставі вищесказаного, можна зробити висновок, що найбільш доцільно для кількісної оцінки економічної безпеки використовувати систему економічних показників, що включає інтегральні вимірювачі. Це дозволить оцінювати заходи щодо забезпечення економічної безпеки як в цілому для країни, так і за окремими об'єктами управління (енергетична безпека, зовнішньоекономічні зв'язки, кредитно-грошові відносини, інфраструктура, тощо).

За кордоном кількісна оцінка економічної безпеки проводиться в основному за окремими напрямками (економічна злочинність, тіньова економіка, протекціоністські заходи з боку інших держав, соціальні кризи, промислове шпигунство, стан фінансових і товарних ринків). В результаті такої оцінки практично неможливо прийняття ефективних оперативних комплексних рішень. Незважаючи на це, в розвинених країнах прийняті близько 20 критичних індикаторів наростання небезпечних процесів, за якими настає руйнування і необоротна деградація. Серед них більшість складають граничні величини небезпечних соціальних процесів (рівень безробіття, середня тривалість життя, рівень злочинності тощо).

Так, наприклад існує ряд інтегральних оцінок, що використовують

експертні оцінки. Серед найбільш поширених можна виділити наступні:

1) інтегральний показник надійності країни, що розраховується і публікується англійською журналом «Euromoney»;

2) показник безпеки країни, що розраховується за методикою німецької фірми BERI (індекс BERI);

3) оцінка ризику країни, що розраховується за методикою російської фірми «Юніверс».

1. Відповідно до методики журналу «Euromoney» спочатку інтегральний показник розраховувався як сума дев'яти приватних показників, обчислених експертним або розрахунково-аналітичним шляхом, і змінюється в межах від 0 до 100. У число приватних показників надійності, які експертно оцінюються економістами і політологами країни, входили:

- ефективність економіки (змінюється від 0 до 25);
- рівень політичного ризику (від 0 до 25);
- показник заборгованості країни (від 0 до 10);
- оцінка невиконання зобов'язань по виплаті боргу (від 0 до 10);
- кредитоспроможність (від 0 до 10);
- доступність банківського кредиту (від 0 до 5);
- доступність короткострокового фінансування (від 0 до 5);
- доступність довгострокового позичкового капіталу (від 0 до 5);
- ймовірність виникнення форс-мажорних обставин (від 0 до 5).

Згодом методика була уточнена. Сьогодні виділяється 6 основних категорій показників. Три з них припускають «якісну» оцінку експертів: політичні ризики (значимість 30 %), ефективність економіки (30 %), конструктивна (структурна) оцінка (10 %). Три категорії засновані на кількісній оцінці: боргові індикатори (10 %), кредитний рейтинг (10 %), доступ до банківських кредитів, позикового капіталу (10 %).

Кожна з цих категорій в свою чергу передбачає оцінку додаткових факторів (показників). Зокрема група політичних ризиків передбачає аналіз

наступних факторів: корупція, урядові неплатежі, стабільність уряду, доступність (прозорість) інформації, інституційні ризики, зовнішня політика.

Оцінка ефективності економіки (економічних ризиків) базується на наступних показниках: стабільність банківської системи, динаміка ВВП, безробіття, державні витрати, монетарна політика (стабільність валюти).

Структурна оцінка заснована на показниках: демографічна ситуація, ринок праці, інфраструктура економіки.

2. На відміну від методики інтегральної оцінки журналу «Euromoney» методика ризику фірми «BERI» показує рівень економічної ненадійності країни [166]. Методика заснована на експертних оцінках по 11-ти приватним показниками, кожен з яких має питому вагу із загальною сумою 100 і варіанти значень: «дуже добре», «добре», «задовільно», «погано». До складу приватних показників включені:

- ступінь стабільності дотримання міжнародних зобов'язань (значимість 15 %);
- структура і умови отримання іноземних позик, в тому числі:
  - умови отримання короткострокового кредиту (10 %);
  - довгострокове кредитування (5 %);
- прозорість фінансових операцій, в тому числі:
  - відкрите шахрайство (10 %);
  - непряме переміщення грошових коштів (7,5 %);
- пільгові позики і дотації, в тому числі:
  - ступінь доступності (7,5 %);
  - вплив стратегічної важливості (7,5 %);
- загальна інфраструктура, в тому числі:
  - загальна оцінка (12,5 %);
  - ступінь політичного втручання (7,5 %);
- правова база, в тому числі:
  - податкове навантаження (7,5 %);
  - конвертованість капіталу, відсотків, платежів (10 %).

Перераховані групи показників розглядають також відношення до іноземних інвестицій і прибутку, ступінь і варіанти націоналізації, ймовірність і ступінь девальвації валюти, стан платіжного балансу, темп зростання ВВП, витрати на заробітну плату і рівень продуктивності праці, тощо. Економіка України за даною методикою не оцінювалась.

3. Методика кількісної інтегральної оцінки фірми «Юніверс» є більш детальною та громіздкою. Всі приватні показники економічної безпеки розбиті на три групи: показники соціально-політичного ризику (14 індикаторів), показники внутрішньо-економічного ризику (16 індикаторів), показники зовнішньо-економічного ризику (14 індикаторів). Кожен з індикаторів ризику має свою питому вагу, але при цьому сума його всередині окремої групи дорівнює одиниці. Приватні індикатори ризику визначаються експертним або розрахунковим шляхом в інтервалі від 1 (кращі) до 10 (гірші) [166].

Сучасні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни схиляються в бік формування системи показників, для яких важливо визначити критичні значення.

Знання критичних значень функціонування економіки країни є важливим фактором, що визначає методи, форми, швидкість глибину проведення економічних реформ. Визначення гранично допустимих значень економічних індикаторів вказує рамки, в яких можуть відбуватися соціально-економічні перетворення. Під граничними значеннями функціонування економічної системи розуміються значення, за межами яких вона втрачає здатність до динамічного саморозвитку. Тобто система виходить із стану рівноваги. При цьому збиток і втрати загрожують стати незворотними.

В окремих дослідженнях порогові значення визначаються як величини, при проходженні яких відбувається різке якісна зміна. Фактично, критичне (граничне) значення визначається як межа накопичення деяких кількісних змін, при досягненні чого відбувається якісне перетворення соціально-економічної системи. Виходячи з цього, створено діапазон зміни параметрів для системи з низькою чутливістю до зовнішніх і внутрішніх змін, які не впливають на режим

її сталого розвитку. Виходячи ж на критичні значення своїх показників, система стає «нестійкою, дезорганізований, нездатною до реалізації своїх первинних функцій і цілей». В рамках такого підходу критичним може бути визнаний не тільки рівень показників, що свідчить про повну розпаді або незворотної деградації соціально-економічної системи або її окремої сфери, а й рівні, наближення до яких свідчить про виснаження адаптивних можливостей системи і які виявляють потенційну загрозу втрати стійкості або порушення балансу системи.

Таким чином, мова фактично йде про те, що для одних і тих же показників функціонування соціально-економічної системи існує кілька порогових значень – критичні значення, які вказують на небезпеку, яка виникає в разі їх перетину. Можна говорити про декількох рівнях порогових значень. У різних трактуваннях порогових значень стану системи вказується на системні їх властивості. Мається на увазі, що порогові значення можуть бути визначені для системи в цілому, так і для окремих її підсистем і елементів. При цьому доцільно враховувати, що властивість системи не зводиться до суми властивостей її підсистем. Це означає, що граничний рівень стану системи не є простим вираженням суми порогових значень складових її елементів.

На пострадянському просторі використовується розширений підхід до критеріїв і показників економічної безпеки. Тільки в офіційних таблицях прогнозу соціально-економічного розвитку Російської Федерації міститься більше 300 показників. Для аналізу загроз економічній безпеці з усієї сукупності економічних показників Центром фінансово-банківських досліджень ІЕ РАН було відібрано 150 показників, які можна вважати індикаторами виходячи з таких відмінних властивостей:

- вони в кількісній формі висловлюють загрози економічній безпеці;
- мають високу чутливість і мінливістю і тому здатні попереджати суспільство, держава і суб'єктів ринку про можливі небезпеки в зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, прийнятими урядом заходами в сфері економічної політики.

В даний час найбільш широке поширення в Україні отримала система показників економічної безпеки, підготовлена С. Глазьєвим (табл. 2.2).

Дана система включає двадцять показників, за якими розроблені та обгрунтовані їх порогові значення. До цих показників відносяться: виробництво ВВП на душу населення, обсяги інвестицій витрати на НДДКР, обсяг зовнішнього боргу, дефіцит бюджету та інші [114]. Зіставлення фактичного рівня індикаторів економічної безпеки з їх пороговими значеннями показало, що останні цілком можна застосувати для аналізу.

При визначенні кількісних параметрів порогових значень індикаторів економічної безпеки важливо правильно вибрати індикатор, вихідний для розрахунку. Головним національним пріоритетом країни в області економіки є підвищення добробуту народу. Цей індикатор і повинен стати вихідним при розрахунку порогового значення величини ВВП і ряду інших показників.

Про соціальне становище населення можна судити за трьома індикаторами: частці населення з доходами нижче прожиткового мінімуму; співвідношенню доходів 10 % найбільш і 10 % найменш забезпеченого населення; співвідношенню середньодушового доходу і прожиткового мінімуму. Світовий досвід свідчить, що небезпека соціальних конфліктів мінімальна, якщо частка населення, що живе нижче прожиткового мінімуму, становить 7-10 %, а розрив між доходами багатих і бідних не перевищує 10 разів. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України фактичні і прогнозні кількісні параметри багатьох індикаторів значно гірші від встановлених граничних значень економічної безпеки.

Однак ні в якому разі не можна підганяти порогові значення під фактичні та прогнозні параметри. Саме відхилення фактичних і прогнозних параметрів від порогових значень показують гостроту загроз економічній безпеці та черговість їх усунення. Необхідно постійно мати на увазі ці відхилення і здійснювати заходи щодо нейтралізації можливих негативних наслідків.

Таблиця 2.2

Оцінка економічної безпеки України за критеріями Глазьева

Показники	Порогове значення	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Рівень безпеки
1. ВВП по ПКС, млрд. \$	277,65	378,53	386,43	392,56	373,41	340,54	352,98	+
2. ВВП на душу населення по ПКС, \$	5369	7712	8328	8676	8733	7996	8305	+
3. Частка переробної промисловості у загальному обсягу промисловості, %	70	65,3	63,7	61,8	63,6	64,1	61,0	-
4. Частка машинобудування у промисловій продукції, %	20	15,35	16,13	13,93	11,28	10,12	10,04	-
5. Обсяг інвестицій у % до ВВП	25	18,53	19,40	17,21	14,00	13,80	15,88	-
6. Витрати на НДДКР у % до ВВП	2	1,10	0,81	0,66	0,49	0,70	1,03	-
7. Частка населення, яка має дохід нижче прожиткового мінімуму, %	7	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8	-
8. Середня тривалість життя, років	70	71,02	71,15	71,37	71,37	71,38	71,68	+
9. Співвідношення доходів 10 % найбільш та 10 % найменш забезпеченого населення, разів	8	4,5	5,6	4,9	4,4	4,5	н/д	+
10. Рівень безробіття, %	7	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	8,8	-
11. Рівень річної інфляції, %	20	8	0,6	-0,3	12,1	48,7	13,9	-
12. Внутрішній борг у % до ВВП	20	12,4	13,5	17,7	29,4	25,7	28,1	+
13. Обслуговування державного боргу у % до податкових надходжень бюджету	25	18,9	16,0	9,3	13,4	12,9	12,2	+
14. Зовнішній борг у % до ВВП	25	15,0	14,8	15,4	31,0	41,7	41,1	-
15. Частка зовнішніх запозичень в покритті бюджетного дефіциту, %	30	26,6	36,6	32,0	29,3	330,6	64,4	-
16. Дефіцит бюджету у % до ВВП	5	1,8	3,6	4,4	4,6	1,6	2,3	+
17. Обсяг іноземної валюти у % до сукупної грошовій масі	10	28,44	32,13	27,24	43,21	52,47	н/д	-
18. Сукупна грошова маса у % до ВВП	50	52,65	54,87	62,62	61,06	50,16	48,75	+
19. Імпорт у % до ВВП	30	54,36	51,89	47,56	46,41	47,47	47,51	-
20. Імпорт продовольства у % до споживання продовольства	25	12,8	13,7	14,5	14,4	14,8	15,2	+

Дана система порогових значень індикаторів економічної безпеки має свої недоліки, так як за її даними в світі немає жодної країни, яка відповідала б усім показникам економічної безпеки. Наприклад, Японія, економіка якої перебувала на високому рівні розвитку, не відповідає п'яти критеріям. Виходить, що в світі немає жодної економічно безпечної країни, так як всі вони по тим чи іншим показникам знаходяться «за критичною межею». Таким чином, питання розробки (або скоріше вдосконалення) цілісної системи показників-індикаторів і порогових значень економічної безпеки залишається відкритим. А адже саме на основі комплексної системи показників можна оцінити ситуацію, яка відбувається в області забезпечення економічної безпеки.

На наш погляд, найбільш обґрунтованим з методологічної точки зору підходом до оцінки рівня національної безпеки та її видів, на наш погляд, є методологічний підхід визначення рівня захищеності життєвоважливих інтересів від загроз, запропонований А.А. Прохожевим [182].

Відповідно до даного підходу вирішення завдання визначення рівня захищеності життєво важливих інтересів від загроз належна складатися з трьох послідовних блоків. Перший блок – оцінка життєво важливих інтересів (визначення інтересів об'єктів безпеки); другий блок – оцінка загроз кожному інтересу (виявлення загроз безпеки, віднесення загроз безпеки до певних інтересам); третій блок – комплексна оцінка загроз економічній безпеці.

Для України показники оцінки життєво важливих інтересів доцільно умовно об'єднати в 3 групи.

Показники першої групи можуть використовуватися для оцінки поточного стану економічного, соціального та екологічного потенціалу суспільства. До них належать такі показники:

- економічне зростання (капітальні вкладення, галузева структура, динаміка і структура національного продукту і доходу, тощо);
- якість життя населення (ВВП на душу населення, рівень диференціації доходів, стан навколишнього середовища;

– показники, що характеризують природно-ресурсний, виробничий і науково-технічний потенціал країни;

– показники, що характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, його залежність від зовнішніх чинників (рівень інфляції, дефіцит бюджету, стабільність національної валюти, внутрішня і зовнішня заборгованість).

Показники другої групи спрямовані на виявлення та ранжування довгострокових чинників дестабілізації та орієнтовну оцінку їх порогових значень. По суті справи це передбачення загроз в сфері економічної безпеки.

Показники третьої групи повинні характеризувати стан потенціалів попередження та компенсації збитку від тих чи інших критичних ситуацій. Для вітчизняної системи економічного аналізу це принципово нові показники:

– потенціал прямих компенсацій;

– загальний компенсаційний потенціал.

Потенціал прямих компенсацій включає: матеріальні запаси і резерви виробничого і невиробничого характеру; спеціальні запаси і резерви, їх територіальне розміщення; резервні потужності, особливо в енергетичних галузях; підтримка резервних можливостей надання соціальної допомоги та адаптації населення. Потенціал прямих компенсацій характеризується також такими показниками, як: фінансові резерви (плюс валютні); система страхування; можливість міжнародної підтримки; можливість мобільного перепідготовки кадрів, тощо.

Крім того, розглядаючи складові економічної безпеки (енергетичну, продовольчу, валютно-фінансову безпеку), можна виділити свої критерії для кожного з цих аспектів економічної безпеки.

Так, оцінюючи енергетичну безпеку, в першу чергу користуються такими показниками:

– динаміка енергоємності економіки;

– державне фінансування енергетичних НДДКР;

– зношеність основного капіталу ПЕК;

- динаміка видобутку основних видів енергоносіїв;
- структура енергоспоживання і структура запасу основних видів палива.

Для аналізу продовольчої безпеки користуються такими показниками:

- імпорт продовольства в процентах до споживання продовольства;
- посівні площі та валовий збір зернових культур;
- виробництво найважливішого продукту (зерна) на душу населення;
- агреговані показники тваринництва (виробництво м'яса, молока, тощо)

Валютно-кредитна безпека визначається:

- зовнішнім боргом;
- залученням іноземних інвестицій;
- платіжним балансом, витоком капіталу.

Закінчуючи аналіз існуючого стану справ в області побудови системи показників економічної безпеки, слід зробити висновок про те, що в Україні поряд з викладеним вище підходом (тригрупова система показників) може і повинен бути використаний досвід Росії в побудові критеріальної системи оцінки національної економічної безпеки. Це необхідно для того, щоб оцінити заходи щодо забезпечення економічної безпеки як в цілому для країни, так і за окремими об'єктами управління (складовим національної економічної безпеки): фінансова, виробнича, продовольча, зовнішньоекономічна, інформаційно-аналітична безпеку.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України фактичні і прогнозні кількісні параметри багатьох індикаторів значно гірші від встановлених граничних значень економічної безпеки (табл. 2.3).

Однак ні в якому разі не можна підганяти порогові значення під фактичні та прогнозні параметри. Саме відхилення фактичних і прогнозних параметрів від порогових значень показують гостроту загроз економічній безпеці та черговість їх усунення. Необхідно постійно мати на увазі ці відхилення і здійснювати заходи щодо нейтралізації можливих негативних наслідків.

Дана система порогових значень індикаторів економічної безпеки має свої недоліки, так як за її даними в світі немає жодної країни, яка відповідала б усім

Таблиця 2.3

Динаміка показників оцінки рівня економічної безпеки України

Номер	Назва показника	Одиниці виміру	Порогове значення показника	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Рівень безпеки
1	Рівень малозабезпеченості	%	≤ 10	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8	+
2	Рівень безробіття до активної частини населення	%	≤ 8	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	8,8	-
3	Внутрішні витрати на інновації	% від ВВП	> 1	1,10	0,74	0,57	0,48	0,69	1,03	+
4	Частина інноваційної продукції у загальному обсязі готової продукції	%	≥ 20	3,8	3,3	3,3	2,5	1,4	н/д	-
5	Доля інвестицій в основний капітал у ВВП	%	≥ 25	18,53	19,40	17,21	14,00	13,80	15,88	-
6	Коефіцієнт оновлення основних засобів	%	≥ 5	2,71	4,95	6,05	2,19	6,71	6,31	+
7	Сальдо зовнішньої торгівлі, включаючи послуги	% від ВВП	≤ - 5	-4,07	-5,12	-4,57	2,56	4,23	0,58	+
8	Дефіцит консолідованого бюджету	% від ВВП	≤ 3	1,8	3,6	4,4	4,6	1,6	2,3	+
9	Внутрішній державний борг	% від ВВП	≤ 20	12,4	13,5	17,7	29,4	25,7	28,1	-
10	Зовнішній державний борг	% від ВВП	≤ 25	15,0	14,8	15,4	31,0	41,7	41,1	-
11	Платежі з обслуговування державного боргу у відношенні до доходів бюджету	%	≤ 10	18,9	16,0	9,3	13,4	12,9	12,2	-
12	Платежі щодо погашення та обслуговування зовнішнього державного боргу у відношенні до валютної виручки	%	≤ 10	9,66	10,27	13,12	7,14	20,34	17,30	-
13	Рівень золотовалютних резервів в місяцях імпорту	місяців	≥ 3	4,2	3,2	2,5	1,1	3,8	4,2	+
14	Частка власних енергоресурсів у паливному балансі держави	%	≥ 30	23,46	36,37	42,89	43,97	37,88	н/д	+
15	Доля імпорту продовольчих товарів у роздрібному товарообігу	%	≤ 25	12,8	13,7	14,5	14,4	14,8	15,2	+

показникам економічної безпеки. Наприклад, Японія, економіка якої перебувала на високому рівні розвитку, не відповідає п'яти критеріям. Виходить, що в світі немає жодної економічно безпечної країни, так як всі вони по тим чи іншим показникам знаходяться «за критичною межею». Таким чином, питання розробки (або скоріше вдосконалення) цілісної системи показників-індикаторів і порогових значень економічної безпеки залишається відкритим. А адже саме на основі комплексної системи показників можна оцінити ситуацію, яка відбувається в області забезпечення економічної безпеки.

Для оцінки загального рівня економічної безпеки країни було адаптовано метод графічного аналізу, результатом якого є побудова «радару економічної безпеки». Для побудови радару були використано показники, які входять до інтегрального показнику економічної безпеки. Число радіусів дорівнює кількості показників. Коло ділиться радіальними оціночними шкалами на рівні сектори, число яких також дорівнює кількості показників. Відстань видалення окружності від центру кола приймається рівним одиниці, що відповідає граничним значенням показниками. У міру наближення до центру кола значення показника погіршується. Точки, що відображають значення показників, з'єднуються, утворюючи певну фігуру.

Для розрахунку розміру кожного з векторів-осей використовуються положення векторної алгебри. Для аналізу відповідності фактичних показників пороговим значенням будується матриця:

$$A = |a_{ij}|, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}$$

де a_{ij} – нормований показник, який розраховується за формулами:

$$a_{ij} = x_{ij}/x_{0j} \text{ – для обмеження знизу;}$$

$$a_{ij} = x_{0j}/x_{ij} \text{ – для обмеження зверху;}$$

n – кількість періодів, що оцінюються;

m – кількість j -х показників, що характеризують економічну безпеку країни.

У матрицю необхідно також включити додатковий вектор-еталон a_{0j} , який відповідає пороговим значенням показників ($a_{0j} = 1$). Чим більш

кількісне значення відповідного показника економічної безпеки, тим його величина більше 1.

Результати графічної побудови оцінки економічної безпеки України за 2011-2016 рр. наведено на рис. 2.6. Площа радара візуалізує стану стан економічної безпеки країни у відповідний період. У нашому випадку, виходячи з рисунку, більший радар економічної безпеки був у 2011 та у 2015 роках, найменший – у 2014 році.

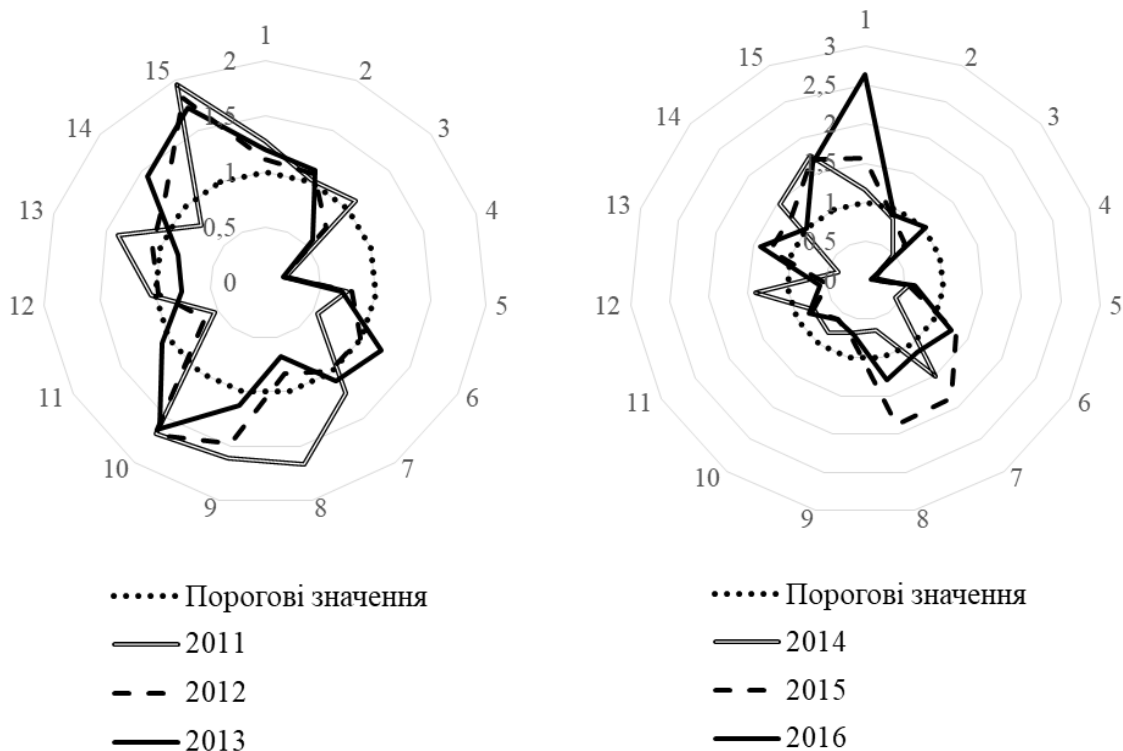

Рис. 2.6. Оцінка стану економічної безпеки України, 2011-2016 рр.

Для підтвердження візуальних висновків було розраховано інтегральний показник економічної безпеки, у якості якого було обрано площу радара, яку пропонується визначати за формулою:

$$S_i = \sum_{j=1}^n S_{ij}$$

де S_i – площа радара економічної безпеки в i -му році,

S_{ij} – площа j -го сегмента;

n – кількість сегментів.

Чим більше порівнювана площа радара, тим за інших рівних умов вище показник економічної безпеки. За результатами розрахунків:

$$S_{2011}=1,28; S_{2012}=1,12; S_{2013}=1,11; S_{2014}=0,78; S_{2015}=1,23; S_{2016}=1,18,$$

Розрахунки інтегрального показника економічної безпеки підтверджують результати графічного аналізу – кризова ситуація в Україні мала місце у 2014 році. Але за такими показниками як доля інноваційної продукції у загальному обсязі готової продукції, доля інвестицій в основний капітал у ВВП, зовнішній державний борг та платежі щодо його погашення та обслуговування ситуація залишається критичною (фактичні значення показників значно гірші за порогові).

Важливим елементом формування оцінки економічної безпеки в умовах інтеграції є обґрунтування порогових значень індикаторів та виділення різних рівнів значень в залежності від вагомості загрози економічній безпеці (від потенційної загрози до катастрофи). Кожній фазі зростання негативного стану відповідає кількісна величина. У цьому контексті можливо виділення трьох рівнів порогових значень безпеки системи:

1) граничне значення першого порядку – відображає стан, при проходженні якого система вступає в смугу небезпечного передкризового функціонування;

2) граничне значення другого порядку – висловлює стан, при досягненні якого в системі починається криза;

3) граничне значення третього порядку – відображає стан системи, при якому настає катастрофа.

Таким чином, кожне з названих порогових значень відображає прикордонний стан системи при переході до якісно певного негативному стану більш високого рівня.

Для оцінки рівня загроз національній економіці в процесі інтеграції будемо використовувати підхід Т. Сааті до парним порівнянь, заснований на вирішенні задачі про своєму значенні, який забезпечує спосіб шкалювання, особливо в тих сферах, де не існує вимірювань і кількісних порівнянь.

Залучаючи метод оцінки рівня загроз інтересам країни можливо кількісно визначити роль і значимість окремих загроз економічній безпеці в загальній системі загроз національній економіці, пріоритетність основних інтересів і загроз економічній безпеці. Метод дає можливість кількісно простежити ранжування за пріоритетами загроз національній економіці для кожного з інтересів економічної безпеки.

Рішення завдання оцінки рівня загроз національній економіці в процесі інтеграції України складається з трьох етапів:

1) визначення значущості окремих економічних інтересів в загальній системі інтересів України:

- виділення життєво важливих економічних інтересів України.
- кількісна оцінка пріоритетності життєво важливих інтересів України.
- розрахунок компонентів власних векторів кожного інтересу України.

2) оцінка впливу основних загроз національній економіці для кожного економічного інтересу:

- виділення основних загроз національній економіці в процесі інтеграції.
- кількісна оцінка впливу загроз на кожен економічний інтерес України.
- розрахунок компонентів власних векторів загроз кожному економічному інтересу країни.

3) оцінка пріоритетності загроз національній економіці.

– оцінка рівня основних загроз національній економіці з урахуванням компонентів власних векторів інтересів

- аналіз отриманих результатів

Одним з ефективних методів багатокритеріальної оцінки загроз національній економіці в процесі інтеграції, шляхом ранжирування критеріїв і векторів пріоритетів (індикаторів, виявлених на основі ієрархічного синтезу зовнішніх і внутрішніх факторів, є метод аналізу ієрархій (MAI). Ієрархія – це певний тип системи, заснований на гіпотезі, що елементи системи (мета, критерії, альтернативи, актори, тощо) можуть групуватися в незв'язані безлічі, а

елементи кожної з груп знаходяться під впливом елементів деякої цілком певної групи i , в свою чергу, впливають на елементи іншої групи.

Основним завданням ієрархічного представлення системи є оцінка вищих рівнів, виходячи з взаємодії різних рівнів ієрархії, а не з безпосередньої залежності від елементів на цих рівнях. МАІ передбачає декомпозицію досліджуваної проблеми – закріплення цілей, завдань, критеріїв їх досягнення і відповідних числових показників за структурними елементами різного ієрархічного рівня. В результаті визначається відносна значимість досліджуваних альтернатив за критеріями, які перебувають в ієрархії. Відносна значущість виражається кількісно у вигляді векторів пріоритетів. Отримані таким чином значення векторів є оцінками у шкалі відносин і відповідають так званим жорстким оцінкам.

Слід зазначити переваги використання МАІ: ієрархічну модель системи можна застосовувати для опису впливу змін пріоритетів верхніх рівнів на пріоритети елементів нижніх рівнів; ієрархії дозволяють отримати більш детальну інформацію про структурний і функціональний стан системи; природні системи, складені ієрархічно, т. е. у вигляді модульного побудови і потім збірки модулів, будуються набагато ефективніше, ніж системи, зібрані в цілому; ієрархії мають властивість стійкості і гнучкості. Першим кроком побудови ієрархії є окреслення проблеми дослідження. Далі будується ієрархічна модель, що включає фокус ієрархії (мета), розташований в її вершині, проміжні рівні (критерії оцінки системи) і кращі альтернативи, що формують найнижчий ієрархічний рівень (рис. 2.7).

Першим етапом є визначення векторів пріоритетів альтернатив $W_{(E_j^i)}^A$ щодо елементів E_j^i передостаннього рівня ієрархії ($i = S$). Тут через E_j^i позначені елементи ієрархії, причому нижній індекс i вказує рівень ієрархії, а верхній індекс j – порядковий номер елемента на рівні.

Обчислення безлічі векторів пріоритетів альтернатив W_S^A щодо рівня ієрархії S здійснюється по ітераційного алгоритму, реалізованого на основі

співвідношення (2.1) за вихідними даними, зафіксованим в матрицях попарних порівнянь. В результаті визначається безліч векторів: W^A_S

$$W^A_S = \{W^A_{E_1^S}, W^A_{E_2^S}, \dots, W^A_{E_p^S}\} \quad (2.1)$$

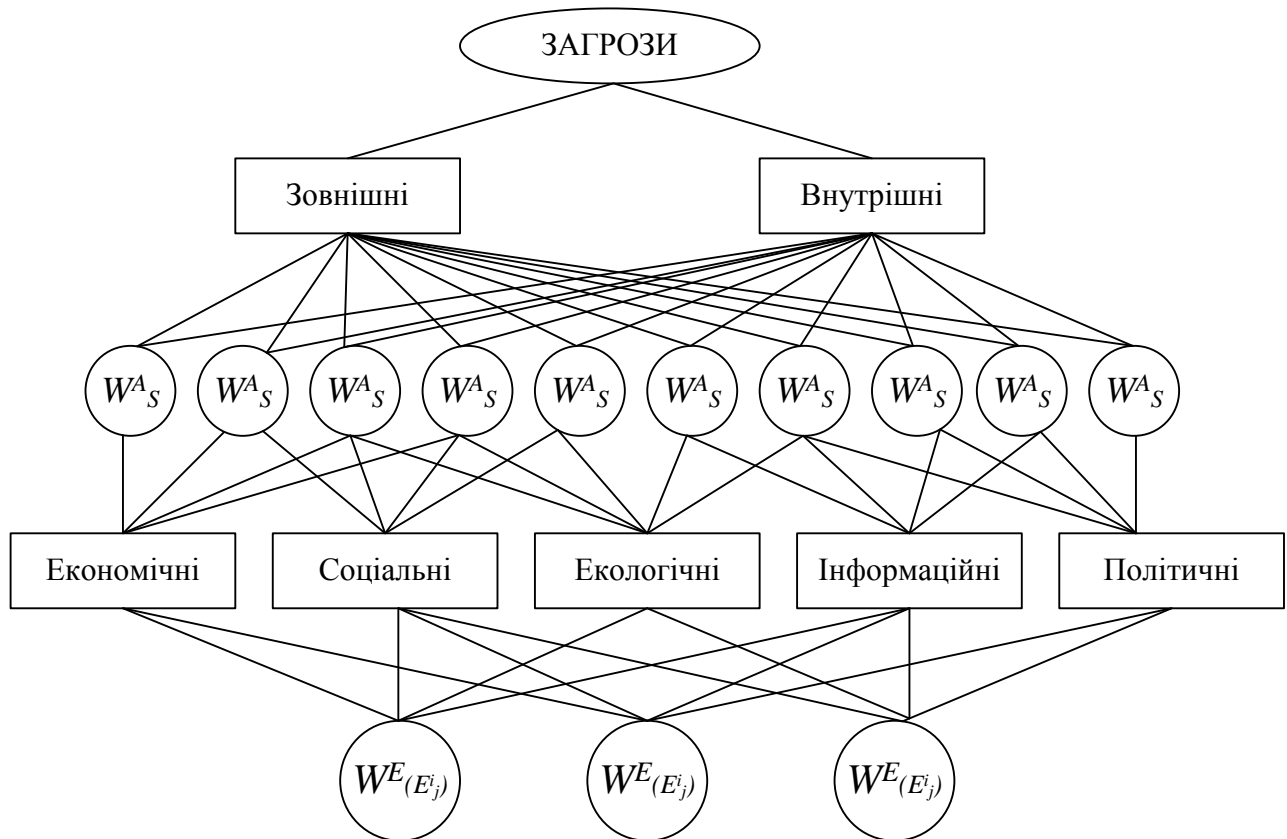

Рис. 2.7. Ієрархія оцінки важливості загроз національній економіці в процесі інтеграції

Після побудови моделі ієрархії встановлюється значимість її елементів шляхом побудови безлічі матриць попарних порівнянь (2.2), елементи яких порівнюються попарно по відношенню до їх впливу W_i на загальну для них характеристику.

$$[A] = \begin{bmatrix} A_1 & A_2 & \dots & A_n \\ A_1 & v_1/v_1 & v_1/v_2 & \dots & v_1/v_n \\ A_2 & v_2/v_1 & v_2/v_2 & \dots & v_2/v_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_n & v_n/v_1 & v_n/v_2 & \dots & v_n/v_n \end{bmatrix} \quad (2.2)$$

Далі здійснюється ієрархічний синтез, що полягає в послідовному визначенні векторів пріоритетів альтернатив щодо елементів E_j^i , що знаходяться на всіх ієрархічних рівнях, крім передостаннього [132]. Обчислення векторів пріоритетів проводиться в напрямку від нижніх рівнів до верхніх, з урахуванням конкретних зв'язків між елементами. Обчислення проводиться шляхом перемноження відповідних векторів і матриць.

Загальний вигляд вираження для обчислення векторів пріоритетів альтернатив визначається наступним чином:

$$W_{(E_j^i)}^A = [W_{E_1^{i-1}}^A, W_{E_2^{i-1}}^A, \dots, W_{E_n^{i-1}}^A] \times W_{E_j^{i-1}}^E \quad (2.3)$$

де $W_{(E_j^i)}^A$ – вектор пріоритетів альтернатив відносно елемента E_{i-1}^i , який визначає j -й стовпець матриці, $W_{(E_j^i)}^E$

$W_{(E_j^i)}^E$ – вектор пріоритетів елементів $E_{i-1}^1, E_{i-1}^2, \dots, E_{i-1}^n$, які пов'язані з елементом E_j^i вищого рівня ієрархії.

Узгодженість судження оцінюється індексом однорідності (індексом узгодженості) або відношенням однорідності (відношенням узгодженості) відповідно до таких формулами:

$$UO=UC=\frac{\lambda_{max}-n}{n-1} \quad (2.4)$$

$$OO=OC=\frac{UO}{M(uo)} \quad (2.5)$$

$M(uo)$ – середнє значення індексу однорідності є випадковим чином складеної матриці парних порівнянь, яке засноване на експериментальних даних. Значення є табличною величиною, вхідним параметром виступає розмірність матриці (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Середнє значення індексу однорідності

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
$M(uo)$	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51

В якості допустимого використовується значення $OO \leq 0,1$. Якщо для матриці парних порівнянь $OO > 0,1$, то це свідчить про істотне порушення логіки суджень, допущене експертом при заповненні матриці, тому експерту пропонується переглянути дані, використані для побудови матриці, щоб поліпшити однорідність.

Алгоритм ієрархічного синтезу.

1. Визначимо вектори пріоритетів W_i щодо останнього рівня ієрархії. Для цього будемо матриці парних порівнянь $[A_i]$ і обчислюємо для кожної з матриць максимальні власні значення (для оцінки однорідності суджень) і головні власні вектори (пріоритети).

2. Аналогічним чином обробляємо матриці парних порівнянь для вищого рівня. Дані матриці побудовані для того, щоб визначити перевагу елементів певного ієрархічного рівня щодо елементів вищого.

Таблиця 2.5

Матриця парних порівнянь для вищого рівня

	Зовнішні загрози	Внутрішні загрози
Зовнішні загрози	1	7
Внутрішні загрози	$1/7$	1

Просумуємо елементи кожного рядка і знайдемо суму всіх елементів матриці:

$$W_s = \begin{pmatrix} 8 \\ 1,143 \end{pmatrix}, \quad S = 9,143$$

Нормалізуя вектор W_s розподілом кожної координати на величину S , одержуємо наближене значення головного власного вектору:

$$W = \begin{pmatrix} 0,875 \\ 0,125 \end{pmatrix}$$

Наближене значення максимального власного значення можна знайти за формулою $\lambda_{max} = E^T A W$:

$$(11) \begin{pmatrix} 1 & 7 \\ 1/7 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0,875 \\ 0,125 \end{pmatrix} = 2$$

При такому обчисленні головного власного вектору і максимального власного значення може виявитися, що узгоджена в дійсності матриця є неузгодженою за обчисленнями і навпаки.

Нормований власний вектор:

$$W=(0,875; 0,125)$$

$$\lambda_{max}=2; UC=0; OC=0$$

Таблиця 2.6

Матриця для зовнішніх загроз

	економічні	соціальні	екологічні	інформаційні	політичні
економічні	1	7	9	7	5
соціальні	$1/7$	1	5	7	1
екологічні	$1/9$	$1/5$	1	3	$1/5$
інформаційні	$1/7$	$1/7$	$1/3$	1	$1/5$
політичні	$1/5$	1	5	5	1

Підсумуємо елементи кожного рядка і знайдемо суму всіх елементів матриці:

$$W_s = \begin{pmatrix} 29 \\ 14,143 \\ 4,511 \\ 1,819 \\ 12,2 \end{pmatrix} \quad S=61,673$$

Нормалізує вектор W_s розподілом кожної координати на величину S , одержуємо наближене значення головного власного вектору:

$$W = \begin{pmatrix} 0,47 \\ 0,229 \\ 0,0731 \\ 0,0295 \\ 0,198 \end{pmatrix} = 6,52$$

Нормований власний вектор:

$$W=(0,47; 0,229; 0,0731; 0,0295; 0,198)$$

$$\lambda_{max}=6,52; UC = 0,38; OC=0,339$$

Таблиця 2.7

Матриця для внутрішніх загроз

	економічні	соціальні	екологічні	інформаційні	політичні
економічні	1	3	7	9	3
соціальні	$\frac{1}{3}$	1	5	9	1
екологічні	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	1	7	$\frac{1}{3}$
інформаційні	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{5}$
політичні	$\frac{1}{3}$	1	3	5	1

Підсумуємо елементи кожного рядка і знайдемо суму всіх елементів матриці:

$$W_s = \begin{pmatrix} 23 \\ 16,333 \\ 8,676 \\ 1,565 \\ 10,333 \end{pmatrix} \quad S=59,908$$

Нормалізує вектор W_s розподілом кожної координати на величину S , одержуємо наближене значення головного власного вектору:

$$W = \begin{pmatrix} 0,384 \\ 0,273 \\ 0,145 \\ 0,0261 \\ 0,172 \end{pmatrix} = 6,289$$

Нормований власний вектор:

$$W=0,384; 0,273; 0,145; 0,0261; 0,172$$

$$\lambda_{max}=6,289; UC = 0,322; OC=0,2889$$

Нормований власний вектор:

$$W=(0,222; 0,0517; 0,301; 0,16; 0,0775; 0,164; 0,0239)$$

$$\lambda_{max}=9,433; UC = 0,406; OC = 0,308$$

Аналогічні розрахунки було проведено для інших видів загроз, отримані результати зведено у табл. 2.9.

Таблиця 2.8

Матриця ієрархії економічних загроз

	Девальвація національної валюти	Вивіз капіталу з країни	Скорочення виробництва	Зростання зовнішнього боргу	Загроза продовольчій безпеці	Скорочення експортного потенціалу	Тінізація економіки
Девальвація національної валюти	1	5	3	1	7	$\frac{1}{3}$	5
Вивіз капіталу з країни	$\frac{1}{5}$	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	3
Скорочення виробництва	$\frac{1}{3}$	5	1	7	3	7	7
Зростання зовнішнього боргу	1	3	$\frac{1}{7}$	1	3	3	5
Загроза продовольчій безпеці	$\frac{1}{7}$	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	0	3
Скорочення експортного потенціалу	3	7	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	0	1	5
Тінізація економіки	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1

Здійснюємо ієрархічний синтез. Послідовно визначаємо вектори пріоритетів альтернатив W_E^A щодо елементів E_j^i , що знаходяться на всіх ієрархічних рівнях. Обчислення векторів пріоритетів проводиться в напрямку від нижніх рівнів до верхніх з урахуванням конкретних зв'язків між елементами, що належать різним рівням. Обчислення робиться шляхом перемноження відповідних векторів і матриць.

Таблиця 2.9

Зведена матриця розрахункових показників третього рівня ієрархії

Вид загроз	S	λ_{max}	UC	OC
Економічні загрози	100,714	9,433	0,406	0,308
Соціальні загрози	82,867	10,844	0,641	0,486
Екологічні загрози	85,419	9,651	0,442	0,335
Інформаційні загрози	87,21	12,237	0,873	0,661
Політичні загрози	80,81	8,24	0,207	0,157

$$\begin{pmatrix} 0,222 & 0,181 & 0,199 & 0,122 & 0,285 \\ 0,0517 & 0,139 & 0,104 & 0,123 & 0,235 \\ 0,301 & 0,123 & 0,207 & 0,155 & 0,177 \\ 0,16 & 0,195 & 0,19 & 0,134 & 0,0909 \\ 0,0775 & 0,0732 & 0,134 & 0,155 & 0,0668 \\ 0,164 & 0,131 & 0,0298 & 0,132 & 0,0602 \\ 0,0239 & 0,157 & 0,137 & 0,178 & 0,085 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0,47 & 0,384 \\ 0,229 & 0,273 \\ 0,0731 & 0,145 \\ 0,0295 & 0,0261 \\ 0,198 & 0,172 \end{pmatrix} = \\
 \begin{pmatrix} 0,2203649 & 0,2157202 \\ 0,1138909 & 0,1165101 \\ 0,2243872 & 0,2136675 \\ 0,1556952 & 0,1613572 \\ 0,0807821 & 0,0847087 \\ 0,12507098 & 0,1168596 \\ 0,0792817 & 0,0911694 \end{pmatrix} \\
 \begin{pmatrix} 0,2203649 & 0,2157202 \\ 0,1138909 & 0,1165101 \\ 0,2243872 & 0,2136675 \\ 0,1556952 & 0,1613572 \\ 0,0807821 & 0,0847087 \\ 0,12507098 & 0,1168596 \\ 0,0792817 & 0,0911694 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0,875 \\ 0,125 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,2197843 \\ 0,11421829 \\ 0,22304723 \\ 0,15640295 \\ 0,08127291 \\ 0,12404455 \\ 0,08076765 \end{pmatrix}$$

Максимальним елементом в матриці є 0,223. Отже, найбільш важливим ризиком є економічні ризики, а саме скорочення виробництва в процесі економічної інтеграції України. Політичні загрози національній економіці мають не менш вагомий вплив (коефіцієнт 0,219).

На тлі інших чинників екологічні ризики перебуває на периферії. Це може бути пов'язано з тим, що загрози в інших сферах набули більш значимий характер (можливо, ситуативно), і тому на їх фоні екологічні загрози відійшли на третій план, але також і з тим, що має місце несправедлива недооцінка цього виду загроз, тому що Україна поки не стикалася по-справжньому з екологічними проблемами.

Зміни ієрархії загроз, з одного боку, можуть бути розглянуті як кон'юнктурні, в зв'язку з ускладненням поточного світового контексту. З іншого боку, ці оцінки показують, що загрози мають «рухливий» характер і значною мірою схильні до зовнішнього впливу. У зв'язку з цим необхідно постійно проводити вивчення найрізноманітніших аспектів безпеки, з метою своєчасного та ефективного реагування на наявні і виникають знову виклики і загрози.

Таким чином, запропонована методика ієрархічного синтезу, що базується на математичному апараті методу аналізу ієрархій дозволила вирішити такі групи завдань:

- визначення груп факторів, що впливають (економічні, соціальні, політичні, екологічні, інформаційні);
- виявлення важливості критеріїв (індикаторів) економічної безпеки;
- визначення залежності категорій акторів і оціночних критеріїв;
- вибір найбільш бажаних альтернатив, які є пріоритетними в процесі забезпечення економічної безпеки від зовнішніх і внутрішніх загроз.

2.3 Модель кластерної економічної інтеграції

Сучасний рівень розвитку міжгосподарських зв'язків у світовій економіці настільки високий, що говорити про необхідність поглиблення економічної інтеграції для забезпечення економічної безпеки не доводиться. Але при цьому періодично виникають дискусії про те, що та чи інша інтеграційне угруповання не виправдовує очікувань країн, що входять в неї. Очевидно, що негативний розвиток подій при інтеграції відбувається тоді, коли країни, що утворить інтеграційне угруповання, в економічній сфері діяльності не дотримуються основних принципів і законів взаємопроникнення економічних систем країн.

С урахуванням наявного світового досвіду, можна стверджувати, що економічна інтеграція, як найбільш важливий фактор доцільності та ефективності інтеграційного утворення, може бути успішною тільки при дотриманні наступних основних принципів:

- готовність країн до рівноправних партнерських відносин, в основі яких буде не тільки комерційний прибуток, але і конкурентна партнерство, що дозволяють країн, що інтегруються посилювати свої позиції на світовому і регіональних ринках;

– готовність країн до поступки частини суверенітету в області прийняття рішень з економічних питань (чим глибше економічна інтеграція, тим більше відмова від самостійності не тільки в економіці, але і в політиці);

– готовність до відкритої конкуренції, її посилення та відмова від преференцій для національних суб'єктів ринку;

– формування наднаціональних макроекономічних регуляторів, створення необхідних для цього національних умов і готовність національних агентів ринку (починаючи від споживачів і виробників, і закінчуючи урядом і опозицією);

– введення добровільних обмежень і зобов'язань національних операторів виконувати їх за рівнем основних макроекономічних показників (темپ зростання ВВП, темп інфляції, рівень дефіциту бюджету, рівень і стан окремих сегментів ринку та інфраструктури);

– готовність країн інтеграційного угруповання покривати недостатність умов розвитку економічного рівня одного з партнерів (стати донором), та взаємна готовність країни реципієнта на поступки, в тому числі і до більшої ступеня втрати суверенітету;

– обов'язкове дотримання принципу взаємовигідності економічного партнерства, навіть при виникненні короткочасних зв'язків типу донор-реципієнт;

– наявність, хоча б однієї, спільної мети (чим більше спільних цілей, тим краще) заради досягнення якої відбувається інтеграція;

– наявність спільності економічних, політичних і соціальних інтересів;

– спорідненість політичних, економічних, соціально-культурних і релігійних почав країн, що інтегруються.

При цьому необхідно вирішувати такі завдання з урахуванням пріоритетів забезпечення економічної безпеки в процесі інтеграції:

– формування стійкого економічного ядра, орієнтованого як на внутрішньорегіональні проблеми, так і на загальносвітові економічні інтереси;

- подолання проблеми «схильності» країни до дефіциту торгового балансу через невисоку товарної насиченості країн цих інтеграційних угруповань і низьку конкурентоспроможність експортних товарів;
- забезпечення зростання економічних зв'язків з іншими державами регіону;
- вирішення проблем ефективного розвитку зон вільної торгівлі та послуг, єдиного ринку капіталів і праці;
- формування механізму для прийняття узгодженої політики по бюджетним, ціновим, митним і валютним питань;
- створення координуючих структур для спрощення митних заходів, гармонізації митного законодавства, уніфікації митної документації, усунення тарифних і нетарифних бар'єрів у русі товарів, пасажирів і вантажів.

Природно інтеграційні процеси проходять болісно і стрибкоподібно, що цілком відповідає рівню економічного розвитку і потенціалу, темпам і ефективності проведених в країнах-учасниках економічних реформ. З огляду на різний рівень темпів ринкових перетворень і несумісність економічного потенціалу, цілком виправдана регіоналізація економічної інтеграції. SWOT-аналіз процесів інтеграції України і факторів, що впливають на функціонування і розвиток країн Європи, є доказом вищенаведеного твердження (табл. 2.10).

Інтеграційні процеси на європейському економічному просторі вже надали позитивний вплив на структуру взаємної торгівлі, сприяють розвитку певних галузей економіки. Перспективи поглиблення міжнародної інтеграції відкривають нові можливості для розвитку виробництв, інфраструктури, транспортних та логістичних маршрутів на території України, вибудовування кооперативних зв'язків і підвищення рівня життя.

Потенціал економічної інтеграції України в рамках ЄС характеризують наступні передумови.

SWOT-аналіз інтеграції України до європейського економічного простору

Внутрішні особливості інтеграційного процесу	
<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабі сторони</i>
1. Конкурентні переваги України порівняно з іншими регіонами: багаті природні ресурси, вигідне географічне положення, великий ринок збуту.	1. Залишки наслідків важкої системної кризи; технологічна відсталість багатьох галузей промисловості; недостатня розвиненість транспортної інфраструктури, сфери комунікацій.
2. Збереження досить високого науково-технологічного потенціалу (авіація, хімічні та біохімічні технології, системи захисту небезпечних хімічних виробництв тощо; професійні та наукові контакти серед провідних вчених, які очолюють наукові школи; апробовані мережі та схеми міжнародного співробітництва.	2. Не повна узгодженість систем стандартизації та сертифікації товарів і послуг.
3. Кваліфікована відносно дешева робоча сила, здатна швидко переучуватися.	3. Низькі показники міжнародної конкурентоспроможності.
4. Можливість розробки загальних техніко-технологічних стандартів; створення загальної транспортної інфраструктури, мереж комунікацій та енергетичних систем.	4. Різний ступінь розвитку господарських і фінансових систем, залученості до світових економічних процесів і глобальних товаропотоків.
5. Членство України в СОТ, уніфікація вітчизняного законодавства з міжнародним правом, відкритість економіки країни, розширення доступу на зарубіжні ринки.	5. Низька якість інститутів влади, наявність недореформованих державних структур; розбіжності у підході до питань співпраці.
	6. Низький рівень підприємницького клімату; високі бар'єри входу на ринок; неефективність податкових (митних) систем і податкового (митного) адміністрування; невідповідність правових систем принципам відкритої ринкової економіки; низький рівень якості фінансового сектора.
	7. Недостатній за світовими мірками рівень транснаціоналізації в Україні.

Закінчення табл. 2.10

Зовнішні особливості інтеграційного процесу	
<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
1. Інтенсивний економічний розвиток України за рахунок доступу до ресурсів (технологічних, фінансових, інноваційних) і ринків традиційних та інноваційних товарів і послуг.	1. Падіння попиту на природно-сировинні товари.
2. Загострення конкуренції, поява сильних і конкурентоспроможних компаній, прискорення інноваційного оновлення виробництва.	2. Зростання конкуренції, загрози для окремих галузей у зв'язку з ліквідацією захисних бар'єрів, поглинання виробництв іноземними компаніями, закриття національних підприємств, зростання безробіття, тощо.
3. Поглиблення спеціалізації та диверсифікації виробництва, забезпечення технологічної кооперації, зниження виробничих витрат (ефект масштабу) і транзакційних витрат (скорочення обсягів адміністративної та митної документації, ліквідація тарифних бар'єрів); усунення бар'єрів, які заважають вільному руху капіталів, ресурсів і робочої сили.	3. Погіршення наповнюваності бюджетів, зростання податків.
4. Трансляція досвіду європейського формату міжнародної інтеграції, розширення взаємозалежності в політичній і економічній сферах, поглиблення взаємодії транснаціональних структур як основи для масштабного регіонального співробітництва	4. Наявність дезінтеграційних механізмів галузевої та регіональної природи.
	5. Небезпека закріплення периферійної моделі розвитку, перетворення України в ресурсний сегмент глобального ринку.
	6. Поширення кризових явищ за допомогою транскордонних фінансових і торгових потоків.

1. Спільність довгострокових орієнтирів економічної політики держав-членів об'єднання (підтримка макроекономічної стабільності та підвищення конкурентоспроможності національних економік) визначає можливості реалізації широкого комплексу інтеграційних структурних заходів по більшості напрямків розвитку. Їх реалізація дозволяє не тільки наблизитися до досягнення національних цільових орієнтирів для кожної країни, але і виконувати поставлені перед ними завдання з більшою ефективністю, забезпечуючи нові джерела зростання та розвитку національних економік.

2. Інтеграція повинна сприяти розвитку конкурентного середовища і формуванню спільного ринку. Передбачається послідовне усунення бар'єрів для вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Як наслідок, додатковий стимул до розвитку практично всіх типів національних економік держав-членів, для яких має значення масштаб ринку.

3. Інтеграційна взаємодія держав-членів у вигляді «конкуренції юрисдикцій», що сприяє підвищенню якості державного управління та випереджаючого впровадження досвіду «кращої практики» в сфері регулювання інтеграційних процесів.

4. Довгострокове прогнозування середньострокових трендів розвитку на основі оцінки світових і регіональних ризиків, а також перспектив економічного розвитку держав-членів і інтеграційного утворення в цілому.

5. В даний час спостерігається тенденція до потенційного економічного зростання як в розвинених країнах, так і в країнах з ринком, що формується, за рахунок залучення цих держав у глобальні процеси.

Тенденції середньострокового економічного розвитку України в контексті інтеграційних процесів, повинні враховувати наступні ризики:

– ризик «перегріву» фінансових ринків в результаті збереження низьких (до негативних) процентних ставок у розвинених країнах. Для запобігання реалізації даного ризику необхідно активне використання засобів макропруденційних інструментів;

– геополітичний ризик, загострення кризи в Україні, викликає низьку

передбачуваність товарних ринків;

– ризик рецесії в євразоні, який може привести до дефляції в країнах Європи, що стане серйозною проблемою для світової економіки в цілому.

– ризик довгостроковій стагнації в економіках розвинених країн за рахунок більш низьких рівнів приватних інвестицій і більш високих рівнів заощаджень, що, в свою чергу, веде до зниження внутрішнього попиту та негативно впливає на зростання ринків як через скорочення зовнішнього попиту, так і опосередковано – через більш слабкі ринки капіталу.

У довгостроковій перспективі можливе формування додаткових ризиків:

– уповільнення зростання сукупної продуктивності факторів виробництва, консервація в окремих регіонах світу поточного технологічного укладу.

– скорочення вкладу праці в зростання випуску продукції як результату погіршення демографічної ситуації: незважаючи на тенденцію до збільшення тривалості життя та більш пізнього виходу людей на пенсію в розвинених країнах співвідношення працездатного і непрацездатного населення змінюється негативним чином.

Перераховані вище ризики в різній мірі впливають на інтеграційні процеси. Тому, першочерговим завданням для України стає зміцнення економічного зростання та надання йому більшої стійкості. Реалізація даного завдання неможлива тільки зусиллями монетарної та фіскальної політик, які покликані більшою мірою згладжувати коливання в рамках поточного бізнес-циклу. Для забезпечення переходу економіки на новий рівень технологічного розвитку необхідні структурні перетворення економіки. Причому підхід до реалізації структурних реформ повинен формуватися з урахуванням міждержавних економічних зв'язків, які на довгостроковому часовому інтервалі будуть зміцнюватися як результат глобальних процесів. Інтеграційні процеси дозволяють зробити ці процеси більш керованими і спрямованими на рішення національних стратегічних завдань.

Сучасний рівень розвитку міжгосподарських зв'язків у світовій економіці настільки високий, що говорити про необхідність поглиблення економічної інтеграції для забезпечення економічної безпеки не доводиться. Але при цьому періодично виникають дискусії про те, що та чи інша інтеграційне угруповання не виправдовує очікувань країн, що входять в неї. Очевидно, що негативний розвиток інтеграційних процесів відбувається тоді, коли країни, що утворить інтеграційне угруповання, в економічній сфері діяльності не дотримуються основних принципів і законів взаємопроникнення економічних систем різних країн.

З урахуванням наявного світового досвіду, можна стверджувати, що економічна інтеграція може бути успішною тільки при дотриманні наступних основних принципів:

- готовність країн до рівноправних партнерських відносин, в основі яких буде не тільки комерційний прибуток, але і конкурентна партнерство, що дозволяють країн, що інтегруються посилювати свої позиції на світовому і регіональних ринках;

- готовність країн до поступки частини суверенітету в області прийняття рішень з економічних питань (чим глибше економічна інтеграція, тим більше відмова від самостійності не тільки в економіці, але і в області політичних рішень);

- готовність до відкритої конкуренції, її посилення, і, звичайно ж, відмова від преференцій для національних суб'єктів ринку;

- формування наднаціональних макроекономічних регуляторів (законодавства, що регулюють органів і механізмів), а також створення необхідних для цього національних умов і готовність національних агентів ринку (починаючи від споживачів і виробників, і закінчуючи урядом і опозицією);

- введення добровільних обмежень і зобов'язань національних операторів виконувати їх за рівнем основних макроекономічних показників

(темپ зростання ВВП, темп інфляції, рівень дефіциту бюджету, рівень і стан окремих сегментів ринку та інфраструктури);

– готовність країн інтеграційного угруповання покривати недостатність умов розвитку економічного рівня одного з партнерів (стати донором), та взаємна готовність країни реципієнта на поступки, в тому числі і до більшої ступеня втрати суверенітету;

– обов'язкове дотримання принципу взаємовигідності економічного партнерства, навіть при виникненні короткочасних зв'язків типу донор-реципієнт;

– наявність, хоча б однієї, спільної мети (чим більше спільних цілей, тим краще) заради досягнення якої відбувається інтеграція;

– наявність спільності економічних, політичних і соціальних інтересів;

– спорідненість політичних, економічних, соціально-культурних і релігійних почав країн, що інтегруються.

Аналіз інтеграційних процесів України до європейського економічного простору показав їх об'єктивний характер, розкрив істотну роль держави в становленні та регулюванні інтеграційних процесів, необхідність узгодження економічної політики, інституційних і правових аспектів співробітництва, формування єдиного законодавства, виходу на новий рівень інтеграційних відносин для забезпечення економічної безпеки на багатосторонній основі.

З урахуванням проведеного SWOT-аналізу процесів інтеграції України до європейського економічного простору, можна виділити три, найбільш перспективні напрямки: формування ефективних міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів; формування та реалізація інноваційної парадигми розвитку країн; формування кластерної економічної інтеграції національних економік в рамках міжнародного співробітництва.

Розглянемо їх більш повно.

1. Формування ефективних міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів між державами Європейського союзу та України як найважливішого

тренду розвитку глобальної економіки. В умовах інтеграції міжнародний транзит набуває особливого значення, причому, не тільки для вантажовідправників і вантажоодержувачів, а й для країн-транзитерів. Транзитні країни отримують прямі інвестиції в розвиток інфраструктури, стають об'єктами впровадження сучасної транспортної техніки і технологій.

Інтеграція національної транспортної системи в світовій вантажопотік дає поштовх розвитку економіки регіонів, створює сприятливі умови для зростання внутрішніх перевезень і національної зовнішньої торгівлі, а також багато в чому сприяє вирішенню соціальних проблем, таких як створення нових робочих місць, об'єктів життєзабезпечення, соціально-економічної та культурної інфраструктури. З метою оптимізації, прискорення, здешевлення, забезпечення належного сервісного обслуговування і безпеки доставки вантажів на транснаціональному, трансконтинентальних рівні створені та продовжують створюватися міжнародні транспортні коридори і транснаціональні транспортні мережі.

Питома вага транспортних послуг у валовому внутрішньому продукті України складає близько 9 %, вартість основних виробничих фондів – 8 %, кількість працюючих в галузі – 5,6 % від загальної чисельності працівників, зайнятих в економіці країни. Транзитні можливості України визначаються, перш за все, як певна частка загальної пропускної можливості транспортної мережі. Технологічні потужності національної транспортної інфраструктури здатні щороку перевозити залізницями більш ніж 1 млрд. т вантажів, переробляти в портах понад 160 млн. т. вантажів та доставляти трубопровідним транспортом близько 200 млн. т. вуглеводнів. З цих потужностей значна частка орієнтована на виконання транзитних функцій. Наявний транзитний потенціал України, за оцінками експертів, використовується на 70 %, а на транспорті загального користування – на 50 %. У той же самий час слід зауважити, що транзитний потенціал використовується не повністю. України залишаються країнами нереалізованих транзитних можливостей.

З огляду на географічне розташування України належить важлива роль в організації наскрізних транспортних маршрутів між Європою та Азією, в створенні міжнародних транспортних коридорів і транснаціональних транспортних мереж. Територією України проходить центральна вісь, в рамках якої визначено основні залізничні та автомобільні маршрути, що в цілому відповідають напрямкам нових європейських транспортних коридорів мережі TEN-T, включаючи водну вісь, яка з'єднує зону Чорного моря із Середземним, Балтійським, Баренцовим, Червоним морями та Суецьким каналом і включає внутрішні водні шляхи: Білорусь-Київ (по Дніпру) з виходом до Одеського та Іллічівського портів. Проте, як зазначає авторський колектив Національного інституту стратегічних досліджень в аналітичній доповіді «Механізми ефективного використання та розвитку потенціалу транспортно-дорожнього комплексу України» [233], наразі національна транспортна система України залишається не інтегрованою з транс'європейською транспортною системою, а лише поєднаною з нею необхідністю забезпечувати єдиний перевізний процес. При цьому темпи і масштаби розбудови транспортної інфраструктури України не співставні з подібними процесами у країнах-партнерах

Нереалізований транзитний потенціал це дуже важлива тема для України. Якщо країна конкурує з іншими країнами за транзитні вантажопотоки, причому обсяги цих вантажопотоків тільки по повітряному транспорту становлять близько 70 млрд дол. на рік. Якщо обслуговувати хоча б 15-20 % цього обсягу, то це буде рівноцінно створенню цілої нової індустрії – несировинної та вельми високотехнологічної.

Формування транспортно-комунікаційних коридорів на території України (як найважливішої складової національної економіки), впроваджених в глобальну транспортно-інфраструктурну мережу на основі вимог міжнародних галузевих стандартів і забезпечення національних інтересів, представляють найважливіший перспективний багатосторонній проект ефективного функціонування економік і стійкого зростання європейського регіону в цілому в умовах узгодженого взаємовигідного багатостороннього торговельно-

економічного, інноваційного інформаційного співробітництва, міжгалузевої і виробничої кооперації.

З метою використання транспортно-комунікаційної системи України для збалансованості інтеграційних процесів необхідно:

- удосконалити нормативно-правове, технологічне та інформаційне забезпечення роботи єдиного транспортного комплексу, гармонізувати механізми надання транспортних послуг;

- підвищити конкурентоспроможність вітчизняних машинобудівних підприємств і сервісних компаній на основі створення, поширення і впровадження інновацій;

- створення об'єктивних можливостей модернізації транспортних засобів та зниження негативних факторів, що впливають на цінову політику транспортного комплексу.

2. Формування та реалізація інноваційної парадигми розвитку України. На сучасному етапі пріоритетним напрямом розвитку національної економіки України, в тому числі в сфері забезпечення економічної безпеки, повинен стати перехід до моделі економічного зростання на базі інновацій у всіх сферах діяльності. Це відповідає глобальним тенденціям формування постіндустріального суспільства, основу якого складають знання та інформація. Згідно з даними Світового Банку, сучасне національне багатство розвинених країн лише на 5 % складається з природних ресурсів, частка капіталу становить 18 %, а знання і вміння ними розпорядитися – 77 % [282]. У зв'язку зі зростаючою значимістю знань, що дозволяють створювати та поширювати інновації, витрати на НДДКР в розвинених країнах постійно зростають.

Організація економічного співробітництва і розвитку розглядає чотири основні центри глобального наукового прогресу – США (35 % світових витрат на НДДКР за паритетом купівельної спроможності), Європейський Союз (24 %), Японія і Китай (приблизно по 12 %). Експорт високотехнологічної продукції з США складає 32,9 % промислового експорту, з Китаю – 32,8 %, з України – близько 2 %.

У цих умовах перехід України на інноваційну модель розвитку економіки представляє єдино можливий стратегічний вибір, підкріплений реальними передумовами щодо реалізації даної моделі: все ще зберігся науково-технічний потенціал; значний освітній потенціал; багаторівнева система освіти; забезпеченість різноманітними природно-сировинними ресурсами. Інноваційний розвиток країни дозволить подолати наростаюче технологічне відставання від найбільш розвинених країн світу, значно підвищити питому вагу високотехнологічної продукції. При цьому найбільш раціональною моделлю інноваційного розвитку України може стати оптимальне поєднання ефективного функціонування сировинного сектора і розвиток високотехнологічних галузей, фінансування яких здійснюється за рахунок доходів від сировинного сектора.

3. Формування моделі кластерної економічної інтеграції національної економіки в межах європейського економічного простору. Подальший розвиток інтеграційних процесів доцільно здійснювати на основі формування технологічних кластерів, в рамках яких об'єднуються застосовані в різних галузях і сферах економічної діяльності передові технології з метою прискорення та підвищення якості всього процесу доведення до споживачів товарів і послуг, в тому числі нових продуктів, створення яких проходить всі стадії від наукових досліджень і розробок до масового виробництва. Наскрізні технології забезпечують високий мультиплікативний ефект, який формується з багатьох напрямків діяльності всіх залучених в загальний технологічний цикл економічних агентів, створюючи тим самим нові конкурентні переваги. Результатом такої технологічної кластеризації стає підвищення рівня національної конкурентоспроможності в тих сферах, які можуть стати основою формування нових технологічних кластерів уже в рамках міждержавних економічних інтеграційних утворень, збільшуючи їх конкурентні позиції в глобальному масштабі.

Необхідно відзначити, що реалізація концепції кластерного інтеграції може ускладнитися невисоким рівнем розвитку технологій в Україні в цілому.

Однак слід враховувати наявність точкового науково-технологічного потенціалу. Так, результати наявних досліджень показують, що розробки вітчизняних вчених з цілого ряду критичних новітніх технологій, що визначають майбутнє інноваційного розвитку, відповідають світовому рівню. Україна має значні, що не поступаються іншим розвиненим країнам, науково-технологічні наробки в області інформаційно-комунікаційних систем, авіаційно-космічних технологій, в сфері енергетики. Саме ці галузі досліджень і розробок можуть стати «точками зростання» формування та розвитку технологічних кластерів в рамках інтеграційного економічного об'єднання. Природно, що формування подібних кластерів буде супроводжуватися структурними змінами національних економік, процесами трансформацій на корпоративному рівні за допомогою злиття і поглинань, утворенням міжнаціональної інноваційної системи, появою нових і зміцненням колишніх міжгосподарських зв'язків. В результаті інтеграційні процеси повинні вийти на якісно новий рівень і отримати яскраво виражений вектор розвитку в напрямку зміцнення конкурентоспроможності в світовому економічному просторі.

Сьогодні в ЄС держави мають стимулюючий вплив на розвиток кластерів. Однак при цьому держава не ініціює створення кластерів, а лише всіляко сприяє створенню сприятливих умов, за допомогою ефективною податкової, бюджетної, кредитної, митної політики, а також через створення передових науково-дослідних центрів, університетів, транспортної і енергетичної інфраструктури. У таких країнах як Німеччина, Франція, Великобританія, Швеція склалися різні моделі державної системи інноваційного розвитку, проте вони схожі в методах державної підтримки розвитку кластерів. Основними з них є:

- пряме фінансування (субсидії, позики), які досягають 50% витрат на створення нової продукції та технологій (Німеччина, Франція);
- полегшення оподаткування для підприємств, у тому числі виключення з оподатковуваних сум витрат на НДДКР і списання інвестицій на НДДКР, пільгове оподаткування університетів і НДІ (Німеччина);

- законодавче забезпечення захисту інтелектуальної власності та авторських прав (практично у всіх країнах ЄС);
- надання позик, у тому числі безпроцентних (Швеція);
- цільові дотації на науково-дослідні розробки (практично у всіх країнах ЄС);
- створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди);
- безоплатні позички, що досягають 50 % витрат на впровадження нововведень (Німеччина);
- зниження державних мит для індивідуальних винахідників, введення податкових пільг (Австрія, Німеччина);
- відстрочка сплати мита або звільнення від нього, якщо винахід стосується економії енергії (Австрія);
- безкоштовне ведення діловодства за заявками індивідуальних винахідників, безкоштовні послуги патентних повірених, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина);
- програми пошуку і залучення іноземних талановитих фахівців (майже всі країни ЄС).

В умовах інтеграції бізнес-процесів в ЄС, актуальним напрямком в останні роки стає питання європейської межкластерної кооперації для поліпшення умов міждержавної взаємодії. Створюються європейські кластерні програми, які сприяють розвитку регіональних кластерів, їх інтенсифікації з метою виходу на ринки сусідніх держав, підвищенню міжнаціонального взаємодії з виробниками інших країн. Подібні програми розвитку фінансуються переважно за рахунок національних бюджетів.

В цілому, взаємодія між кластерами в Європейському союзі зводиться до обміну досвідом та знаннями, пошуку надійних партнерів для виходу на нові ринки. Цьому сприяють різні міждержавні майданчики, програми та ініціативи. На основі подібної співпраці компанії різних кластерів знаходять нових

партнерів в інших країнах, отримують можливість реалізувати спільні ідеї, підвищити конкурентоспроможність продукції.

З метою вирівнювання економічного розвитку ЄС Європейська комісія зацікавлена в зростанні кількості конкурентоспроможних кластерів в країнах Східної Європи, а також посилення їх взаємодії та співпраці з західноєвропейськими кластерами. Для України розвиток кластерної форми організації виробництва може відігравати важливу роль в підвищенні конкурентоспроможності та стимулювання інноваційного розвитку, підвищення рівня зайнятості населення. Кластерний підхід організації виробництва, міжкраїнна кооперація кластерів може бути використана як один з інструментів формування скоординованої, а згодом, узгодженої промислової політики держав в рамках єдиного економічного простору.

Очевидно, що модель кластерної економічної інтеграції національних економік повинна бути багаторівневою, включати кілька етапів розвитку співробітництва (рис. 2.8), що відрізняються різним ступенем взаємопроникнення національних економічних систем країн угруповання. Така послідовність створює умови для взаємовигідної діяльності різнорівневих в економічному і технологічному плані учасників зі збереженням певної диференціації по продукції та регіонах її поширення. В кінцевому рахунку, послідовна реалізація окремих етапів багаторівневої моделі кластерної економічної інтеграції національних економік забезпечить інтеграційним утворенням досягнення конкурентоспроможності на світових ринках за рахунок формування ефектів економічної інтеграції в рамках пріоритетів забезпечення економічної безпеки.

Модель кластерної економічної інтеграції включає низку організаційно-економічних заходів.

Рівень 1:

- створення та розвиток єдиної митної території з широко розвинутою мережею високотехнологічних торгівельних та сервісних центрів;
- формування законодавчої бази та інституціональної системи електронних бірж;

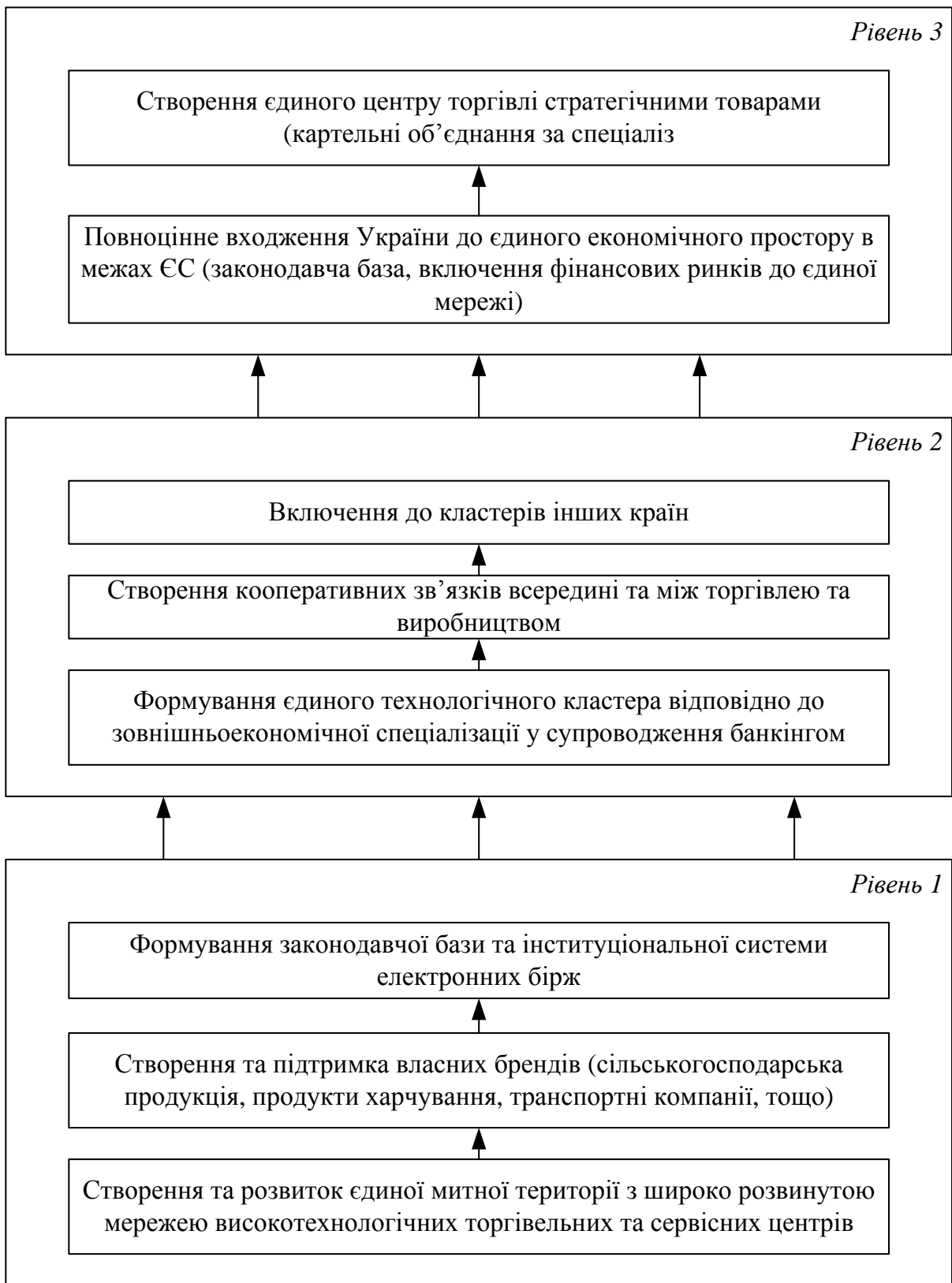

Рис. 2.8. Модель кластерної економічної інтеграції

- створення та підтримка власних брендів (сільськогосподарська продукція, продукти харчування, транспортні компанії, тощо).

Рівень 2:

- формування єдиного технологічного кластера відповідно до зовнішньоекономічної спеціалізації у супроводження банкінгом;

- включення до кластерів інших країн;

- створення кооперативних зв'язків всередині та між торгівлею та виробництвом.

Рівень 3:

- повноцінне входження України до єдиного економічного простору в межах ЄС (законодавча база, включення фінансових ринків до єдиної мережі);

- створення єдиного центру торгівлі стратегічними товарами (картельні об'єднання за спеціалізацією).

З урахуванням наявного світового досвіду, можна стверджувати, що реалізація моделі кластерної економічної інтеграції може бути успішною тільки при дотриманні наступних основних принципів:

- готовність країн до рівноправних партнерських відносин, в основі яких буде не тільки комерційний прибуток, але і конкурентна партнерство, що дозволяють країн, що інтегруються посилювати свої позиції на світовому і регіональних ринках;

- готовність країн до поступки частини суверенітету в області прийняття рішень з економічних питань (чим глибше економічна інтеграція, тим більше відмова від самостійності не тільки в економіці, але і в області політичних рішень);

- готовність до відкритої конкуренції, її посилення та відмова від преференцій для національних суб'єктів ринку:

- формування наднаціональних макроекономічних регуляторів (законодавства, що регулюють органів і механізмів), а також створення необхідних для цього національних умов і готовність національних агентів

ринку (починаючи від споживачів і виробників, і закінчуючи урядом і опозицією);

- введення добровільних обмежень і зобов'язань національних операторів виконувати їх за рівнем основних макроекономічних показників (темپ зростання ВВП, темп інфляції, рівень дефіциту бюджету, рівень і стан окремих сегментів ринку та інфраструктури);

- готовність країн інтеграційного угруповання покривати недостатність умов розвитку економічного рівня одного з партнерів (стати донором), та взаємна готовність країни реципієнта на поступки, в тому числі, і до більшого ступеня втрати суверенітету;

- обов'язкове дотримання принципу взаємовигідності економічного партнерства, навіть при виникненні короткочасних зв'язків типу донор-реципієнт;

- наявність, хоча б однієї, спільної мети (чим більше спільних задач, тим краще) заради досягнення якої відбувається інтеграція;

- наявність спільності економічних, політичних і соціальних інтересів;

- спорідненість політичних, економічних, соціально-культурних і релігійних почав країн, що інтегруються.

Формування ефектів економічної інтеграції України до європейського економічного простору на основі моделі кластерної інтеграції повинно бути реалізовано за кількома напрямками:

- зниження та усунення адміністративних і бюрократичних бар'єрів (у тому числі виключення корупційної складової) в сфері проведення зовнішньоторговельних операцій із застосуванням єдиної системи електронних торгів дозволить значно збільшити, як швидкість самого торгового обороту між країнами, так і обсяги взаємної торгівлі. При цьому слід враховувати і додаткові ефекти, пов'язані з тим, що орієнтація торгівлі на інтереси і запити споживачів стимулює виробництво в інтегрованих країнах та ініціює розвиток і зміцнення міжгосподарських зв'язків на рівні країн і національних компаній;

– потреби технологічних кластерів визначають необхідність створення спеціальних наднаціональних інститутів і механізмів, що регулюють рух не тільки товарних, а й фінансових потоків між країнами, а також забезпечують оптимальні умови для зовнішньої трудової міграції. Дія таких інститутів і механізмів не тільки забезпечує необхідні умови ефективного функціонування технологічних кластерів інтеграційного об'єднання, але і підтримує розвиток суміжних галузей і виробництв в окремих країнах;

– кластерна інтеграція окремих виробництв і видів діяльності на основі наскрізних технологій розширює взаємовигідні господарські зв'язки, переводячи співробітництво на рівень фінансових, комерційних і управлінських відносин. В результаті взаємозалежність партнерів на базі спільних інтересів стає все більш повною, що здатне значно знизити вплив зовнішніх політичних чинників.

Безумовно, запропонована модель кластерної економічної інтеграції національних економік не претендує на повну завершеність, багато питань потребують подальшого і більш глибокого опрацювання. Необхідні коригуючі заходи по приведенню в норму ходу інтеграційного процесу може бути здійснене за допомогою інтенсифікації прямих господарських зв'язків між підприємствами взаємодіючих країн в форматі виробничо-фінансових і торгових об'єднань холдингового типу, спільних підприємств, консорціумів, кластерних структур, тощо. Однак головне полягає в тому, що об'єднання науково-технологічних і виробничих потенціалів України та європейських країн на принципах технологічної кластеризації здатне створити базис розвитку якісно нових форм ефективної економічної інтеграції.

В нових умовах особливу роль повинні виконувати транснаціональні компанії, дочірні підприємства і виробничі філії яких розташовуються в інтегруються країнах. Складність моменту – несформованість в Україні комплексу правонастановчої і організаційно-розпорядчої документації (адміністративної, податкової, митної, ліцензійної) в питаннях про статус транснаціональної корпорації як консолідованого платника податків, пільги для

інвесторів, механізмі ціноутворення, платіжно-розрахункових відносинах, тощо. Стратегічно важливим напрямом вітчизняної промислової політики повинна стати модернізація виробництва та переорієнтація продукції кінцевого споживання на внутрішній ринок та ринки країн ЄС.

Висновки до розділу 2

Дослідження, проведені в другому розділі дисертаційної роботи, дозволяють зробити наступні висновки.

Аналіз стану інтеграційних процесів в Україні показав наявність певної кількості проблем як безпосередньо в Україні, так і з боку країни європейської спільноти. Особливе місце в сукупності факторів, що впливають на національну економічну безпеку, займає ступінь залученості країни в світову економіку. Визначено ризики (уніфікація митних та інших торговельних процедур може привести до скорочення українського експорту на початковому етапі) та переваги (високий рівень інноваційного розвитку ЄС сприяє розвитку всієї єврозони) інтеграції України до європейського економічного простору.

Виділення основних загроз економічній безпеці України в умовах інтеграції дозволило розробити механізм ефективної протидії загрозам шляхом управління захищеністю життєво важливих інтересів країни, який складається з трьох послідовних блоків: оцінка життєво важливих інтересів (визначення інтересів об'єктів безпеки); оцінка загроз кожному інтересу (виявлення загроз безпеки, віднесення загроз безпеки до певних інтересам); комплексна оцінка загроз економічній безпеці та протидія їм. Для України показники оцінки життєво важливих інтересів доцільно об'єднати в 3 групи: показники поточного стану економічного, соціального та екологічного потенціалу країни; довгострокові чинники дестабілізації та орієнтовна оцінка їх порогових значень; показники стану потенціалів попередження і компенсації збитку від тих чи інших критичних ситуацій.

Аналіз інтеграційних процесів України до європейського економічного простору показав їх об'єктивний характер, розкрив істотну роль держави в становленні та регулюванні інтеграційних процесів, необхідність узгодження економічної політики, інституційних і правових аспектів співробітництва, формування єдиного законодавства, виходу на новий рівень інтеграційних відносин для забезпечення економічної безпеки на багатосторонній основі. З урахуванням проведеного SWOT-аналізу було виділено три, найбільш перспективні напрямки процесів інтеграції: формування ефективних міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів; формування та реалізація інноваційної парадигми розвитку країн; формування кластерної економічної інтеграції національних економік в рамках міжнародного співробітництва.

Подальший розвиток інтеграційних процесів доцільно здійснювати на основі формування технологічних кластерів, в рамках яких об'єднуються застосовані в різних галузях і сферах економічної діяльності передові технології з метою прискорення та підвищення якості всього процесу доведення до споживачів товарів і послуг, в тому числі нових продуктів, створення яких проходить всі стадії від наукових досліджень і розробок до масового виробництва. Наскрізні технології забезпечують високий мультиплікативний ефект, який формується з багатьох напрямків діяльності всіх залучених в загальний технологічний цикл економічних агентів, створюючи тим самим нові конкурентні переваги. Результатом такої технологічної кластеризації стає підвищення рівня національної конкурентоспроможності в тих сферах, які можуть стати основою формування нових технологічних кластерів уже в рамках міждержавних економічних інтеграційних об'єднань, збільшуючи їх конкурентні позиції в глобальному масштабі.

Основні результати досліджень по даному розділу опубліковані в роботах [199, 201, 202, 203].

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

3.1 Методологічні аспекти побудови моделі кластерної економічної інтеграції

Аналіз робіт в області досліджень кластерних моделей в економіці, показує, що кластерну теорію, перш за все, стали застосовувати в якості основи інтегрованого взаємодії малого, середнього і великого бізнесу на основі наступних основних принципів:

формування єдиного інноваційного, інформаційного, фінансового, технологічного і правового простору;

вдосконалення виробничих процесів і технологій на основі інновацій;

формування загальної комерційної стратегії і політики в сфері зовнішньоекономічної діяльності;

взаємодія з науковими інститутами та освітніми установами та підвищення професійного рівня персоналу компаній.

Необхідно відзначити, що кластеризація може бути як природною формою інтеграції економічних суб'єктів, яка залежить лише від сформованих в економіці обставин, що стимулюють створення такого роду об'єднань, так і штучною.

В якості основних характеристик кластерів в огляді СЕК ООН виділені [13]:

географічна концентрація – близько розташовані компанії залучають один одного можливістю економити на швидкому економічному взаємодії, обміні капіталом та інтегрованим процесом навчання;

спеціалізація – кластери концентруються навколо певної сфери діяльності, до якої мають відношення всі учасники;

множинність економічних агентів – кластери та їх діяльність охоплює не тільки компанії, що входять в кластер, а й громадські організації, академії, інститути, що сприяють кооперації;

конкуренція та співробітництво – основні види взаємодій між компаніями – членами кластеру, які притаманні їм в рівній мірі);

досягнення необхідної «критичної маси» в розмірі кластера для отримання ефектів внутрішньої динаміки розвитку;

життєвий цикл кластерів – розрахунок на довгострокову перспективу;

залученість до інноваційного процесу – фірми і підприємства, що входять до кластеру, зазвичай включені в процеси технологічних, продуктових, ринкових і організаційних інновацій.

На рис. 3.1 представлена модель ініціювання створення кластерів, що включає 5 основних чинників кластеризації: ініціатива; інновації; інтеграція; інвестиції та економічний інтерес.

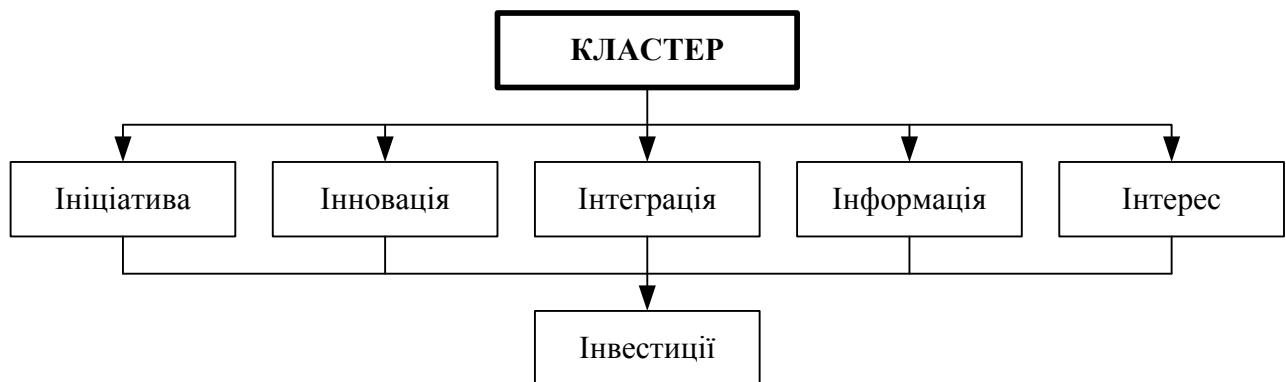

Рис. 3.1. Умови формування кластерів та інвестування проектів розвитку інфраструктури та впровадження нових технологій

Сутність концепції, сформульованої професором М.П. Войнаренко, полягає в забезпеченні п'яти необхідних умов – «5І» для того, щоб кластер відбувся як життєздатна, самодостатня, успішна і ефективна організація. Дослідження показали, що умови створення і функціонування кластерів,

можуть бути одночасно і умовами інвестування перспективних проектів на основі кластерних технологій [71]:

без ініціативи неможливо реалізувати навіть найпримітивніший проект або залучити інвестиції;

тільки нові, оригінальні, нестандартні інноваційні ідеї можуть зацікавити інвестора;

тільки інтеграція зусиль влади, бізнесу та інституцій (наукових, освітніх, громадських організацій) може бути умовою успішного залучення інвестицій на дану територію (місто, район, регіон);

без обміну інформацією про потенційні можливості регіону, його пріоритети, інвестиційної привабливості та перспективи розвитку неможливо якимось інвестиційним пропозицію від потенційних інвесторів;

тільки економічний інтерес від вкладеного капіталу може бути гарантією успішної реалізації будь-якого реального інвестиційного проекту.

Багато дослідників відзначають необхідність географічної близькості суб'єктів кластера, при цьому межі кластера автори, як правило, не уточнюють. У науковому середовищі існують такі точки зору з приводу територіальної локалізації кластера:

кордону кластера збігаються з адміністративно-територіальним поділом. При розширенні кластера ці межі можуть збільшитися до території двох регіонів або країн;

основою для визначення меж є взаємозв'язки між учасниками.

Кластери функціонують в межах територіально-адміністративних кордонів регіону і є частиною територіального комплексу. Звісно ж, що вихід за територіально-адміністративні кордони можливий лише при наявності певних переваг на прикордонній території. Так, територією, сприятливою для формування кластера і одночасно виходить за межі однієї держави, є євро регіон (форма співпраці прикордонних територій сусідніх держав [72]).

З питання типології кластерів слід зазначити, що на основі класифікації за сферою формування виділяють галузеві кластери, що концентруються навколо

певної сфери діяльності, та міжгалузеві. Так, транспортно-логістичний кластер за своєю структурою має складний змішаний характер. З одного боку він носить галузевий характер, тому що більшість його суб'єктів і учасників (перевізники, експедитори, власники терміналів, морські та річкові порти, аеропорти, залізниці тощо) відносяться до транспортної галузі. Одночасно, до складу кластера, як правило, включаються інформаційні, страхові компанії, митні представники, фінансові структури, фірми сервісного обслуговування, великі вантажовідправники і вантажоодержувачі, що надає кластеру міжгалузевий характер.

Формуючись на території регіону, країни або в зоні міжнародних транспортних коридорів, транспортно-логістичний кластер може мати регіональний, міжрегіональний, національний і глобальний характер.

Формування кластерних моделей в економіці знаходиться між двома умовно окресленими трикутниками: кластероутворюючим – три «К» і кластеропідтримуючим – три «С» (рис. 3.2). Перший трикутник, який впливає на утворення кластерів, включає концентрацію, комунікацію та конкуренцію, а другий, що сприяє якісним змінам в результаті створення кластерів, – спеціалізацію, співпраця і синергію.

Три «К» є додатковими умовами глобалізації, об'єктивно призводять до появи кластерів. Концентрація сприяє множенню зусиль перерахованих факторів для забезпечення лідируючих позицій галузі в регіоні та створенню передумов для виникнення полюсів зростання. Комунікація передбачає наявність регулярного обміну інформацією між постійними учасниками кластерних об'єднань. Дуже важливе місце в цьому трикутнику займає конкуренція як економічне суперництво і боротьба між підприємницькими структурами (виробниками продукції), в тому числі посередниками, за найбільш вигідні умови виробництва і збуту продукції (товарів і послуг), а особливо – за отримання максимального прибутку від економічної (фінансово-господарської) діяльності.

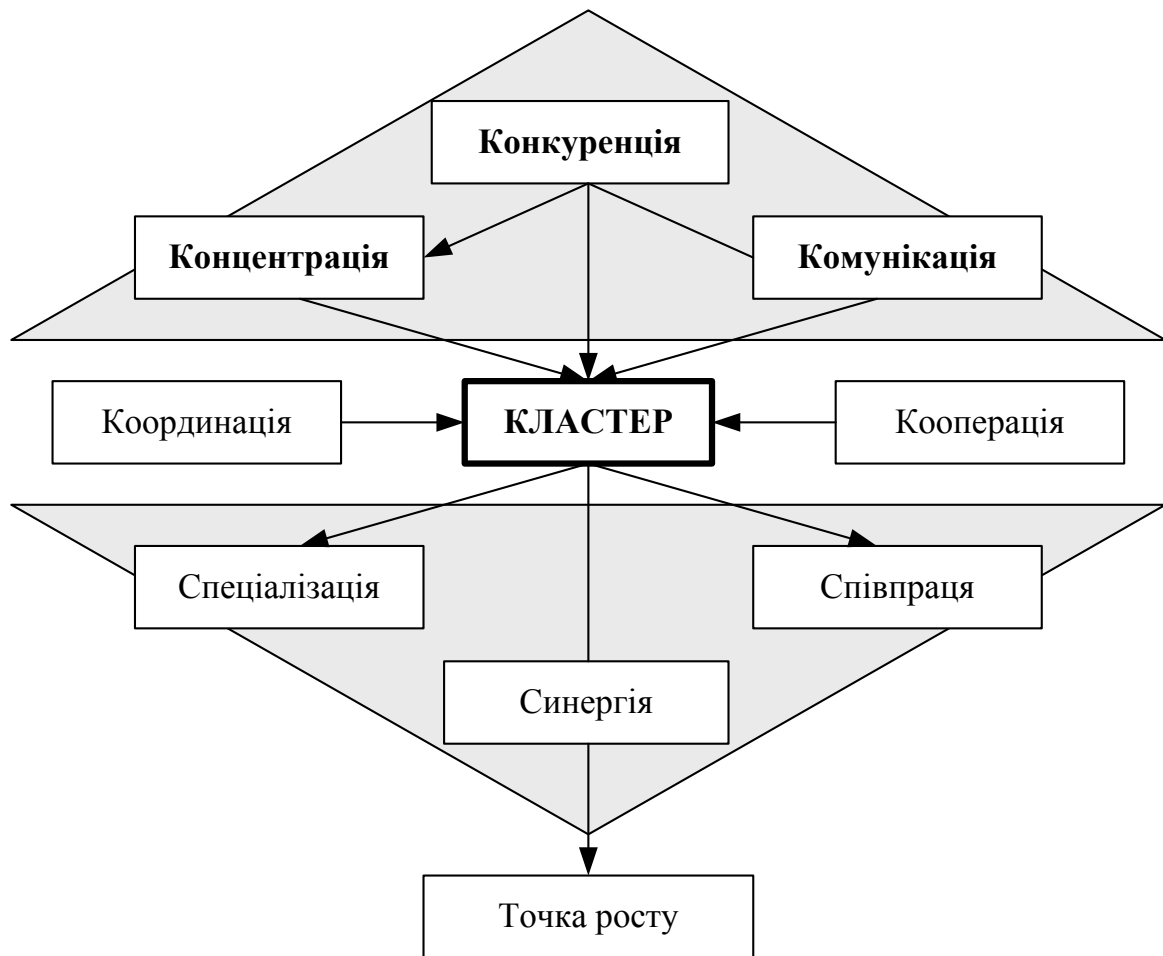

Рис. 3.2. Складові успішної роботи кластерних утворень

Конкуренція в кластерах сприяє об'єднанню в рамках галузі підприємств, зацікавлених в успіху розвитку бізнесу в країні, за умови поділу сфер впливу і розподілу ніш ринку відповідної продукції між учасниками кластеру. З одного боку, це стимулює розвиток внутрішньогалузевої конкуренції, яка продукує боротьбу між товаровиробниками за зниження витрат і цін, поліпшення якості продукції, розширення ринків збуту продукції, тощо. З іншого боку, забезпечуючи високу якість продукції, виробленої учасниками кластера при більш низьких витратах, конкуренція позитивно впливає на підвищення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках як самих кластерних об'єднань, так і регіону в цілому.

Три «С» (спеціалізація, співпраця та синергія) є факторами, похідними від трьох «К». Спеціалізація як об'єктивний процес розвитку галузей, генезис якого

визначається загальногалузевим тенденціями – зростанням концентрації і конкуренції, веде до підвищення якості продукції, що випускається через уніфікацію, застосування нових технологій і обладнання, підвищення кваліфікації працівників [143].

Співпраця в кластерах передбачає об'єднання зусиль для спільних дій окремих підприємств, компаній (при частковому збігу їх економічних інтересів) з метою захисту від серйозних втрат в ході конкурентної боротьби. Об'єднання зусиль, а також спеціалізація і співробітництво в кластерних структурах призводять до синергетичного ефекту. Виключно важливими сполучними елементами об'єднаних процесів між трьома «К» і трьома «С» на різних етапах формування кластерних об'єднань виступають координація і кооперація.

Координація як елемент управління використовується в кластерних моделях для узгодження дій різних частин системи.

Кооперація є добровільне об'єднання власності та праці для досягнення спільних цілей в різних сферах господарської діяльності. Об'єднання суб'єктів власності (дрібних товаровиробників, робітників, службовців, споживачів, тощо) і об'єктів власності (грошей, засобів праці і виробництва, в тому числі, землі), а також різних видів інтелектуальної власності та інформаційних ресурсів дозволяє формувати в окремих регіонах ефективні кластерні структури.

Створення кластерів можливо практично у всіх галузях економіки. Кластери можуть об'єднувати підприємства і установи, як окремих регіонів, так і різних країн для підвищення ефективності та конкурентоспроможності, зростання продуктивності праці та якості продукції, стимулювання інновацій, сприяння формуванню нових підприємств з урахуванням їх вигідного географічного розташування.

Центри кластерів можуть формуватися як в традиційних галузях промисловості, що мають географічну концентрацію, так і в підприємницьких структурах комерційного сектора і в сфері послуг. Нерідко центрами кластерів можуть служити інноваційні центри, технопарки, логістичні центри

мультимодальних транспортних вузлів державного і міжнародного рівня, університети, науково-дослідні інститути та інші організації.

Дослідження кластерних моделей інтеграції підприємств і організацій в ефективні економічні структури нового типу, дозволяє зробити висновок, що саме кластери можуть бути тими імпульсами, які при вдалій концентрації виробництва, його спеціалізації, використанні сучасних досягнень комунікації, координації, кооперації та співпраці допоможуть виявити точки зростання в кожній конкретній країні, забезпечуючи його пріоритет в конкурентній боротьбі. Як наслідок в різних країнах світу зростає інтерес до формування та підтримки кластерів, відбувається активізація урядової політики в цій сфері.

Конкуренція фірм кластера на внутрішньому ринку, за кордоном виливається в спільну експансію. Фірми кластера завдяки взаємному пристосуванню стають носіями однієї і тієї ж «комерційної ідеології» і, спираючись на неї, за кордоном здатні витіснити конкурентів. Центром кластера найчастіше буває одна або кілька потужних компаній. Між провідними великими компаніями зберігаються конкурентні відносини. Цим кластер принципово відрізняється від картелю або фінансової групи. Важливо відзначити, що кластер надає виключно сприятливі умови для розвитку спеціалізованих виробництв, перш за все обслуговуючого і підтримуючого характеру. Лідируючі на світовому ринку великі компанії і фірми мають потребу у великій кількості пристосованого до їх технологіями обладнання, матеріалів, що створює ринок для невеликих фірм з інноваційною спрямованістю, які в майбутньому і стають генератором конкурентних переваг.

Кластер забезпечує роботу і безлічі дрібних фірм-постачальників простих комплектуючих, тобто структура кластера в принципі копіює структуру всього національного співтовариства фірм, але з однією важливою відмінністю: в ньому зібрані елітні підприємства країни, які визначають міжнародну конкурентоспроможність нації.

Фірми-конкуренти з галузей, що мають міжнародний успіх, а іноді й цілі кластери часто розташовуються в одному місті чи районі. Концентрація

суперників, їх покупців і постачальників сприяє зростанню ефективності спеціалізації виробництва. Однак ще більш важливим є вплив географічного концентрації на вдосконалення виробничих процесів і впровадження нововведень усередині кластера.

Як показує світова практика функціонування найбільш процвітаючих економічних систем, високу конкурентоспроможність і стабільне економічне зростання, перш за все, забезпечують фактори, що стимулюють поширення нових технологій. З огляду на ту обставину, що сучасні конкурентні переваги практично повністю забезпечуються за рахунок переваг в технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, успішний розвиток конкурентоспроможності економічної системи можливо при комплексному використанні теорій кластерного механізму і сучасних концепцій інноваційного розвитку. Необхідно відзначити, що інтеграційні системи країн світу також створюють певні позитивні та негативні екстерналії, хоча б в силу свого масштабу є недостатньо вивченою проблемою. Схематичне зображення поля ефектів міжнародних кластерних систем представлено на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Поле ефектів міжнародних кластерних систем в контексті економічної інтеграції

Логічно припустити, що найбільш повно поле ефектів міжнародних кластерних систем можна сприйняти в контексті відомої моделі «Потрійної спіралі» – поєднання зусиль трьох категорій учасників – бізнесу, держави та науки в відомої моделі Генрі Іцковіца та Лоета Лейдесдорфа. Для виявлення

ефектів міжнародних кластерних систем даний принцип накладається на зазначені раніше види близькості між учасниками мережевих взаємодій [7] – все, крім географічної, як поступово що втрачає своє значення: когнітивна, організаційна, соціальна, інституціональна (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Кластерні та інтеграційні екстерналії

Види екстерналій	Промислово інноваційні кластери	Регіональні інтеграційні блоки держав
Когнітивні	Формування єдиної бази знань, можливості розвитку альянсів у сфері НДДКР	Формування єдиних технологічних платформ, віртуальних мереж обміну знаннями, єдиних науково-освітніх систем
Організаційні	Організаційні угоди між учасниками, що пом'якшують і коригувальні дії ринку	Організація єдиного економічного простору, починаючи з транскордонних регіонів країн, що інтегруються
Соціальні	Формування простору довіри, каналів «переливу» знань	В кінцевому підсумку – формування єдиної ціннісної орієнтації і наднаціональної ідентичності простору інтеграції
Інституційні	Формування неформальних інститутів, які можуть поширюватися і впливати на поведінку компаній поза кластера	Формування єдиної системи формальних і неформальних інститутів для розвитку інтеграційного процесу, включаючи систему наднаціональних органів

Ефекти міжнародних кластерних систем формує комбінація ефектів «переливу» в рамках міжнародних інтеграційних утворень і промислово-інноваційних кластерів. У цьому також полягає можливість синтезу концепцій кластерного розвитку та міжнародної економічної інтеграції.

Для цього визначимо можливі ефекти «переливу» для процесів економічної інтеграції та промислово-інноваційних кластерів, які є екстерналіями і, накладаючись один на одного, формують ефекти міжнародних кластерних систем.

Серед концепцій економічної інтеграції з точки зору розвитку концепції екстерналій найбільш плідної представляється теорія неофункціоналізму – досить дискусійна, але має важливу ідею «перетікання», яка пояснює конкретні рушійні механізми інтеграційного процесу.

У загальному сенсі, «ефект перетікання» розуміється як ситуація, в якій певна дія, яка має мету, створює ситуацію, в якій первинна мета може бути досягнута тільки прийняттям подальших дій, які, в свою чергу, формують умови і потреби у подальших діях. Виділяють два види ефекту «перетікання»: політичний і функціональний. Пізніше до них додалися культивовані, тобто штучно розвинені, та екзогенні ефекти (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Види «ефектів перетікання» в інтеграційних угрупованнях

Вид «ефекту перетікання»	Сутність ефекту
Функціональний	Сучасні індустриальні економіки взаємопов'язані, тому неможливо ізолювати один сектор від інших. Таким чином, якщо країни-учасниці інтегрують один з секторів своїх економік, взаємозв'язок даного сектора з іншими секторами призведе до ефекту «перетікання» інтеграції в інші сектори
Політичний	Створення наднаціональних моделей співуправління, подібних передбаченим неофункціоналістами моделям, які виникли пізніше в Європейському Союзі. Політичний «перелив» веде до формування наднаціональних політичних еліт, які чинять тиск «зверху» на користь поглиблення інтеграційних процесів.
Культивовані	Європейська Комісія є тією загальноєвропейською структурою, яка покликана чинити тиск «зверху» на національні уряди для розвитку інтеграції і культивувати взаємодія з національними групами інтересів і групами чиновників країн-учасниць.
Екзогенні	Інтеграція призводить до деяких суперечностей і потребам, які не можуть бути успішно вирішені шляхом посилення або диверсифікації політик в рамках інтеграційного процесу, а вимагають територіальної експансії. Даний вид ефектів був введений для обґрунтування розширення інтеграційних угруповань (в першу чергу - ЄС).

Для розвитку міжнародних кластерних систем найбільше значення має саме функціональний ефект: ланцюгова реакція залучення пов'язаних і підтримуючих галузей в інтеграційний процес лежить в основі формування міжнародних кластерних систем, будь то транскордонні кластери в традиційних галузях, або віртуальні інформаційні кластери за участю нових високотехнологічних секторів. Серед кластерних екстерналій, що мають важливе значення для формування міжнародних кластерних систем, необхідно відзначити мережеві екстерналії та «перелив знань» в рамках кластера: обидва види ефектів мають пряме відношення до якісного розвитку міжнародної економічної інтеграції, тому можливість їх розвитку повинна закладатися з самого початку формування будь-якого інтеграційного об'єднання.

Кластерна трансформація економічної системи України, побудована на обґрунтованій системі пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, передбачає цілеспрямовану діяльність держави по концентрації ресурсів на провідних напрямках науково-технічного оновлення виробництва та сфери послуг в країні, що забезпечують мультиплікативний економічний ефект в суміжних галузях, включених в кластерні утворення.

Пропонована інноваційна пріоритетна складова кластерної інтеграції економічної системи України (рис. 3.4) базується на розробці концепції розвитку кластерів господарських комплексів України. Даний підхід передбачає інтеграцію кластерного підходу в стратегії галузевих міністерств і використання при цьому системи грантів для регіонів, позначивши галузеві та регіональні пріоритети. Модель кластерної інтеграції економіки України повинна орієнтуватися на інноваційну модель національної економічної системи, так як «переваги для інновацій і зростання продуктивності сильніше виявляються в кластері, ніж в ізольовано розташованих компаніях» [211, с. 283].

Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [107] створює передумови для дирижистської кластерної політики держави, що забезпечує конкурентоспроможність національної економіки.

Рис. 3.4. Інноваційна пріоритетна складова кластерної інтеграції України.

На підставі інтегральних оцінок можливостей вітчизняного інноваційного потенціалу, науково-прогнозного аналізу світових тенденцій соціально-економічного та науково-технологічного розвитку та значимості окремих напрямків розвитку економіки розробляється концепція кластерної політики в Україні.

Інноваційний потенціал як сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних і культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства) необхідний для забезпечення інноваційного розвитку економіки. Ступінь інноваційності в національній економіці визначається наявністю критичної маси сучасних накопичених знань і потенційного рівня розвитку науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт від виявлення, обґрунтування ідей до їх комерційної реалізації.

У концепції кластерної інтеграції в Україні визначаються пріоритетні стратегічні напрямки, розраховані на тривалу перспективу (не менше десяти років), пріоритетні середньострокові напрямки на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівнях протягом найближчих трьох-п'яти років. Пріоритетні напрямки в Україні – науково, економічно і соціально обґрунтовані та законодавчо визначені напрями інноваційної діяльності, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах та збільшенні експортного потенціалу держави.

По кожному з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності проводиться маркетингове дослідження, дається техніко-економічне обґрунтування, проводиться громадське обговорення із залученням громадських наукових, науково-технічних організацій, регіональних наукових центрів Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України.

Для реалізації інноваційної складової кластерної інтеграції економічної системи України необхідна цілеспрямована державна політика і підтримка цих

процесів, що включає сукупність організаційно-структурного, фінансово-економічного та виробничо-технологічного механізмів.

Вирішальне значення для успіху політики розвитку має організаційно-структурний механізм реалізації пріоритетів державних, комерційних структур, що забезпечують мультиплікативний ефект шляхом досягнення поставлених цілей і вбудовування в ринковий механізм державних інститутів як суб'єктів ринку, з огляду на раціональні інтереси на макро-, мезо- і мікрорівнях через системи програм загальнодержавних, державних, і програм розвитку галузей і кластерів.

Найбільш важливими для держави є роботи по реалізації інноваційних пріоритетів загальнодержавного та галузевого рівнів, здійснювані на конкурсних засадах через державне замовлення у формі інноваційних проектів. Організаційно-структурний механізм сприяє розвитку структур інноваційної інфраструктури регіонального рівня, що надають логістичні, фінансові, консалтингові та інші послуги суб'єктам інноваційної діяльності.

Здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферту технологій, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу, вирішення проблем інноваційного розвитку регіонів сприяють кластерні утворення суб'єктів наукової і виробничої діяльності.

Фінансово-економічний механізм реалізації державних пріоритетів здійснюється за рахунок використання інститутів і засобів впливу, що включають систему бюджетних вкладень, систему регулювання цін і тарифів, систему венчурних інноваційних фондів, систему державних контрактів, формування запасів, закупівель і страхування від ризиків, систему здійснення сприятливої митної, податкової та кредитної політики.

Виробничо-технологічний механізм реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності спрямований на ефективне використання обладнання і транспортних засобів, які обумовлюють випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг.

З метою забезпечення динамічного і ефективного управління процесами інноваційного розвитку України, своєчасного внесення коректив у здійснювану державну науково-технологічну та інноваційну політику Кабінет Міністрів України організовує систематичний моніторинг реалізації пріоритетних напрямів інноваційного розвитку України.

На основі стратегічних пріоритетів економічної інтеграції України було побудовано модель формування кластерної економічної інтеграції на першому етапі реалізації якої передбачено розвиток транспортної інфраструктури. Це сфера діяльності, яка має великий потенціал зростання, але з різних причин не вигідна для інвестування коштів приватним капіталом.

Україні потрібен механізм залучення коштів в транспортно-логістичну систему за рахунок ефективного поєднання ринкового механізму і державного регулювання в рамках кластерної інтеграції (рис. 3.5).

Логістичне адміністрування кластерами дозволить вирішити проблему адміністративних бар'єрів. Резидентам кластерів будуть надаватися податкові та митні пільги в обмін на інвестиції. Джерелами інвестування транспортно-логістичної інфраструктури можуть виступати: бюджет, цільові позики, приватний капітал при створенні платних доріг, концесії на розробку прилеглих до дороги корисних копалин і лісових ділянок та інші. Мультиплікативний ефект буде забезпечений за рахунок концентрації обмежених ресурсів при освоєнні логістичних інноваційних пріоритетів і підвищення конкурентоспроможності транспортних послуг.

Таким чином, інтеграція України до європейського економічного простору можлива на основі моделі кластерної інтеграції з реалізацією обґрунтованих інноваційних пріоритетів та їх логістичної складової. Кінцевим результатом кластерної інтеграції економічної системи України на основі інноваційних пріоритетів розвитку є формування ефективного механізму освоєння нововведень, спрямованого на поліпшення життєвого рівня за рахунок створення нових робочих місць, підвищення реальної заробітної плати і соціальних гарантій, збільшення бюджетних надходжень; а також створення

Рис. 3.5. Пріоритетні елементи логістично-інноваційних складових інтеграційних кластерів.

умов для конкурентоспроможності, стабільності національної економіки країни за рахунок зростання виробництва, транспортних послуг і продуктивності праці.

3.2. Формування стратегії управління інтеграційними процесами в Україні

Глобальна стратегія ЄС із зовнішньої та безпекової політики містить важливий напрям – «працювати з ключовими партнерами, державами і регіональними об'єднаннями, які поділяють погляди ЄС». За цим критерієм Україна є важливим партнером ЄС на Сході. У співпраці між ЄС та Україною можна виділити три кластери: взаємодія України і ЄС у міжнародному і регіональному вимірах заради спільної безпеки; допомога ЄС у зміцненні стійкості та безпеки України; внесок України у безпеку Європи.

Інтеграційну стратегію держави необхідно розуміти як довгостроковий план, який визначає особливості включення або участі в інтеграційному угрупованні для реалізації національних інтересів. Це передбачає проведення спеціальної інтеграційної політики, під якою слід розуміти складову зовнішньоекономічної політики, що передбачає реалізацію спеціальних заходів зовнішнього і внутрішнього характеру, спрямованих на регулювання процесів інтернаціоналізації економіки в рамках участі в міждержавних торговельно-економічних об'єднаннях.

При вдосконаленні інтеграційної стратегії будь-якої держави необхідно враховувати особливості сучасної парадигми інституціоналізації інтеграційних процесів, а також типові бар'єри (відсутність досвіду, відсутність інтеграційної інфраструктури; неефективність внутрішніх реформ, тощо) і проблеми розвитку інтеграційної взаємодії. Практично для всіх країн, що розвиваються, характерний імітаційний і екстенсивний тип інтеграції. Удосконалення стратегії зачіпає, головним чином, механізм інтеграції, який охоплює спеціальну

інфраструктуру, міжнародні проекти і єдине законодавство в області спеціалізованого співробітництва.

Незважаючи на тривалу історію міжнародної економічної інтеграції, основи стратегічного управління такими інтеграційними процесами тільки формуються. Тому поглибленого вивчення вимагають особливості сучасного етапу розвитку міжнародної економічної інтеграції. Інтеграційна стратегія держави повинна вирішувати велике коло завдань, основними з яких є: створення додаткових умов для забезпечення економічного зростання, підвищення ефективності регулювання зовнішньоекономічних зв'язків та стимулювання прогресивних перетворень національної економіки. Тому при розробці інтеграційної стратегії повинні поєднуватися кілька підходів: системний, проблемно-цільовий, девелоперський і геоекономічний. Управління процесами міжнародної економічної інтеграції залежить від типу стратегії.

Стратегічна матриця розвитку інтеграційних процесів представлена на рис. 3.6, а основні характеристики кожної зі стратегій подано у табл. 3.3.

	Глобалізація	Регіоналізація
Інтеграція на існуючій базі	Збереження позицій	Транзитно-сировинний додаток
Інтеграція компетенцій	Глобальний лідер	Регіональний лідер

Рис. 3.6. Стратегічна матриця розвитку інтеграційних процесів

Розглянемо кожну із запропонованих стратегій міжнародної інтеграції у контексті можливості їх використання для формування державної стратегії зовнішньоекономічного розвитку України.

1. «Регіональний лідер». Процеси інтеграції в глобальній економіці формують сприятливі умови для послідовного створення на території країни-регіонального лідеру – центру тяжіння інновацій, інвестицій, висококваліфікованих кадрів і виробництва продукції, конкурентоспроможної

на світових ринках. В цілому, стратегія «Регіональний лідер» можна охарактеризувати як «стратегію високої міжнародної конкуренції», що базується на пошук «вікон можливостей» і створення нових конкурентних переваг. Це передбачає формування умов для поліпшення «якості» економічного зростання України в довгостроковій перспективі, будівництво «економіки знань», здатної до постійного розвитку темпами, що випереджають середньосвітові.

З використанням інтеграційних інструментів і механізмів можлива загальносистемна реалізація напрямків економічного розвитку, включаючи активізацію співробітництва у високотехнологічних сферах економіки. Особливу роль матиме стимулювання створення нових сучасних виробництв, формування «галузей майбутнього», консолідація ресурсів для розвитку людського капіталу, формування сприятливого середовища проживання креативного класу і застосування його знань і навичок, а також забезпечення доступності фінансових ресурсів, необхідних для проведення технологічних досліджень та їх комерціалізації. Реалізація даної стратегії дозволить Україні збільшити свою частку в світовій економіці, забезпечити економію за рахунок «ефекту масштабу», «технологічного ефекту», підвищити якість і рівень життя населення.

Реалізація інтеграційного потенціалу в межах стратегії «Регіональний лідер» вимагає:

а) координації та реалізації загальноекономічних заходів за напрямками, що визначають конкурентоспроможність країни. До числа таких напрямків можна віднести:

- забезпечення макроекономічної стабільності;
- створення умов для зростання ділової активності та інвестиційної привабливості;
- інноваційний розвиток і модернізація економіки;

Таблиця 3.3

Коротка порівняльна характеристика стратегій міжнародної інтеграції

Стратегія	Основа інтеграції	Характеристика	Ефекти
Збереження позицій	Інтеграція на існуючій базі.	Національні економіки діють, в більшій мірі, незалежно. Досягнуті інтеграційні домовленості реалізуються при виникаючих нових бар'єри, вилучення і обмеження. Нових системних інтеграційних рішень не приймається.	Незначне зростання взаємної торгівлі
Транзитно-сировинний додаток	Інтеграція на існуючій базі	Транзитна територія для сильних регіональних блоків. Інтеграція орієнтована на розвиток транспорту та відповідної інфраструктури	Зростання експорту сировинних товарів, збільшення пасажиро-і вантажообігу
Регіональний лідер	Інтеграція компетенцій	Координація дій з ключових напрямів, що визначають конкурентоспроможність економіки Співпраця в реальному секторі та сфері послуг, в тому числі несировинних сферах економіки	Ефекти: масштабу, технологічної віддачі, синергії, тощо. Результати: скорочення частки імпорту, підвищення рівня життя
Глобальний лідер	Інтеграція компетенцій	Формування світової економічної політики, лідерство у стратегічних галузях економіки	Позитивне сальдо платіжного балансу, дохід від інвестицій в економіку країн-партнерів

- розвиток кадрового потенціалу;
- підвищення енергоефективності та ресурсозбереження;
- міжрегіональне розвиток і прикордонне співробітництво;
- реалізація зовнішньоторговельного потенціалу.

б) визначення пріоритетних сфер економіки з точки зору доступності інтеграційного потенціалу. До таких сфер економіки можна віднести:

– сфери економіки, інтеграція в яких забезпечує мультиплікативний ефект для економік країн-членів об'єднання;

– сфери економіки з високою актуальністю та / або потенціалом імпортозаміщення за рахунок кооперації;

– сфери економіки, що володіють конкурентними перевагами та перспективами зростання поставок товарів і послуг на внутрішній ринок за рахунок спеціалізації країни;

– сфери економіки, які вбудовані у міжнародні виробничі ланцюжки;

– «галузі майбутнього», що передбачають відмову від концепції наздоганяючого розвитку та сконцентровані на розвитку нових технологій, які випереджають загальносвітові показники;

– сфери економіки, які регульовані державою, і сфери з високою часткою компаній з державною власністю.

Окремо слід виділити сегменти машинобудівної продукції, де українські виробники завдяки власним НДДКР контролюють ланцюги доданої вартості і зберігають глобальну конкурентоздатність, а саме: військово-промисловий комплекс; виробництво енергетичного обладнання: турбіни, генератори, трансформатори і компресорне обладнання; авіабудування; ракетобудування; вагонобудування; виробництво гірничошахтного обладнання – вуглевидобувні комбайни для тонких вугільних пластів; виробництво вантажних автомобілів для кар'єрів; суднобудування.

Стратегія «Регіональний лідер» передбачає максимальне залучення в інтеграційний процес всіх можливих учасників, включаючи державні та приватні компанії, інститути розвитку. Крім оптимізації використання конкурентних переваг передбачається формування нових компетенцій для реалізації поставлених задач.

2. Стратегія «Глобальний лідер» – це стратегія подальшого поглиблення інноваційного розвитку країни, яка передбачає, що держава повинна відповідати наступним характеристикам:

- мати ефективний економічний механізм, заснований на виробництві інноваційного типу;
- домінувати у світовій валютній системі;
- мати чільні позиції в світовій торгівлі та контролювати більшу частину великих транснаціональних корпорацій.

Така держава повинна мати силові можливості глобального масштабу, потужні військові союзи і здійснювати ефективну військову політику. Вона стає привабливою з точки зору культури, компетентного керівництва і потенціалу готовності суспільства та еліти жертвувати своїми ресурсами в ім'я світового лідерства нації. Повинна виступати центром світової науки та освіти. При цьому населення країни вельми енергійне, пасіонарне.

Але економічні, політичні та соціальні реалії України є такими, які не дозволяють розглядати стратегію «Глобального лідера».

3. «Транзитно-сировинний додаток» – формування ефективних міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів між державами Європейського союзу та України. Стратегія передбачає максимально можливе використання географічного положення країни та наявної сировинної бази (поновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів). Стимулом до поглиблення інтеграції відповідно до стратегії є взаємодія «регіональних лідерів» у Європейському та Азіатсько-Тихоокеанському регіонах. В рамках інтеграційного співробітництва Україна стає економічно прийнятною для транспортування природних ресурсів і транзиту товарів, а також для розвитку переробних виробництв поблизу великих транспортних вузлів і маршрутів. Україна має великий потенціал для здійснення транзитних перевезень завдяки досить розгалуженій мережі автомобільних шляхів та проходженню через країну трьох європейських транспортних коридорів, які співпадають з напрямками доріг загального користування державного значення. Попри те, що

в останні роки спостерігається певне зростання обсягу транзитних вантажів різними видами транспорту, транзитні вантажопотоки дедалі частіше почали оминати територію держави.

Реалізація стратегії передбачає суттєву активізацію взаємодії держав-членів в напрямку реалізації транзитного потенціалу України, включаючи практичне формування транспортних коридорів. Це передбачає реалізацію спільних інфраструктурних проектів в сфері транспортування і транзиту продукції, а також в інтересах стимулювання розвитку сфери відповідних послуг.

Інтеграційне співробітництво в зазначених сферах передбачає розвиток конкуренції, формування підходів до практичної роботи єдиних збутових каналів, спільну розробку і використання сучасних технологій з видобутку енергетичних ресурсів і збільшення глибини їх переробки, розвиток енергетичного та транспортного машинобудування, тощо.

Стратегія також забезпечує географічну диверсифікацію експорту сировинних ресурсів, зростання інвестицій у видобувні галузі та сільське господарство, а також пов'язані з ними переробні галузі промисловості. В цілому стратегія «Транзитно-сировинний додаток» можна охарактеризувати як «стратегію мінімізації ризиків». Вона орієнтована більшою мірою на максимальне використання наявних конкурентних переваг (в сировинному секторі, геоелектричних, тощо), а не на створення нових. З іншого боку, реалізація даного сценарію вимагає менше інтеграційних зусиль в порівнянні зі сценарієм «Регіональний лідер».

Стратегія передбачає максимально оперативне усунення існуючих бар'єрів, вилучень і обмежень, що перешкоджають створенню транспортних коридорів і вдосконаленню транспортно-логістичної сфери. Основний інтеграційний ефект при реалізації стратегії полягає в збільшенні вантажоперевезень через територію України за рахунок прискорення доставки вантажів, підвищення надійності перевезень і максимального спрощення відповідних процедур.

4. «Збереження позицій» передбачає збереження парадигми розвитку України. В рамках даної стратегії національні економіки в більшій мірі діють незалежно під впливом національних і зовнішніх чинників. У цих умовах економічний розвиток держави ґрунтується на власних «традиційних» джерелах зростання, що забезпечують рівноважні темпи економічного розвитку при збереженні інфраструктурних обмежень.

Напрямки інтеграційного співробітництва формуються строго в рамках прийнятої нормативно-правової бази, досягнуті інтеграційні домовленості реалізуються при виникаючих нових бар'єрах, вилученнях та обмеженнях. Нові синергетичні ефекти не мають масштабного характеру («економія на масштабі», «технологічний ефект»).

Базовими передумовами стратегії є:

– збереження домінуючого положення сировинних галузей в економіці і зовнішній торгівлі України;

– поступова модернізація галузей економіки з акцентом на переробні і складальні виробництва з підвищенням ступеня їх локалізації;

– випереджальний розвиток окремих переробних і високотехнологічних галузей (енергетичне машинобудування, оборонний комплекс), сільського господарства та реалізація окремих інфраструктурних проектів (головним чином в енергетиці та транспорті), необхідних для задоволення внутрішніх потреб держави;

– скоординований розвиток транспортної сфери в рамках реалізованих проектів транспортних коридорів, створення та спільного використання транспортної інфраструктури; гармонізація законодавства в галузі транспорту.

Щодо двох інших стратегій «Збереження позицій» тяжіє до стратегії «Транзитно-сировинного додатку» з тією відмінністю, що позиціонування як «сполучної ланки» між Європою і Азією в цьому сценарії виражена слабше. Реалізація транзитного потенціалу не виходить за рамки запущених проектів транспортних коридорів і носить в основному екстенсивний характер.

Одночасно слід зазначити, що в довгостроковій перспективі ця стратегія, обмежена існуючою системою цілей і завдань інтеграції, не має «стрижневої» основи і носить в цілому інерційний характер. В силу того, що в реальності є досить сильні очікування та інтереси в сфері економічної інтеграції України до європейського економічного простору, а сам цей процес вже набув певну інерцію, можна стверджувати, що ймовірність реалізації даної стратегії невисока.

В силу відсутності суттєвого впливу інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, на динаміку і спрямованість загальносвітових економічних тенденцій, все три стратегії довгострокового економічного розвитку характеризуються однаковими зовнішніми умовами. У той же час, підвищується ризик невизначеності в Україні, що, в свою чергу, стримує інвестиційну активність. Дефіцит інвестицій в кінцевому підсумку може призвести до скорочення потенціалу економічного зростання держави.

Залежно від реалізації інтеграційних стратегій структура зростання економіки України може в перспективі суттєво відрізнитися. Це пов'язано, по-перше, з розходженням передумов впливу інтеграції та курсової політики на зовнішню торгівлю. По-друге, вплив матимуть відмінності в співвідношенні динаміки заробітної плати і продуктивності праці. Йдеться про обсяг експортних доходів, який створює перспективи для тиску на курс і нарощування імпорту і одночасно генерує зарплатну «ренту». Додатковий приріст продуктивності в результаті успішної інтеграції для стратегії «Транзитно-сировинної додаток» складе 0,4 п.п., для стратегії «Регіональний лідер» – 1,1 п.п. на рік. При цьому додатковий середньорічний приріст реальної заробітної плати для стратегії «Транзитно-сировинної додаток» складе 0,3 п.п., для стратегії «Регіональний лідер» – 0,7 п.п.).

Для динаміки в стратегії «Транзитно-сировинної додаток» у порівнянні зі стратегією «Регіональний лідер» характерний більш повільний процес трансформації структури зростання. Можливі розбіжності є результатом використання курсового механізму поліпшення міжнародної

конкурентоспроможності. Разом з тим в цілому приріст ВВП для стратегії «Регіональний лідер» залишається найбільшим, оскільки обсяг додаткового до стратегії «Транзитно-сировинної додаток» потенційного приросту експорту (близько 26 млрд дол. США) перевищує вигоду, яку економіці України може надати прискорене ослаблення національної валюти (близько 6 млрд дол. США за рахунок скорочення зростання імпорту).

Для побудови прогнозу використовуються наступні інтеграційні гіпотези.

1. Демографія, міграція та ринок праці. В існуючих демографічних умовах український ринок праці – це «ринок працівника», а не «ринок наймача», і залишиться таким на всьому прогностичному горизонті. Ця гіпотеза формалізується збереженням стійкого рівня безробіття так, щоб всі коливання зайнятості визначалися коливаннями економічно активного населення.

З одного боку, стійка тенденція скорочення населення працездатного віку (приблизно на 550 тис.чол. або 14,2 % до 2030 року) передбачає відповідне зниження чисельності економічно активного населення. З іншого боку, в ході структурної перебудови вітчизняної економіки можливе скорочення надлишкових робочих місць. Передбачається, що в умовах «ринку працівника» динаміка заробітної плати буде випереджати динаміку продуктивності праці, однак на прогностичному горизонті ці відмінності очікуються не настільки істотними. Надалі, у міру поступового вивільнення надлишкової зайнятості, відбудеться стабілізація динаміки зарплат.

У процесі міжнародної інтеграції передбачається прискорене зростання продуктивності праці. Оцінка зростання продуктивності праці отримана з аналізу додаткового приросту продуктивності без урахування ефектів на ринок праці. Інтеграційний ефект для даного показника за стратегією «Транзитно-сировинної додаток» оцінюється в 4,1 % до 2020 року, в сценарії «Регіональний центр» – 13,0 %.

2. Споживання сектора державного управління. Передбачається бюджетна консолідація на прогностичному горизонті, яка викликана необхідністю в першу чергу виконання графіка платежів з погашення та обслуговування

зовнішнього боргу, а також дотриманням показників макроекономічної стабільності. Це призведе до жорстких обмежень на збільшення бюджетних витрат. Відповідно до гіпотези, споживання сектора державного управління буде рости повільно.

Кількісні показники сектора державного управління мають значну інерцію і не завжди жорстко пов'язані зі зміною доходів або витрат бюджету, тому при визначенні траєкторії кількісних змін ключову роль відіграють експертні оцінки. Динаміка споживання в умовах більш жорсткої бюджетної політики задана на рівні 13-14 % ВВП, що відповідають сучасному рівню.

3. Валютний курс і платіжний баланс. При відсутності обмежень в торгівлі і без провалів в динаміці споживання імпорту товарів і послуг в Україні буде зростати темпами, які помітно випереджають експорт. Стійкий дефіцит торгового балансу може бути частково компенсований іноземними інвестиціями в ході реалізації спільних проєктів. Разом з тим при виборі стратегії «Збереження позицій» цього буде недостатньо для балансування валютного ринку при збереженні поточного режиму валютної політики.

Передбачається зміна динаміки компонентів платіжного балансу з досягненням рівноваги при русі від високого негативного сальдо рахунку поточних операцій України (близько 8 % ВВП) до збалансованого вже в середньостроковій перспективі. Така динаміка обумовлена високою ймовірністю курсової балансування, відповідної ослаблення гривні.

Збереження чинного режиму валютної і курсової політики має на увазі, що динаміка курсу буде визначатися динамікою потоків капіталу. При цьому мінливість курсу може бути досить високою, і навіть короткостроковий недолік капіталу має на увазі ослаблення валютного курсу. У цих умовах дуже важливо збереження стабільного високого позитивного сальдо рахунку по поточних операціях, яка сама по собі скорочує попит на валюту.

4. Монетарна політика – Національний банк України буде нівелювати інфляційний ефект девальвації національної валюти. Кризові явища в прогнозі не передбачені і в міру стабілізації інфляційних очікувань ставка

рефінансування буде постійно знижуватися. Передбачається, що більш сприятлива інфляційна динаміка в умовах зниженого курсового тиску, а також підвищення доступності капіталу в результаті більшої інтеграції фінансових ринків України та країн ЄС будуть сприяти зниженню рівноважної ключової ставки.

Незважаючи на досить високу інфляцію за рахунок ослаблення номінального ефективного курсу, вітчизняна валюта буде дешевшати в реальному вираженні. Це додатково стимулює експорт і обмежить зростання імпорту, нівелюючи тиск на валютному ринку. У разі подальшої успішної економічної інтеграції передбачається додаткове зростання експорту України з урахуванням міждержавних і зовнішніх ефектів від виробничої кооперації і спільного освоєння нових ринків. Приплив валюти на ринок сприятиме невеликому уповільненню зниження реального ефективного курсу. Важливо, що за більшістю проектів розвитку експорту мова йде про ринки, де цінова конкурентоспроможність другорядна (зокрема, інвестиційний експорт).

Із застосуванням розробленої макроекономічної моделі отримано довгостроковий прогноз соціально-економічного розвитку України до 2020 року. Прогноз включає в себе оцінку інтеграційних ефектів відповідно зі сценаріями «Збереження позицій», «Транзитно-сировинної додаток», «Регіональний центр» за п'ятирічним періодом.

Для побудови моделі застосовується підхід неокласичного синтезу (базова макроекономічна теорія), що передбачає наявність між макроекономічними змінними зв'язків кейнсіанського типу (неповна зайнятість, наявність розриву випуску, наявність ефекту мультиплікатора) в середньостроковому періоді та зв'язків неокласичного типу (раціональні очікування, повернення випуску до потенційного рівня, нейтральність грошей, еквівалентність Барро-Рікардо) в довгостроковому періоді.

Так як модель описує довгостроковий період до 2020 р, то особливої важливості набуває вплив сучасного розвитку на майбутні тенденції зростання.

Необхідно також врахувати деякі аспекти теорії ділових циклів, пов'язані з динамікою запасів і інвестицій.

Однією з найбільш важливих передумов на даному етапі служить передумова про високу кореляцію витрат бюджету і кінцевого споживання сектору державного управління.

Другою важливою передумовою є передумова, що основним проявом (і індикатором) технічного прогресу є темп приросту продуктивності праці.

Третьою важливою передумовою стала передумова про високу кореляцію продуктивності праці та реальної заробітної плати в довгостроковому періоді. Використання цієї та попередньої передумов дозволяє використовувати показник реальної заробітної плати в якості екзогенного параметра, що відображає, в основному, динаміку продуктивності праці.

Четвертою передумовою є передумова про те, що зовнішня торгівля – основний канал динаміки взаємодії макроекономічних показників різних країн і регіонів.

Опис теоретичної структури моделі:

– моделюються компоненти ВВП за витратами, динаміка яких залежить від динаміки сукупного попиту – кінцеве споживання домогосподарств, валове нагромадження основного капіталу та імпорт товарів і послуг;

– компоненти ВВП, динаміка яких не залежить безпосередньо від динаміки сукупного попиту – експорт товарів і послуг, кінцеве споживання сектору держуправління – є екзогенними;

– динаміка реального сектора моделюється за допомогою індексу промислового виробництва;

– моделюється ключовий показник монетарної сфери – цінова динаміка (в частині споживчих цін і дефлятора ВВП). Цінова динаміка, в числі іншого, залежить від розриву випуску (різниці між сукупним попитом і сукупною пропозицією) – дефіцит пропозиції сприяє прискоренню зростання цін;

– динаміка бюджетних показників інтегрована в модель наступним чином: динаміка доходів бюджету передбачається епілоговою – визначається по завершенні макроекономічного рахунку; динаміка видатків бюджету передбачається екзогенної – задається до початку макроекономічного рахунку;

– моделюються окремі компоненти платіжного балансу: сальдо рахунку поточних операцій і рахунку інших інвестицій. Сальдо рахунку прямих інвестицій і зміни валютних резервів є екзогенними параметрами, що дозволяє виділити в структурі фінансового рахунку платіжного балансу динаміку основних підгруп капітальних потоків (прямі, портфельні, інші інвестиції).

Основні зв'язки всередині моделі описані схемою на рис. 3.7.

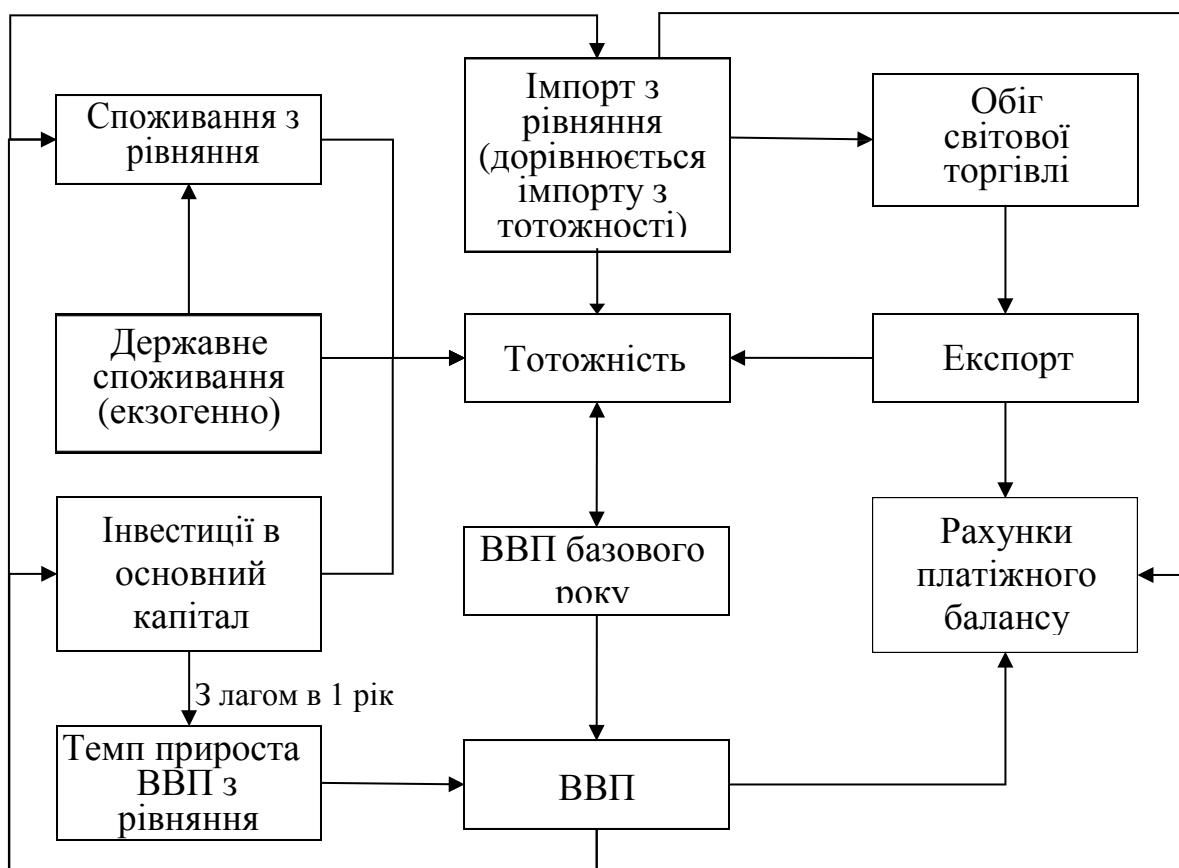

Рис. 3.7. Схема моделі для побудови довгострокового прогнозу

Розрахунок прогнозу здійснюється ітераційно, тому що в моделі присутні як змінні, що впливають одна на одну, так і з урахуванням зворотних зв'язків. Кожна ітерація балансування моделі складається з набору етапів.

1. Відбувається вибір стартового значення розрахунку. Зазвичай це значення попереднього розрахунку;

2. З урахуванням сценарної динаміки екзогенних факторів і стартових значень на прогнозному горизонті розраховуються ендogenous змінні;

3. Розрахункові значення ендogenous змінних, отримані на попередньому кроці, передаються в інші рівняння як пояснюють змінних;

4. Процес повторюється ітераційно, оскільки система містить взаємозалежні ендogenous змінні. Рівноважним рішенням служить набір значень ендogenous показників, до яких зійшлася модель при даній структурі та значеннях екзогенних показників;

5. На останньому кроці одночасно розраховуються всі показники, що не входять в інші рівняння і залежні як від ендogenous, так і від екзогенних до блоку змінних.

У моделі присутні два типи екзогенних змінних. Перший тип – структурні та інші екзогенні параметри. До таких належать:

1. Потенційний ВВП. Це показник довгострокової перспективи, оцінюваний фільтром Калмана.

2. Темпи приросту реальної заробітної плати. Цей параметр використовується для відображення динаміки продуктивності праці. Згідно передумов моделі передбачається, що під час відсутності незароблених доходів динаміка цих змінних майже збігається.

3. Загальні обсяги експорту. Цей параметр, не відноситься до структурними параметрами, однак його розрахунок можливий лише з урахуванням динаміки світової торгівлі, що не моделюється. Динаміка обсягу експорту задається виходячи з прогнозу світової торгівлі і враховує ступінь торгової і економічної інтеграції.

4. Валютний курс в моделі присутня в двох видах – номінальний курс до долара США (квазіуправляємий показник) і реальний ефективний курс. Для України діє передумова про плаваючий валютний курс на прогнозованому періоді.

Другий тип екзогенних параметрів в моделі – це параметри, прямо або побічно залежать від державної політики. Таких параметрів в моделі присутня три типи:

1. Ключова ставка монетарної політики. Це основний інструмент економічної політики на середньостроковій перспективі прогнозу.

2. Величина бюджетних витрат або бюджетний дефіцит (в залежності від моделі). Це класичний інструмент державної політики, в разі, якщо фактором є дефіцит бюджету, то сценарні передумови допускають і зміни в податковій політиці. Здається в залежності від сценарію з урахуванням бюджетних проектів і можливостей фінансування дефіциту.

3. Двосторонні торговельні потоки. Це не показник державної політики в чистому вигляді. Величина експорту України в країни ЄС використовується, в першу чергу, для відображення ступеня торгової і економічної інтеграції. Передбачається, що основним фактором зміни цього показника є саме інтеграційні дії.

Екзогенні параметри залежать від сценарних умов. Базовий набір екзогенних прогнозних траєкторій визначає сценарій «Збереження позицій». Реалізація інтеграційних сценаріїв «Транзитно-сировинної додаток» і «Регіональний лідер» в частині екзогенних змінних визначається зміною траєкторій змінних під впливом інтеграції.

База включає наступні індикатори та групи індикаторів:

1. ВВП, його компоненти за видатками (використання) – кінцеве споживання домогосподарств, валове нагромадження основного капіталу, кінцеве споживання органів державного управління, експорт та імпорт товарів і послуг. Ці показники наведені в поточних і порівнянних цінах;

2. Окремі високочастотні показники національної економіки, наведені до річної частоти: індекс промислового виробництва, обсяг інвестицій в основний

капітал, оборот роздрібної торгівлі, обсяг платних послуг населенню, реальні розташовувані грошові доходи;

3. Показники ринку праці: чисельність економічно активного населення, кількість зайнятих і безробітних (з розрахунком рівня безробіття), динаміка номінальної та реальної заробітної плати;

4. Темпи зростання цін (споживча інфляція і дефлятор ВВП), оцінки природного рівня безробіття;

5. Показники бюджетного сектора: обсяги доходів і видатків бюджету розширеного уряду, дефіциту бюджету;

6. Монетарні та фінансові показники: індекс споживчих цін, дефлятор ВВП, агрегати грошової маси, ключові ставки монетарної політики, середні ставки банківського кредитування нефінансового сектора, процентні ставки за державними позиками (вторинний ринок), номінальні валютні курси і індекси реальних ефективних обмінних курсів;

7. Параметри платіжного балансу: сальдо рахунку по поточних операціях, сальдо рахунку за операціями з капіталом і фінансовими інструментами, в тому числі сальдо прямих, портфельних та інших інвестицій, зміна чистих резервних активів.

База даних формувалася не тільки для оцінки специфікації рівнянь модельного апарату, а й для обґрунтування динаміки екзогенних параметрів на прогностному періоді. Тому набір входять в неї показників істотно ширше, ніж набір показників, який використовується в якості факторів в моделі.

Модель включає систему з 11 економетричних рівнянь. Оцінка, розрахунок і прогноз моделі здійснювалися в річному форматі.

Модель використовує 24 екзогенних (структурних і керуючих) параметрів, включаючи 13 параметрів державної політики (Додаток В).

В рамках описаної теоретичної структури модель має наступний набір рівнянь (табл. 3.4). Коефіцієнти значущі на рівні 5 %, крім коефіцієнта при реальної процентної ставки за кредитами нефінансового сектора в рівнянні динаміки темпів приросту валового нагромадження основного капіталу

Таблиця 3.4

Теоретична структура моделі для побудови довгострокового прогнозу

Показник	Рівняння
Рівняння динаміки темпів зростання потенційного ВВП	$d(\log(YPOT\_R)) = 0,105*(N / BY\_POP) + 0,079*d(\log(GFCF\_R(-1))) + 0,022*d(\log(EC\_X\_USD))$
Рівняння темпів зростання валового накопичення основного капіталу	$d(\log(GFCF\_R)) = 4,143*d(\log(YPOT\_R)) + 0,467 * I\_CR / 100 + 0,069*d(\log(FDI\_USD)) + 0,955*(INVENTORY\_R(-1) / Y\_R(-1) + INVENTORY\_R(-2) / Y\_R(-2) + INVENTORY\_R(-3) / Y\_R(-3))$
Рівнянні відношення запасів до ВВП	$INVENTORY\_R / Y\_R = 0,257*(Y\_R(-1) + YPOT\_R(-1)) / Y\_R(-1) + 0,107 * d(\log(GFCF\_R(-1)))$
Рівняння динаміки темпів зростання приватного споживання	$d(\log(C\_R)) = 0,619*d(\log(YPOT\_R)) + 0,439*d(\log(W\_R * L))$
Розрахунок фактичного ВВП (тотожність)	$Y\_R = C\_R + GC\_R + GFCF\_R + INVENTORY\_R + X\_R + M\_R + DISCR\_R$
Рівняння динаміки темпів середньорічного зростання споживчих цін	$CPI\_AV = 1,050*d(\log(ER\_N)) * 100$
Рівняння динаміки темпів приросту дефлятору ВВП	$d(DEF\_Y) / DEF(-1) * 100 = 0,303*d(\log(ER\_N)) * 100 + 0,914 * CPI\_AV$
Рівняння динаміки темпів приросту дефлятору імпорту	$d(DEF\_M) / DEF\_M(-1) * 100 = 1,246*d(\log(ER\_N)) * 100$
Рівняння динаміки темпів приросту промислового виробництва	$(I\_PR(-1) * 100 = 0,848*d(\log(YPOT\_R)) * 100 + 0,162*d(\log(X\_USD)) * 100$
Рівняння динаміки різниці відсоткової ставки по кредитах нефінансового сектору	$I\_CR = 0,718 * I$
Рівняння динаміки відношення сальдо рахунку по поточним операціям до ВВП	$CURACC\_USD / Y\_USD = 0,639*(X\_USD + M\_USD) / Y\_USD + 0,558 * CURACC\_USD(-1) / Y\_USD(-1)$

(значущий на 10 % рівні). Знаки і масштаб оцінок всіх коефіцієнтів відповідають економічним змістом.

Для оцінки рівнянь модельного апарату для побудови довгострокового прогнозу економічної була сформована база даних за 2005-2016 рр. (Додаток Г).

Система рівнянь оцінюється методом найменших квадратів, що враховує можливу гетероскедастичності помилок та їх автокореляцію між різними рівняннями. Остання виникає в силу того, що ендогенні змінні входять в інші рівняння як пояснюють чинників.

При моделюванні сукупної пропозиції приймаються наступні гіпотези:

–перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією веде до зростання цін, але запаси і дозавантаження потужностей дозволяють покрити попит;

–стійке перевищення сукупного попиту над пропозицією призводить до створення нових виробничих потужностей через прискорення інвестицій;

–зростання інвестицій для створення виробничих потужностей збільшує запаси (за рахунок незавершеного будівництва), перевищення попиту над пропозицією зменшує запаси (за рахунок споживання запасів).

При моделюванні використовується схема балансування моделі через розрив ВВП (рис. 3.8). Оцінюється потенційний випуск (за допомогою багатовимірної фільтра Калмана), до складу системи входить рівняння потенційного випуску, що відображає динаміку сукупної пропозиції. Розрив ВВП (різниця між потенційним і фактичним ВВП) в якості фактору включається в рівняння для інфляції, інвестицій в основний капітал і зміни запасів в якості одного з факторів динаміки.

Методика розрахунку показників економічного розвитку України, що характеризують якість економічного зростання, базується на трьох складових:

– прогноз: розрахунок показників на основі розроблених макроекономічних моделей і експертних міркувань;

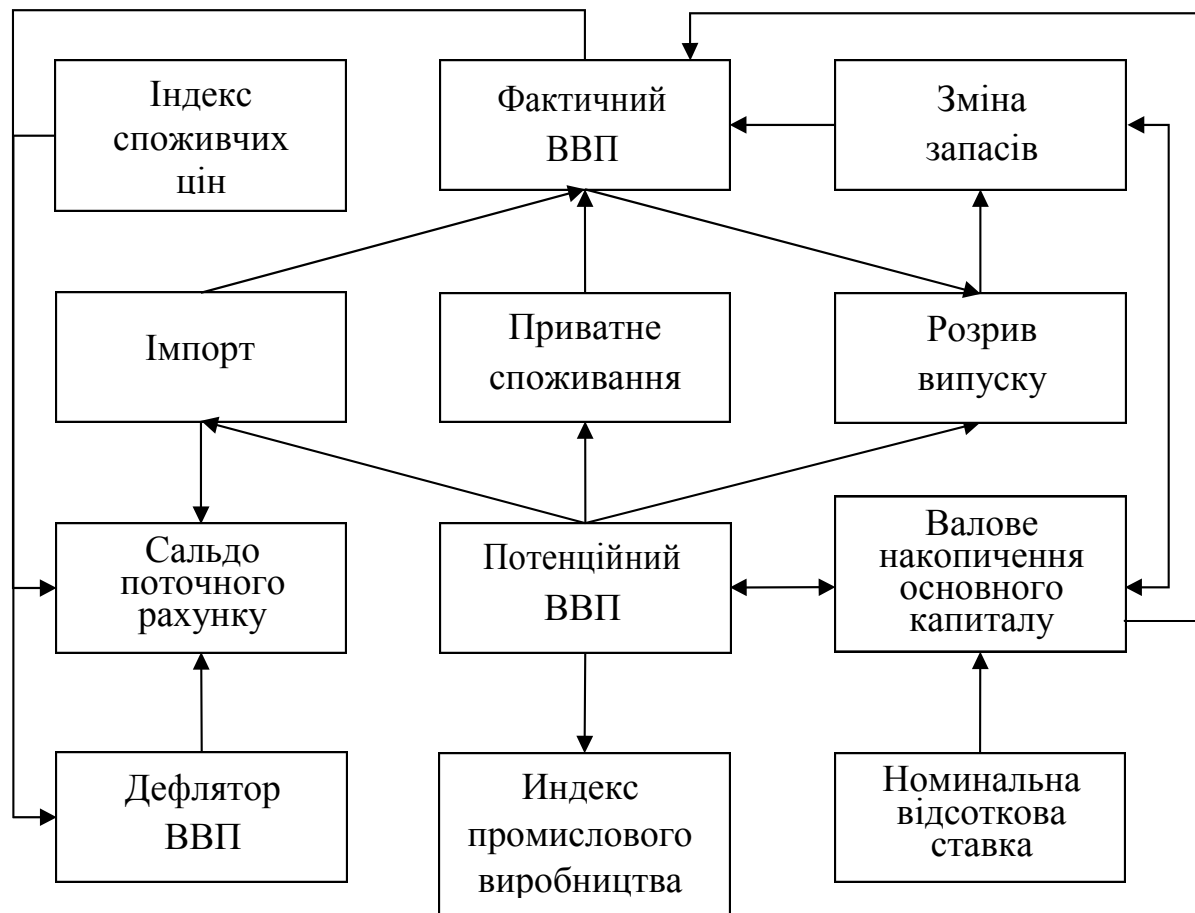

Рис. 3.8. Схема розрахунку блоку моделі через розрив ВВП

- міжнародна аналогія: значення показників розвитку, що використовуються в стратегіях інтеграційних об'єднань;
- національна стратегія: показники розвитку, що використовуються в національних стратегічних документах.

Найбільш доцільним для розрахунку цільових значень макропоказників представляється прогнозування за допомогою макроекономічної моделі, яка враховує взаємозалежність макропоказників і сформульовані стратегії розвитку.

Згідно з раніше поданими гіпотезам і передумов, стратегічна динаміка (відмінність показників стратегії «Транзитно-сировинний додаток» і «Регіональний лідер» від стратегії «Збереження позицій») відображає

інтеграційний ефект, тобто дію вже реалізованих і передбачуваних до реалізації інтеграційних заходів.

На горизонті до 2020 р. середньорічне зростання ВВП України в описаних стратегіях складе від 3,2 % до 4,0 % (рис. 3.9).

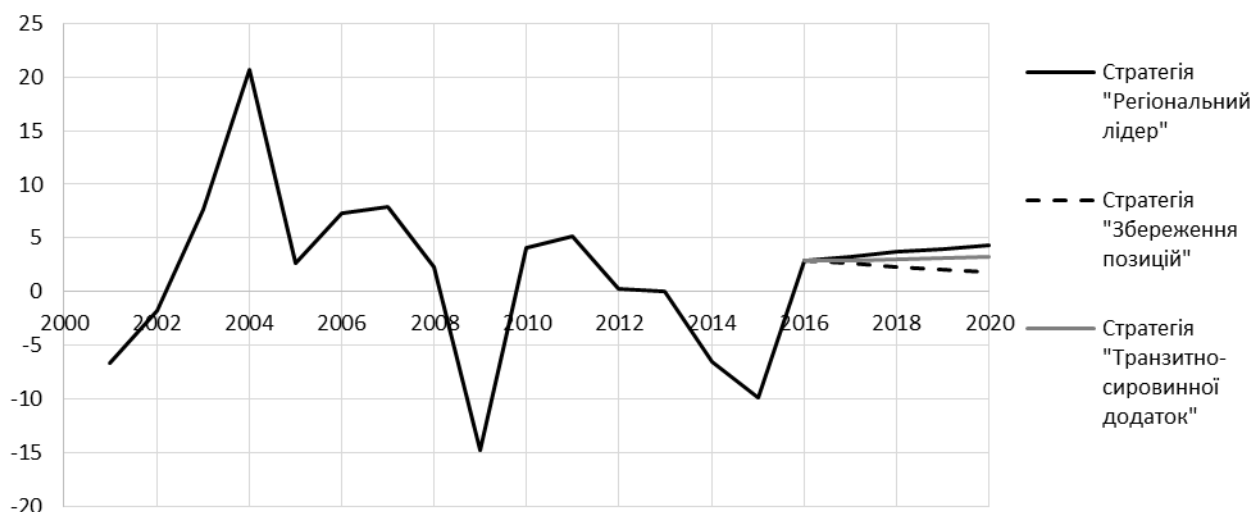

Рис. 3.9. Прогноз зростання ВВП України 2017-2020 рр.
(% до попереднього року)

Можна відзначити наступні загальні тенденції економічної динаміки в довгостроковому періоді.

По-перше, буде спостерігатися зростання вкладу чистого експорту в економічне зростання. Дана тенденція обумовлена поєднанням передбачуваних фактичної та внутрішньої девальвації національної валюти. Значні обсяги імпорту у всіх сценаріях поступово заміщаються дешевшою національною продукцією. Сальдо рахунку поточних операцій вже до 2020 року вийде в стійко позитивну область і далі буде залишатися позитивним.

По-друге, скорочення внеску інвестицій в основний капітал. В першу чергу мова йде про скорочення об'єктів для залучення інвестицій при підвищенні їх комерційної ефективності, в тому числі за рахунок збільшення прямих іноземних інвестицій з третіх країн.

По-третє, зростання внутрішнього споживання. Економіка України в кожному із сценаріїв отримує значні обсяги «умовно рентних» доходів – доходів, отриманих в результаті знаходження в єдиній геополітичній зоні і функціонування, в перспективі, транспортного коридору. Одним з ключових ефектів цього прогнозується зростання доходів громадян, що відбувається в основному через державні перерозподільні схеми.

Залежно від реалізації інтеграційних стратегій структура зростання економіки України може в перспективі суттєво відрізнятись. Це пов'язано, по-перше, з розходженням передумов впливу інтеграції та курсової політики на зовнішню торгівлю. По-друге, вплив матимуть відмінності в співвідношенні динаміки заробітної плати і продуктивності праці. Йдеться про обсяг експортних доходів, який створює перспективи для тиску на курс і нарощування імпорту і одночасно генерує зарплатну «ренту».

Так як, інтеграційне співробітництво в довгостроковому періоді повинно бути спрямоване на досягнення економічної безпеки країни, то якість зростання економіки країни має забезпечуватися високою конкурентоспроможністю виробленої продукції, сучасною інфраструктурою, розвиненими інститутами, сприятливими умовами для ведення підприємницької діяльності та інвестування капіталу.

Оцінка рівня економічної безпеки України, що досягається за рахунок реалізації інтеграційного потенціалу в довгостроковому періоді (інтеграційний ефект), проводилася на основі прогнозу значень економічних показників.

Вибір показників гуртувався на наступних принципах:

- відповідність основним характеристикам економічної безпеки країни;
- якісні структурні зміни в економіці, соціальні ефекти;
- можливість оцінити інтеграційний ефект;
- однозначне трактування динаміки значень показників як «поліпшення» або «погіршення» в зв'язку з прийнятими стратегічними рішеннями.

Запропоновані наступні групи показників.

1. Група базових показників:
  - динаміка валового внутрішнього продукту;
  - частка експорту у світовій торгівлі.
2. Група показників, що відображають якість життя населення:
  - обсяг валового внутрішнього продукту на душу населення за паритетом купівельної спроможності;
  - динаміка реальної заробітної плати.
2. Група показників, що характеризують взаємну торгівлю:
  - взаємна значимість і відкритість торгівлі товарами і послугами;
  - рівень внутрішньогалузевої торгівлі;
  - обсяг взаємної торгівлі товарами проміжного споживання (сировиною, матеріалами, комплектуючими).
4. Група показників, що характеризують структурні зміни в економіці:
  - частка обробної промисловості в ВВП;
  - індекс диверсифікації експорту;
  - продуктивність праці.
5. Група показників, що характеризують інвестиційну привабливість економіки:
  - обсяг прямих іноземних інвестицій;
  - взаємна значимість і відкритість інвестицій.

Для оцінки інтеграційного ефекту (табл. 3.5) розраховувалася різниця прогнозних показників в стратегіях «Збереження позицій» і «Регіональний лідер», а для стратегії «Транзитно-сировинний додаток» - також і відокремлені оцінки впливу спільних інфраструктурних проектів на зростання на горизонті до 2020 року.

Таким чином, інтеграція сприятиме зниженню бар'єрів в торгівлі та відповідно робити товар з іншої країни, при інших рівних умовах, більш доступним на ринку країн-партнерів. Передбачається, що відбудеться зростання взаємної торгівлі не тільки кінцевої, але і проміжною продукцією. Має місце

Таблиця 3.5

Прогнозні значення показників, що характеризують зміну рівня економічної безпеки за рахунок реалізації стратегії інтеграції

Назва показника	«Збереження позицій»				«Транзитно-сировинний додаток»				«Регіональний лідер»			
	2017	2018	2019	2020	2017	2018	2019	2020	2017	2018	2019	2020
ВВП у цінах 2007 р., млрд грн.	1689,608	1728,469	1763,038	1794,773	1694,548	1745,385	1799,492	1858,875	1699,489	1762,370	1832,864	1911,678
Темпи зростання потенційного ВВП	1,026	1,023	1,020	1,018	1,029	1,03	1,031	1,033	1,032	1,037	1,04	1,043
Темпи зростання валового накопичення основного капіталу	0,904	0,893	0,883	0,873	0,931	0,960	0,991	1,008	0,933	1,027	1,099	1,143
Темпи зростання приватного споживання	0,943	0,905	0,863	0,818	0,958	0,957	0,956	0,956	0,973	1,009	1,049	1,095
Темпи зростання споживчих цін	1,146	1,147	1,148	1,148	1,139	1,118	1,107	1,100	1,132	1,089	1,067	1,052
Темпи приросту дефлятора ВВП	2,105	2,229	2,354	2,478	1,747	1,828	1,951	2,522	1,389	1,426	1,548	2,566
Сальдо платіжного балансу, млн. долл.	2902,89	1502,36	1137,5	1945,44	3812,83	4144,62	4139,71	5287,49	4722,78	6786,88	7141,91	8629,53
Темпи приросту промислового виробництва	0,952	0,949	0,947	0,944	1,046	1,107	1,188	1,293	1,117	1,253	1,359	1,427
Темпи зростання продуктивності праці	1,019	1,104	1,150	1,208	1,049	1,112	1,156	1,168	1,079	1,120	1,163	1,129

припущення про те, що в разі скасування бар'єрів і обмежень у взаємній торгівлі сировину, матеріали та комплектуючі місцевого виробництва можуть замінюватися аналогічними показниками продукції з держав-членів за умови, що споживчі властивості останніх не гірше.

3.3. Державна політика України щодо реалізації стратегії інтеграції

Успіх реалізації стратегії інтеграції залежить від ряду ключових чинників (рис. 3.10):

- якість підготовки стратегічних планів на початкових стадіях;
- вибір партнера: спільне врегулювання цілей і основних умов, а також спонукальних механізмів реалізації стратегії;
- стандартизація процедур, орієнтованих на реалізацію стратегії і забезпечують прозорість, довіра, скорочення ризиків, конструктивне спільне управління і вироблення компромісних рішень;
- критеріальний апарат визначення реалістичності та здійсненності стратегії інтеграції і вибору оптимального варіанту, що дозволяє підвищити ефективність і знизити ризики при безпосередній реалізації стратегії.
- В рамках реалізації стратегії інтеграції можна і потрібно використовувати дані переваги кластерної економічної інтеграції підприємницьких структур. Для збільшення ефективності реалізації завдання збереження економічної безпеки України необхідно застосовувати комплексний і системний підхід, що припускає ряд важливих заходів.

1. Необхідно провести на загальнодержавному та регіональних рівнях глибоке аналітичне дослідження внутрішніх ринків з метою виявлення:

- - необхідних потреб цих ринків в товарах і послугах і потенційних можливостей вітчизняних підприємницьких структур в їх задоволенні;
- - перспективних можливостей вітчизняних підприємств посилення своїх конкурентних позицій на внутрішньому і зовнішніх (доступних) ринках.

Рис. 3.10. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії інтеграції

До даного дослідження повинні бути залучені кращі фахівці вітчизняної економічної науки за даним напрямком та фахівці-практики з різних галузей економіки з загальним координаційним та інформаційним центром.

У процесі аналітичного дослідження повинні бути знайдені відповіді на наступні питання:

–які сегменти внутрішнього ринку були звільнені (повністю або частково), в зв'язку з економічними санкціями останніх років, і до дефіциту яких товарів це призвело з позиції асортименту і необхідних обсягів;

–які можливості заповнення порожніх сегментів ринку вітчизняними підприємницькими структурами існують на даний момент і на перспективу (в першу чергу за рахунок інтеграційних процесів);

–чи існують потенційні можливості підвищення конкурентних позицій вітчизняних підприємницьких структур на зайнятих ринкових нішах в найближчій і довгостроковій перспективі, в тому числі за рахунок їх інтеграції;

–які сегменти ринку неможливо заповнити за рахунок внутрішніх економічних можливостей в принципі, і за якими напрямками вітчизняні підприємницькі структури не можуть конкурувати з імпортними товарами через дуже низьку конкурентоспроможність в даних сегментах і економічну недоцільність її підвищення;

–в разі неможливості задовольнити дефіцитний попит за рахунок вітчизняного виробництва, яка потенційна можливість заповнення таких дефіцитних ніш за рахунок імпорту з країн ЄС;

–чи існують перспективні можливості вітчизняних підприємницьких структур для посилення своїх конкурентних позицій на зовнішніх ринках за рахунок розширення внутрішніх інтеграційних процесів.

Слід зазначити, що особлива роль у даному дослідженні повинна приділятися питанню потенційних можливостей інтеграції вітчизняних підприємницьких структур і економічного ефекту такої інтеграції в розрізі збереження економічної безпеки країни.

2. На основі отриманих результатів дослідження необхідно розробити програму (на короткостроковий і довгостроковий період) розширення внутрішньої інтеграції вітчизняних підприємницьких структур. Програма повинна включати своєрідну «карту» потенційно можливих інтеграційних об'єднань в розрізі географічних, міжгалузевих і підприємницьких, логістично раціонально обґрунтованих зв'язків; обґрунтування ролі державних і регіональних органів влади в даному питанні; пропозиції ряду мотивацій для вітчизняних бізнес-структур різних галузей економіки для стимулювання їх інтеграції в формі фіскальних преференцій, держпідтримки та інше; виділення найбільш перспективних зон і напрямків інтеграції; пропозиція ряду нормативних актів, які сприяють прискоренню інтеграційних процесів; можливість забезпечення

науково-дослідницької, фінансової та інформаційної підтримки економічних інтеграційних об'єднань та інше.

3. Інтеграція може бути різною формою, типом, використовуваним механізмом (можуть використовуватися і гібридні форми), але повинна мати спрямованість на досягнення найбільшого економічного ефекту для економіки країни і бути економічно вигідною для всіх інтегрованих підприємницьких структур. В цьому випадку можна буде досягнути оптимальні можливості забезпечення конкурентних переваг вітчизняних підприємств, їх продукції, а отже, розширення економічних можливостей держави в цілому.

Найбільш перспективною є інтеграція на основі кластерних структур. Незважаючи на те, що теорія про кластери існує в світовій економіці дуже давно і ефективно використовується в різних країнах, в вітчизняній економіці кластеризація широко не використовується, хоча і є позитивні приклади в окремих галузях і регіонах, наприклад авіаційний кластер.

У класичному розумінні головного популяризатора кластерної теорії відомого економіста Майкла Портера, кластер являє собою групу географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, що діють в певній сфері, які взаємодоповнюють один одного і підсилюють конкурентні переваги окремих компаній і кластера в цілому [211].

Для вирішення завдань, пов'язаних з економічною безпекою України, вітчизняні кластерні структури повинні включати в себе розширене оптимально можливу кількість суб'єктів, що входять в кластер, з метою використання всього економічного потенціалу подібних інтеграційних утворень. В рамках кластерної структури також необхідно організувати Координаційна рада, тобто групу відповідальних осіб, що представляють усіх суб'єктів кластера, який буде координувати різні процеси інтеграції. Усередині кластера повинна бути забезпечена можливість швидкого обміну необхідною (релевантною) і в той же час добре захищеною інформацією, з використанням новітніх ІТ-технологій. Функціонування кластера має бути збудовано на оптимально раціональній основі з точки зору логістики, починаючи від початкової стадії – сировинні ресурси, і

закінчуючи останньою стадією – просування товарів на ринки (рис. 3.9). Оскільки без належної і своєчасної фінансово-кредитної підтримки кластерне об'єднання може розвиватися дуже уповільненими темпами.

Слід зазначити, що якщо для ефективного функціонування кластера в структурі не вистачає якогось елемента (наприклад, переробного підприємства) за наявності інших важливих складових, доцільним є створення такого елемента, в тому числі і за підтримки державних і регіональних органів влади.

4. Для прискорення і координації інтеграційних процесів у вітчизняній економіці необхідно створити центри відповідальності на державному, регіональному та міжгалузевому рівнях, з чітким визначенням їх функцій і обов'язків при вирішенні даного питання, а також виділити структури, які будуть здійснювати регулярний моніторинг реалізації вищезначених завдань (рис. 3.11).

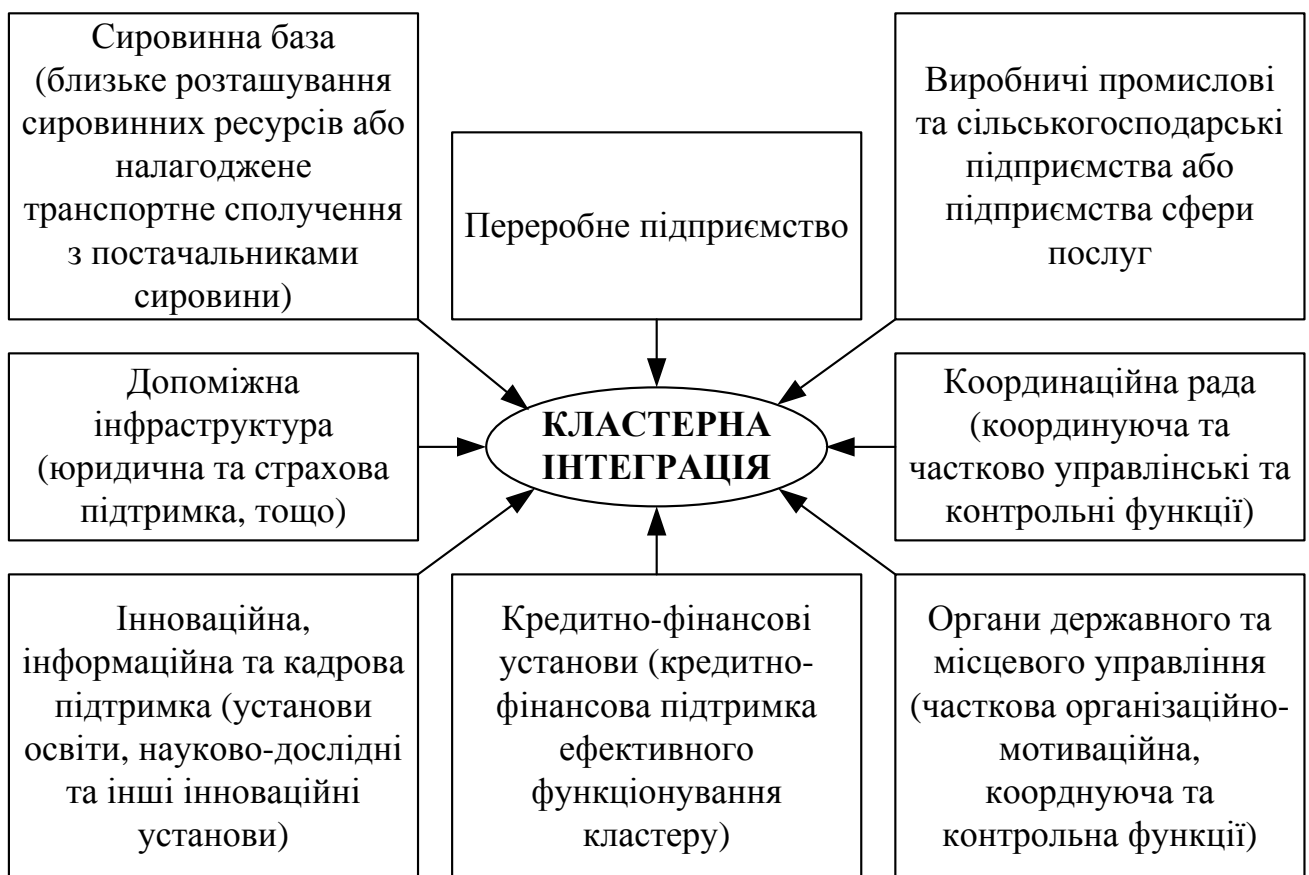

Рис. 3.11. Схема кластерної інтеграції на основі промислового кластеру

Ступінь успішності досягнення прогностичних значень показників (зокрема за стратегією «Регіональний лідер») буде залежати як від глибини інтеграційного співробітництва, так і від характеру реалізованих інтеграційних заходів. При цьому зазначені заходи повинні бути спрямовані на вирішення основних національних проблем і сприяти досягненню довгострокових цілей держав-членів.

1. Створення умов для зростання ділової активності та інвестиційної привабливості. Реалізація напрямку передбачає подальші дії держав-членів і наднаціональних органів щодо забезпечення принципу «чотирьох свобод» на території міжнародного об'єднання (вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили) за допомогою скорочення вилучень і обмежень для формування сприятливих умов ведення підприємницької діяльності, створення нових і розвитку діючих виробництв. З метою реалізації даного напрямку із застосуванням інтеграційних механізмів і інструментів рекомендується:

забезпечити стабільність (передбачуваність) наднаціонального регулювання і національних законодавств, інституційної структури регулювання економічної діяльності;

гармонізувати законодавство держав-членів в області здійснення державного контролю (нагляду) в сферах економіки, що володіють інтеграційний потенціал, для створення загальної регуляторного середовища;

надати суб'єктам господарської діяльності держав - членів рівні умови доступу до діяльності в сферах, які мають інтеграційний потенціал, з урахуванням досягнутих між державами-членами домовленостей;

оптимізувати заходи регулювання, включаючи митні, технічні, санітарні, карантинні фітосанітарні і ветеринарно-санітарні заходи, що дозволить розмежувати зазначені сфери і не допустити встановлення дублюючих вимог;

регламентувати надання роз'яснень з питань тлумачення і застосування положень технічних регламентів об'єднання;

гармонізувати законодавство держав-членів в сфері інтелектуальної власності та забезпечити захист інтересів власників прав на об'єкти інтелектуальної власності держав-членів;

координувати діяльність по скороченню ліцензованих видів діяльності в одних і тих же сферах економіки, наприклад, в сферах, не пов'язаних з прямим ризиком для життя і здоров'я громадян;

взаємно визнавати ліцензії та інші дозвільні документи з урахуванням досягнутих домовленостей;

сформувати системи преференцій для виробників товарів і послуг держав-членів в рамках процедур державних закупівель і реалізації механізму державно-приватного партнерства;

впровадити гармонізовані високі стандарти державних послуг, що надаються суб'єктам підприємницької діяльності;

створити єдиний інформаційно-консультаційний механізм підтримки господарюючих суб'єктів і інвесторів, що включає загальний інформаційний Інтернет-ресурс про інвестиційні, інфраструктурних, індустриальних і інноваційних національних і спільних проектах, що знаходяться на різних стадіях реалізації, а також про функціонуючих спільних підприємствах, консорціумах, холдингах.

Реалізація даного напрямку забезпечить завантаження діючих і створення нових виробничих потужностей підприємств, зростання інвестиційної та ділової привабливості держав-членів та інтеграційного об'єднання в цілому, зниження собівартості і підвищення якості продукції, що виробляється. Зростання взаємної відкритості економіки стимулює приплив взаємних і прямих іноземних інвестицій і експорт продукції на ринки третіх країн.

2. Інноваційний розвиток і модернізація економіки. Інноваційний розвиток – одне з основних напрямків економічного розвитку держав-членів. У той же час одне з найбільш важкоформалізуємих для реалізації і ресурсовитратності, з тривалим періодом окупності і не завжди точно прогнозованими результатами.

Науково-технологічний потенціал в державах-членах за видами діяльності розподілено нерівномірно. У ряді сфер економіки є досить сильні компетенції (авіабудівна галузь, хімічна промисловість, військово-промисловий комплекс, сільське господарство та інші), і сформований значний стійкий попит на товари і послуги цих галузей, що підсилює потенціал їх спільного розвитку.

З метою реалізації даного напрямку із застосуванням інтеграційних механізмів і інструментів рекомендується:

розробити загальні підходи до розуміння інновацій;

створити загальні інституційні засади науково-технологічного передбачення;

створити умови для взаємодії між учасниками інноваційного процесу, в тому числі сприяють реалізації спільних інноваційних проектів;

розробити підходи до забезпечення рівних умов доступу компаній держав-членів об'єднання до національної інноваційної інфраструктури з умовою поділу прав на результати спільної діяльності;

розробити механізм міждержавної та міжрегіональної виробничої і науково-технічної кооперації (субконтрактинг);

створити спільні інститути інноваційного розвитку (технологічні платформи, інжинірингові центри) і загальні стандарти організацій підтримки інноваційного розвитку (інкубатори, технопарки, індустриальні парки / зони, тощо);

оптимізувати структуру ресурсів, що виділяються на міждержавні науково-технологічні програми в рамках різних інтеграційних об'єднань;

підтримувати імпорт високих, в тому числі найкращих і доступних, технологій, включення в сучасні виробничо-технологічні ланцюжки повного циклу, спрямовані на виробництво високотехнологічної продукції;

стимулювати національні компанії, особливо великих учасників ринку, на закупівлю високотехнологічної конкурентоспроможної вітчизняної продукції.

Реалізація даного напрямку сприяє прискоренню реалізації національних планів в частині модернізації та інноваційного розвитку економіки України,

збільшення частки інноваційно активних підприємств, зростання експорту інноваційної продукції і технологій, зростання продуктивності праці, підвищення сприйнятливості господарюючих суб'єктів до інноваційної продукції, збільшення інвестицій у високотехнологічні

Забезпечення макроекономічної стабільності є необхідною умовою економічного розвитку України, припускаю цим, що операційні заходи, інструменти і механізми повинні бути адаптивними до мінливих умов. З іншого боку, вони повинні стати умовою довгострокового розвитку, не суперечити іншим стратегічним завданням.

Досягнення макроекономічної стабільності забезпечить стабільність основних економічних показників розвитку, передбачуваність проведеної економічної політики, дасть уявлення про наявність у держав-членів достатніх ресурсів та інструментів для своєчасного реагування на виникаючі дисбаланси. Потенційний ефект перенесення кризових процесів з однієї країни в іншу («зараження кризою») також підвищує значення узгоджених дій в сфері макроекономічної політики.

Реалізація зазначеного напрямку за допомогою дотримання макроекономічних показників, попередження макроекономічних дисбалансів, вдосконалення апарату макроекономічного аналізу та прогнозування, оцінки ефектів взаємного впливу може доповнюватися розробкою узгоджених антициклічних і стимулюючих заходів.

Співпраця держав-членів щодо реалізації зазначеного напрямку має сприяти, зокрема, розвитку і підвищенню технологічного рівня і диверсифікації національного виробництва і експорту, підтримки сталого стану платіжних балансів і достатнього рівня заощаджень в економіці держав-членів, зниження і підтримання на стабільно низькому рівні зовнішньої заборгованості держав-членів.

3. Інфраструктурний розвиток і реалізація транзитного потенціалу. Свобода руху товарів і трудових ресурсів залежить від рівня інфраструктурного розвитку держав-членів об'єднання.

Формування транспортних коридорів на потенційно затребуваних

маршрутах з можливим створенням і розвитком в майбутньому транспортно-логістичних вузлів підвищить конкурентоспроможність товарів і послуг держав-членів, в тому числі за рахунок зниження транспортних витрат і забезпечить додаткові джерела надходження фінансових ресурсів в національній економіці.

З метою реалізації даного напрямку із застосуванням інтеграційних механізмів та інструментів рекомендується:

гармонізувати транспортне законодавство України до принципів міжнародного права і стандартами, закріпленими в багатосторонніх угодах і конвенціях з транспорту і митної справи, з метою інтеграції транспортної системи України в світову транспортну систему і розширення її участі у великих міжнародних транспортних проектах;

стимулювати модернізацію діючої і будівництво нової транспортної, митної та іншої інфраструктури, яка обслуговує найбільш перспективні міжнародні транспортні коридори;

забезпечити раціональне розміщення об'єктів національної інфраструктури з метою виключення їх надлишкової або недостатньої концентрації та забезпечення економічної привабливості транзитних маршрутів через територію України;

забезпечити поетапне вирішення проблеми незбалансованого завантаження транспорту за напрямками;

сформувати нові транспортні шляхи через територію України, включаючи контейнерні і контрейлерні маршрути;

забезпечити недискримінаційний доступ авіаційних компаній держав-членів до авіаційної інфраструктури, розширенню повітряних сполучень між державами;

забезпечити високий рівень транспортної безпеки, безпеки перевезень та зниження шкідливого впливу транспорту на навколишнє середовище;

стимулювати розвиток ринку модернізації інфраструктури, в тому числі транспортної та митної, із застосуванням сучасних технічних засобів митного контролю.

Реалізація даного напрямку сприяє посиленню стратегічних транзитних позицій України, підвищенню доступності та розвитку мережі об'єктів

інфраструктури, в тому числі протяжності мережі (для залізничного транспорту), пропускної і провізної здатності (для залізничного та автомобільного транспорту), скорочення транспортної складової в собівартості виробленої продукції, збільшення обсягів транзитних перевезень через територію України, прискоренню внутрішнього і зовнішнього вантажообігу, підвищенню ролі транспортної складової у надходженнях до доходної частини бюджету України.

4. Розвиток кадрового потенціалу. Актуальність реалізації даного напрямку пов'язана з прогнозованим дефіцитом трудових ресурсів в рамках існуючих демографічних прогнозів, необхідністю формування резерву людського капіталу, розвитком високотехнологічних секторів, які потребують використання міждисциплінарного підходу, постійного оновлення знань, а також необхідністю створення умов для розвитку і комфортного проживання населення України.

З метою реалізації даного напрямку із застосуванням інтеграційних механізмів і інструментів рекомендується:

забезпечити взаємне визнання документів про освіту і введення загальних вимог до компетенцій випускників;

розвивати кооперацію в рамках університетської мережі для реалізації програм обміну студентами та співробітниками;

стимулювати створення спільних спеціалізованих освітніх центрів з навчання та підвищення кваліфікації персоналу з залученням успішних комерційних організацій на взаємовигідних умовах;

розробляти програми підготовки та перепідготовки кадрів, скоординовані з потенційними роботодавцями на основі аналізу потреб ринків праці держав - членів об'єднання.

Реалізація даного напрямку сприяє забезпеченню необхідними трудовими ресурсами сфери, які мають інтеграційний потенціал, відповідності компетенцій випускників освітніх установ вимогам спільного ринку праці, розвитку людського потенціалу в державах-членах об'єднання, зростання експорту освітніх послуг, зростання зайнятості населення.

5. Ресурсозбереження та підвищення енергоефективності. В умовах сильної конкуренції на світовому рівні, коли посилюються вимоги до продукції, якість продукції, що випускається подібних за профілем підприємств знаходиться на порівняно однаковому рівні, одним з факторів, що забезпечує переважне становище на ринку, є скорочення витрат за допомогою ресурсозбереження та підвищення енергоефективності (зниження енергоємності) на весь період життєвого циклу продукції, що виробляється.

З метою реалізації даного напрямку із застосуванням інтеграційних механізмів і інструментів рекомендується:

сформувати спільну наукову платформу для розробки і комерціалізації ефективних технологій по збільшенню глибини переробки енергоресурсів, будівництва об'єктів енергетичної інфраструктури з мінімальними негативними наслідками для навколишнього середовища;

стимулювати застосування підприємствами енерго- і ресурсозберігаючих технологій, в тому числі найкращих і доступних технологій;

розвивати малоенергоємні сектори економіки (легка промисловість, харчова промисловість, машинобудування та ін.);

розвивати поновлювані й альтернативні джерела енергії;

підвищувати енергоефективність організацій бюджетного сектора через залучення позабюджетного фінансування;

гармонізувати наднаціональні і національні норми регулювання в сфері енергоефективності та ресурсозбереження з міжнародної.

Реалізація даного напрямку сприяє зниженню ресурсо- і енергоємності економіки, зменшення споживання електроенергії генеруючими потужностями, зростання конкурентоспроможності виробництв, в тому числі їх екологічної складової, скорочення шкідливих викидів в атмосферу, розвитку ринку робіт і послуг у сфері енерго- та ресурсозбереження, переробки відходів.

6. Регіональний розвиток (міжрегіональне і прикордонне співробітництво). Міжрегіональне та прикордонне співробітництво має велике значення для національної економіки України і визначає рівень інтеграційної взаємодії, так як

саме на даний тип адміністративно-територіальних утворень припадає значна частина взаємної торгівлі, обміну послугами і істотна частка формованого сукупного валового внутрішнього продукту.

З метою реалізації даного напрямку із застосуванням інтеграційних механізмів і інструментів рекомендується:

сприяти в зміцненні економічних зв'язків між адміністративно-територіальними утвореннями (одиницями), в тому числі шляхом проведення спільних конгресно-виставкових заходів, ярмарків інвестиційних проектів;

організувати взаємне інформування в частині запланованих і великих національних проектів у адміністративно-територіальних утвореннях (одиницях), що впливають на їх економіку;

стимулювати формування в адміністративно-територіальних утвореннях (одиницях) торгової та сервісної інфраструктури для підвищення попиту на готову продукцію держав - членів на внутрішньому ринку об'єднання.

Реалізація даного напрямку сприяє зростанню взаємної регіональної торгівлі, взаємних інвестицій в економіку регіонів, зростання валового регіонального продукту регіонів, в тому числі в результаті їх залучення в ланцюжка створення доданої вартості і великі інтеграційні проекти (інфраструктурні, інституціональні та інші), створення нових робочих місць.

Висновки до розділу 3

Дослідження, проведені в третьому розділі дисертаційної роботи, дозволяють зробити наступні висновки.

Дослідження кластерних моделей інтеграції підприємств і організацій різних країн в ефективні економічні структури нового типу, дозволяє зробити висновок, що саме кластери можуть бути тими імпульсами, які при вдалій концентрації виробництва, його спеціалізації, використанні сучасних досягнень комунікації, координації, кооперації та співпраці допоможуть виявити точки

зростання в кожній конкретній країні, забезпечуючи її пріоритет в конкурентній боротьбі.

Кластерна трансформація економічної системи України, побудована на обґрунтованій системі пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, передбачає цілеспрямовану діяльність держави щодо концентрації ресурсів на провідних напрямках науково-технічного оновлення виробництва та сфери послуг в країні, що забезпечують мультиплікативний економічний ефект в суміжних галузях, які включені до кластерних утворень.

Пріоритетні напрямки реалізації концепції кластерної інтеграції в Україні – науково, економічно і соціально обґрунтовані та законодавчо визначені напрями інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах та збільшенні експортного потенціалу держави.

Доведено, що міжнародна інтеграція України до європейського економічного простору можливий на основі моделі кластерної інтеграції з реалізацією обґрунтованих інноваційних пріоритетів та їх логістичної складової. Кінцевим результатом кластерної інтеграції економічної системи України на основі інноваційних пріоритетів розвитку є формування ефективного механізму освоєння нововведень, спрямованого на поліпшення життєвого рівня за рахунок створення нових робочих місць, підвищення реальної заробітної плати і соціальних гарантій, збільшення бюджетних надходжень; а також створення умов для конкурентоспроможності, стабільності національної економіки країни за рахунок зростання виробництва, транспортних послуг і продуктивності праці

Для вирішення завдань, пов'язаних з економічною безпекою України, вітчизняні кластерні структури повинні включати в себе розширене оптимально можливу кількість суб'єктів з метою використання всього економічного потенціалу подібних інтеграційних утворень. Функціонування кластера має бути збудовано на оптимально раціональній основі з точки зору логістики, починаючи від початкової стадії – сировинні ресурси, і закінчуючи останньою стадією – просування товарів на ринки. Оскільки без належної і своєчасної фінансово-

кредитної підтримки кластерне об'єднання може розвиватися дуже уповільненими темпами.

Застосування макроекономічної моделі щодо довгострокового прогнозу реалізації інтеграційної стратегії України до 2030 року показало, що залежно від реалізації інтеграційних стратегій структура зростання економіки України може в перспективі суттєво відрізнятись. Так, для динаміки в стратегії «Транзитно-сировинної додаток» у порівнянні зі стратегією «Регіональний лідер» характерний більш повільний процес трансформації структури зростання. Разом з тим в цілому приріст ВВП для стратегії «Регіональний лідер» залишається найбільшим, оскільки обсяг додаткового до стратегії «Транзитно-сировинної додаток» потенційного приросту експорту перевищує вигоду, яку економіці України може надати прискорене ослаблення національної валюти. Передбачається, що відбудеться зростання взаємної торгівлі не тільки кінцевої, але і проміжною продукцією.

Ступінь успішності досягнення прогнозних значень показників за стратегією «Регіональний центр» залежить як від глибини інтеграційного співробітництва, так і від характеру реалізованих інтеграційних заходів. При цьому зазначені заходи повинні бути спрямовані на вирішення основних національних проблем і сприяти досягненню довгострокових цілей: створення умов для зростання ділової активності та інвестиційної привабливості, інноваційний розвиток і модернізація економіки, інфраструктурний розвиток і реалізація транзитного потенціалу, розвиток кадрового потенціалу, ресурсозбереження та підвищення енергоефективності, регіональний розвиток.

Основні результати досліджень по даному розділу опубліковані в роботах [197, 205, 206, 207].

ВИСНОВКИ

Результатом виконаного дослідження є сукупність теоретичних, методичних і організаційних положень і практичних рекомендацій, що визначають концептуальні основи та шляхи вирішення актуального науково-практичного завдання – державного регулювання інтеграційними процесами в контексті забезпечення економічної безпеки України. Зміст основних висновків і рекомендацій полягає в такому.

1. За результатами узагальнення теоретичних та наукових підходів до визначення змісту поняття «економічна інтеграція» запропоновано розуміти його як процес взаємопроникнення, зрощення економік сусідніх країн в єдиний господарський комплекс з урахуванням стійких економічних зв'язків на мікро- і макрорівнях. В свою чергу «інтеграційний процес» – це господарське та політичне об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і поділу праці, яке вимагає узгодження різних сфер господарської політики зацікавлених країн з метою уникнути негативних результатів господарської діяльності, підтримання економічної рівноваги та збереження економічної безпеки країн-учасників.

2. Обґрунтовано доцільність визначення інтеграційного процесу у вигляді системи, що відбиває сукупність основних сутностей та їх зв'язків, обмежень та можливостей (потенціалів) розвитку. Цілісність інтеграційної системи проявляється в її протиставленні глобальній системі міжнародних економічних і політичних відносин. З ускладненням структури інтеграційного утворення зростає ступінь його цілісності та стійкості до впливів середовища.

3. Аналіз стану інтеграційних процесів в Україні показав наявність певної кількості проблем як безпосередньо в Україні, так і з боку країни європейської спільноти. Особливе місце в сукупності факторів, що впливають на національну економічну безпеку займає ступінь залученості країни до світової економіки. Визначено ризики (уніфікація митних та інших торговельних процедур може привести до скорочення українського експорту на початковому етапі) та переваги

(високий рівень інноваційного розвитку ЄС сприяє розвитку всієї єврозони) інтеграції України до європейського економічного простору. Доведено, що головною проблемою міжнародної економічної інтеграції є визначення оптимального співвідношення національних програм господарської політики із забезпеченням вигід від міжнародного співробітництва. Для повної інтеграції важливі не лише гарантування абсолютної свободи руху товарів і факторів виробництва, тобто свободи дії ринкового механізму, а й координація економічної політики держав, що має на меті пом'якшити нерівномірність економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу і регіонів усередині цих країн, а також забезпечення стійкості національних платіжних балансів.

4. Пропонується розглядати національну безпеку не як стан, а як безперервний процес підтримки стану, ознаки якого відповідають економічній безпеці в умовах змін світового устрою. Основними складовими цього процесу слід вважати: здатність забезпечувати розвиток національної економіки, гарантувати процес економічного відтворення в контексті міжнародної конкуренції та постійних змін в умовах виробництва; можливість підтримувати стабільний стан соціально-економічної системи шляхом створення умов та гарантій для підприємницької активності, попередження тенденціям, які потенційно здатні порушувати макроекономічну та фінансово-монетарну рівновагу, погіршувати добробут населення; здатність впроваджувати лідируючі технології, інновації, забезпечувати надходження до країни сучасних технологій та передових методів управління.

5. Аналіз інтеграційних процесів України до європейського економічного простору показав їх об'єктивний характер, розкрив істотну роль держави в становленні та регулюванні інтеграційних процесів, необхідність узгодження економічної політики, інституційних і правових аспектів співробітництва, формування єдиного законодавства, виходу на новий рівень інтеграційних відносин для забезпечення економічної безпеки на багатосторонній основі. Це дозволило найбільш визначити перспективні напрямки економічної інтеграції: формування ефективних міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів;

формування та реалізація інноваційної парадигми розвитку країни в межах існуючого потенціалу; формування кластерної економічної інтеграції національних економік в рамках міжнародного співробітництва.

6. Подальший розвиток інтеграційних процесів в Україні доцільно здійснювати на основі формування технологічних кластерів, в рамках яких об'єднуються застосовані в різних галузях і сферах економічної діяльності передові технології з метою прискорення та підвищення якості всього процесу доведення до споживачів товарів і послуг, в тому числі нових продуктів, створення яких проходить всі стадії від наукових досліджень і розробок до масового виробництва. Наскрізні технології забезпечують високий мультиплікативний ефект, який формується з багатьох напрямків діяльності всіх залучених в загальний технологічний цикл економічних агентів, створюючи тим самим нові конкурентні переваги.

7. Застосування макроекономічної моделі щодо довгострокового прогнозу реалізації інтеграційної стратегії України показало, що залежно від вибору інтеграційних стратегій темпи зростання економіки України та рівень її національної безпеки можуть суттєво відрізнятись. Ступінь успішності досягнення прогнозних значень показників залежить як від глибини інтеграційного співробітництва, так і від характеру реалізованих інтеграційних заходів. Вони повинні бути спрямовані на вирішення основних національних проблем і сприяти досягненню довгострокових цілей: створення умов для зростання ділової активності та інвестиційної привабливості, інноваційний розвиток і модернізація економіки, інфраструктурний розвиток і реалізація транзитного потенціалу, розвиток кадрового потенціалу, ресурсозбереження та підвищення енергоефективності, регіональний розвиток.

8. Дослідження кластерних моделей інтеграції організацій різних країн в ефективні економічні структури нового типу, дозволяє зробити висновок, що саме кластери можуть бути тими імпульсами, які при вдалій концентрації виробництва, його спеціалізації, використанні сучасних досягнень комунікації, координації, кооперації та співпраці допоможуть виявити точки зростання в кожній конкретній країні, забезпечуючи її пріоритет в конкурентній боротьбі. Кластерна трансформація

економічної системи України, побудована на обґрунтованій системі пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, передбачає цілеспрямовану діяльність держави щодо концентрації ресурсів на провідних напрямках науково-технічного оновлення виробництва та сфери послуг в країні, що забезпечують мультиплікативний економічний ефект в суміжних галузях, які включені до кластерних утворень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alesina A. Economic Integration and Political Disintegration / A. Alesina, E. Spolaore, R. Wacziarg // *The American Economic Review*. – 2000. – Vol. 90, N 5. – P. 1276-1296.
2. Anderson E. International Market Entry and Expansion Via Independent or Integrated Channels of Distribution / E. Anderson, A. Coughlan. – *The Journal of Marketing*. – 1987. – Vol. 51, No 1. – P. 71-82
3. Aron R. Problems of European Integratipn. / R. Aron. – *Lyods Dank Rewiew*, April. – 1953. – 28 p.
4. Balassa B. *The Theory of Economic Integration* / B. Balassa. – London : George Alien & Unwin, 1962. – 260 p.
5. Bertalanffy L. *General System Theory – A Critical Review* / L. Bertalanffy. – *General Systems*. – Vol. VII, 1962. – P. 1-20.
6. Bolton, P. *Economic Theories of the Break-Up and Integration of Nations* / P. Bolton, G. Roland, E. Spolaore // *European Economic Review*. – 1996. – Vol. 40, N 3-5. – P. 697-705.
7. Boschma R. *The spatial evolution of innovation networks: a proximity perspective* / R. Boschma, K. Frenken. – Utrecht University: *Papers in Evolutionary Economic Geography*, 2009. – Mode of access: <http://econ.geo.uu.nl/peeg/peeg0905.pdf>
8. Breton M. Le. *The Way of Making Everybody Happy: How to Prevent a Secession* / M. Le. Breton, S. Weber // *IMF Working Papers*. – 2003. – Vol.50. – 38 p.
9. Buzan B. *People, states and fear : the national security problem in international relations* / Barry Buzan. – Brighton : Wheatsheaf Books, 1983. – 262 p.
10. Cooper R.H. *Worldwide versus Regional Integration: Is there an Optimom. Size of the Integrated Area?* / R.H. Cooper. – *Economic Integration: Worldwide, Regional, Sutorial*. 1974. – 220 p.
11. Deutsch K.W. *American Political Scientists: A Dictionary* / Karl Wolfgang Deutsch. – 2 – Greenwood Publishing Group, 2002.

12. Documents and resources // World Trade Organisation. – Mode of access: https://www.wto.org/english/res_e/res_e.htm.
13. Enhancing the Innovative Performance of Firms: Policy Options and Practical Instruments. – United Nations. – ECE/CECI. CR2008. – Geneva, 2008. – 148 p.
14. EU treaties // European Union. – Mode of access: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.
15. Euromoney country risk. – Mode of access: www.euromoneycountryrisk.com
16. Gaedicke H. Eynern G. Die produktionswirtschaftliche Integration Europas : Eine Untersuchung über die Aussenhandelsverflechtung der europäischen Länder/ Gaedicke Herbert, Eynern Gert, Berlin : Junker u. Dünnhaupt, 1933.
17. General agreement on trade in services. – Mode of access: http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats.pdf
18. Haas E. B. The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957 / Ernst B. Haas. – London: Steven & Sons, 1958. – 552 p. – Mode of access: <http://www.europarl.europa.eu/100books/file/EN-H-BW-0038-The-uniting-of-Europe.pdf>.
19. Hager W. Perceptions of Economic Security / W. Hager // Geusau F.A.M. Op. cit. P., 2001. – 218 p.
20. Heckscher E.F. Mercantilism, 1931. – Mode of access: <https://altexploit.files.wordpress.com/2017/07/eli-f-heckscher-mercantilism-vol-1-routledge-1994.pdf>
21. Heinonen H. Regional Integration and the State: The Changing Nature of Sovereignty in Southern Africa and Europe / H. Heinonen. – Helsinki: Institute of Development Studies, University of Helsinki, 2006. – 241 p.
22. Hodges M. European integration: Selected readings / M. Hodges. – Harmondsworth, Penguin Books, 1972. – P. 401-420.
23. Hoffmann S. Reflections on the Nation-State in Western Europe Today / S. Hoffmann // Journal of Common Market Studies. – 1982. – Vol. 21, N 1. – P. 21-37.

24. Intra-EU trade in goods – recent trends // Eurostat. – Mode of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Intra-EU_trade_in_goods_-_recent_trends.
25. Kelemen R. Wider and deeper? Enlargement and integration in the European Union / R. Kelemen, A. Menon, J. Slapin // *Journal of European Public Policy*. – 2014. – N 5. – P. 647-663.
26. Keohane R. O. Institutional Change in Europe in the 1980s / R. O. Keohane, S. Hoffmann // *The European Community: Decisionmaking and Institutional Change*. – Boulder: Westview, 1991. – P. 1-39.
27. Keohane R. Power and Interdependence: World Politics in Transition. / R. Keohane, J. Nye. – Boston, 1977. – 273 p.
28. Kramer N. Formen und Methoden der international wirtschaft Integration. / Kramer N. – Versucht einer Systematic. Tubingen, 1969. – 485 p.
29. Marshall A. The Limits of Foreign Policy. / A. Marshall – New York, 1954. – 240 p.
30. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped regions. / G. Myrdal. – London: Duckworth, 1957. – 167 p.
31. OECD Macro thesaurus. – Mode of access: <http://info.uibk.ac.at/info/oecd-macroth/en/1057.html>.
32. Predohl A. Europäische integration. / A. Predohl, H. Iurgensen. – Handbush des Sozialwissens, 1961. – 410 p.
33. Repke W. Integration und Desintegration der internationalei Wirtschaft. / W. Repke. – *Wirtschaftsfragen der freien Welt*. – Frankfurt, 1957. – 528 p.
34. Streeten P. Globalisation: Threat or Opportunity? / P. Streeten. – Herndon, Va.: Copenhagen Business School Press, 2001. – 190 p.
35. Taylor P. The European Union in the 1990s / P. Taylor. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 216 p.
36. The founding principles of the Union // European Union. – Mode of access: http://europa.eu/scadplus/constitution/objectives_en.htm#OBJECTIVES.

37. The Quality of Workforce Index – Mode of access: <http://www.beri.com/Publications/QWI.aspx>
38. The Worldwide Governance Indicators 2013 / The World Bank. – Mode of access: <http://info.worldbank.org>
39. Virag-Neumann I. Impacts of the integration on trade of EU members – a gravity model approach / I. Virag-Neumann // *Deturope – the Central European journal of regional development and tourism*. – 2014. – Vol. 6, N 1. – P. 33-49.
40. Wallace W. The dynamics of European integration / W. Wallace. – London: RIPA, 1990. – 324 p.
41. Walras L. Elements d'Economie Politique Pure. Lausanne. / L. Walras. – London, 1954. – 208 p.
42. Weiler J. Les objectifs economique d'un cooperation durable / J. Weiler. : *Economic Applique*, October December, 1953. – 758 p.
43. Агеев А.И. Стратегическая матрица государств Центральной Азии. / А.И. Агеев, Б.В. Куроедов // *Экономические стратегии*. – 2013. – № 6. – С. 12-25.
44. Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження ЄС / Р. Айзінг // *Європейська інтеграція*. Уклад.: М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім. М. Яковлєва. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – С. 255-274.:
45. Антропова Т.Г. Институциональная трансформация экономики и новые угрозы экономической безопасности / Т.Г.Антропова // *Вестник экономики, права и социологии*. – 2009. – № 4. – С. 6-12.
46. Архипов А Б. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // *Вопросы экономики*, 1994. – № 12. – С.36-44.
47. Ашманов С.А. Математические модели и методы в экономике. / С.А. Ашманов. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1980. – 199 с.
48. Баланс сил в мировой политике: Теория и практика [Текст] : сб. ст. / Ред. Поздняков Э.А. – М. : МИЭИМО, 1993. – 176 с.
49. Барабин В. В. Экономическая безопасность государства / В. В. Барабин. – М. : ЭКОПРЕСС, 2001. – 311 с.

50. Белопольский М.Г. Национальная экономическая безопасность в Украине / М.Г. Белопольский, В.Д. Киселев // Научные труды Донецкого государственного тех. университета. – 2002. – № 46. – С. 50-55.

51. Бендесюк О.О. Критерії і індикатори соціально-економічної безпеки / О.О. Бендесюк // Вісник Хмельницького університету. – 2010. – № 1. – С. 7-11

52. Беренда С.В. Еволюція економічної інтеграції в країнах Європи : монографія / С.В. Беренда. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 168 с.

53. Білорус О. Глобалістика – нова синтетична наука / О. Білорус, В. Власов // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 3. – С. 17-26.

54. Блауберг И.В. Системный подход в современной науке. / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин // Проблемы методологии системного исследования. – М.: Мысль, 1973. – 271 с.

55. Бондарь А.В. Экономическая безопасность и определяющие ее факторы. / А.В. Бондарь. – Минск: БГЭУ, 2002. – 35 с.

56. Булатова Е.В. Развитие межрегионального сотрудничества как основы интеграции / Е.В. Булатова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. – Донецк: ДонНУ, 2004. – С. 120-123.

57. Бурцева Т.А. Методология статистического исследования инвестиционной привлекательности регионов России / Т.А. Бурцева // Вопросы статистики. – 2015. – № 1. – С. 29-45

58. Буторина, О. Интеграция СНГ. Применим ли опыт Европейского союза? / О. Буторина // Свободная мысль. – 1999. – № 6. – С. 43-54.

59. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко. // Вопросы экономики, 1994. – № 12. – С.25-35.

60. Бюджет України 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202016.pdf>

61. Валовой внутренний продукт Украины // Министерство финансов Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : index.minfin.com.ua
62. Варналій З. С. Економічна безпека / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 648 с.
63. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
64. Веселовський А. Співробітництво у сфері безпеки: активна регіональна складова як фактор європейської та євроатлантичної інтеграції України / А. Веселовський // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 6 (12). – С. 63-66.
65. Винокуров Е. Количественный анализ экономической интеграции Европейского союза и Евразийского экономического союза: методологические подходы / Е. Винокуров, И. Пелипась, И. Точицкая. – СПб.: ЦИИ ЕАБР, 2014. – 62 с.
66. Вітер І. Вплив глобалізації на європейські інтеграційні процеси / І. Вітер // Антологія творчих досягнень. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2004. – Вип. 1. – С. 125-131.
67. Власюк О.С. Система економічної безпеки держави / О.С. Власюк, А.І. Сухоруков, І.В. Недін та ін.; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки – К. : Стилос, 2010. – 684 с.
68. Власюк О.С. Виклики та загрози фінансовій безпеці України на середньострокову перспективу / О. С. Власюк // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 3-13.
69. Внешний государственный долг Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://index.minfin.com.ua/index/debt/gov/>
70. Водянова В.В. Разработка институциональных механизмов обеспечения экономической безопасности на основе динамического моделирования сложных социально-экономических систем: автореф. дис. ... докт. экон. наук: спец. 08.00.05 / В.В. Водянова. – М., 2010. – 16 с.

71. Войнаренко М.П. Кластерные модели объединения предприятий в Украине / М.П. Войнаренко // Экономическое возрождение России. – 2007. – № 4 (14). – С. 68-82.

72. Внукова Н.Н. Концептуальные основы формирования трансграничных финансовых кластеров / Н.Н. Внукова // Экономическое возрождение России. – 2010. – № 1 (23). – С. 100-108

73. Всеобъемлющая рамочная программа действий целевой группы Генерального секретаря ООН по проблеме глобального продовольственного кризиса. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/issues/food/taskforce/framework.shtml>

74. Выполнение государственного бюджета Украины // Министерство финансов Украины, [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [index.minfin.com.ua.](http://index.minfin.com.ua;);

75. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление. Новые парадигмы и концепции региона . – Режим доступа : http://polbu.ru/gavrilov_reconomy/ch19_all.html

76. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів / Гальчинський А. С. – К. : Знання України, 2002. – 180 с.

77. Герст П. Сумніви в глобалізації. Міжнародна економіка і особливості керування: Пер. з англ. / П. Герст, Г. Томсон. – К.: К.І.С., 2002. – 306 с.

78. Глазьев С.Ю. Основа обеспечения экономической безопасности страны: альтернативный реформационный курс / С.Ю. Глазьев // Российский экономический журнал. – 1997. – № 1. – С. 8-9.

79. Голова И.М. Обоснование стратегических приоритетов обеспечения инновационной безопасности регионального развития / И.М. Голова // Экономика региона. – 2014. – № 3. – С. 218-232.

80. Горбулін В.П. Архітектура системи європейської безпеки: вплив на стратегію національної безпеки України і наступні кроки у подальшій інтеграції / В.П. Горбулін // Стратегічна панорама. – 2001. – № 3–4. – С. 29-34.

81. Горбулін В.П. Політика національної безпеки України: актуальні виклики – адекватні відповіді / Горбулін В.П., Литвиненко О.В.// Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С.19-25
82. Государственный долг Украины // Министерство финансов Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : index.minfin.com.ua
83. Государство на финансирование науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/obshchestvo/gosudarstvo-nafinansirovanie-nauki-v-2015-g-vydelit-0-2-vvp-minobrazovaniya-185881.html>
84. Григорова-Беренда Л.І. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози / Л.І. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – № 2. – 2010. – С. 39-46.
85. Гринберг Р. Постсоветское пространство: возможности и пределы консолидации / Р. Гринберг // Информационно-аналитический бюллетень ЦПИ ИМЭПИ РАН. – 2005. – № 2. – С. 10-17.
86. Гриценко С.И. Кластерная трансформация экономической системы Украины на основе логистических инновационных приоритетов развития / С.И. Гриценко // Креативная экономика. – 2008. – Т. 2. – № 9. – С. 43-51.
87. Губенко І. В. Особливості формування системи показників економічної безпеки національної економіки / І. В. Губенко // Науковий вісник УДІЕУ. – 2011. – № 4(12). – С. 55-60
88. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: [Монографія] / Б.В. Губський. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – 122 с,
89. Гуцал А.Ф. Проблеми енергетичної безпеки України в контексті євроатлантичної інтеграції / А.Ф. Гуцал, Д.К. Прейгер, І.Є. Корнілов // Стратегічна панорама. – 2005. – №4. – С. 26–36.
90. Даниленко О.Л. Механізм регулювання взаємодії внутрішнього та зовнішнього ринків / О.Л. Даниленко: Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – (Економічна серія). – 2008. – № 802. – С. 6-11.
91. Дегтярьова О.В. Вплив прямих іноземних інвестицій на експорт в Україні / О.В. Дегтярьова, А.О. Ріпенко // Економіка, фінанси, право. – 2010. – № 2. – С. 17-21.

92. Державний комітет статистики України – ukrstat.gov.ua Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

93. Долматов И.А. Региональные аспекты обеспечения экономической безопасности / И.А. Долматов // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 1. – С. 1-15.

94. Донець Л.І. Економічна безпека підприємства / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

95. Друян А.Л. Критерии и показатели экономической безопасности Республики Беларусь / А.Л. Друян. // Формирование экономических и социальных основ белорусской государственности. Материалы научно-практической конференции. Минск, 1 июля 1998 г. / Под общей ред. Никитенко П.Г. – Мн.: Министерство экономики Республики Беларусь, Институт экономики НАН Беларуси, ГНТП «Экономика и социальная политика», 1998. – С.97-102.

96. Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии. / Б. Коппитерс, М. Эмерсон, М. Хейссен, Т. Ковзиридзе, Г. Нутчева, Н. Точки, М. Валь, с комментариями Н. Попеску, Г. Нодиа; пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2005 – 312 с.

97. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития. / под ред. Ю.А.Борко, О.В.Буториной. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 472 с.

98. Езерская С.Г. Сущность и методы оценки экономической безопасности / С.Г. Езерская. – Режим доступу : URL: [http:// www.ivanovo.marketcenter.ru /content /doc-2-435.html](http://www.ivanovo.marketcenter.ru/content/doc-2-435.html)

99. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи: монографія. / О.А. Кириченко, І.А. Белоусова, В.С. Сідак та інш. – К.: Дорадодрук, 2010. – 437 с.

100. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України / За ред. І.Я. Чугунова. – К.: Акад.. фін упр., 2009. – 471 с.

101. Європейська інтеграція України: громадська думка. // Національна безпека і оборона. – № 5, 2007.

102. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 № 1629-IV // Урядовий кур'єр. – 2004. - №74. – С.13.

103. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

104. Закон України «Про захист економічної конкуренції». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

105. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

106. Закон України «Про основи національної безпеки України». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

107. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» // Голос України, 13 лютого 2003. – № 28. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

108. Закон України «Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/237/94-%D0%B2%D1%80>

109. Зеленько Г. І. Політична матриця громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України / Г. І. Зеленько. – К.: Знання України, 2007. – 336 с.

110. Зовнішньоекономічна діяльність. / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

111. Зовнішньоекономічна діяльність: теорія і практика сучасного менеджменту / Батченко Л. В., Дроздова Г. М., Дятлова В. В. та ін. – Донецьк, 2005. – 244 с.

112. Зовнішня торгівля України: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 102 с.

113. Ивченко В.В. Сетевое моделирование организации экономической безопасности приморских регионов / В.В. Ивченко, Т.М. Шулькина,

М.В. Бильчак // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2011. – Вып. 9. – С. 143-146.

114. Илларионов А.Н. Критерии экономической безопасности / А.Н Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 35-57/

115. Калиева С. А. Направления экономического взаимодействия стран в условиях региональной экономической интеграции / С. А. Калиева // Известия НАН РК. Серия общественных наук. – 2007. – № 2. – С. 49-52.

116. Калинина Н.М. Экономическая безопасность региона. Сущность, угрозы и меры обеспечения // СТЭЖ. – 2010. – № 10 – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-bezopasnost-regionasuschnost-ugrozy-i-meru-obespecheniya>

117. Камінський Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і 61 українська перспектива на початку ХХІ століття / Є. Камінський. – К.: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.

118. Картунов О.В. Вступ до етнополітології: наук.-навчальний посібник / О.В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.

119. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризики: наукові концепції та математичні методи. / А.Б. Качинський. – К.: Інститут проблем національної безпеки, 2004. – 472 с.

120. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія / А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2013. – 104 с.

121. Ким Н.В. Национальная экономическая безопасность: проблемы и оценка / Н.В. Ким. // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 32 (323). – Экономика. – Вып. 42. – С. 30-33.

122. Коваль О. XVII-й Всекитайський з'їзд КПК: новий курс китайських реформ. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31316/05-Koval-NEW.pdf?sequence=3>

123. Ковальова О.О. Європейська стратегія сусідства: нові можливості для України /О.О.Ковальова // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – с. 29-34.

124. Ковальова О.О. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу: до і після розширення / О.О. Ковальова // Стратегічна панорама. – 2004. – №2. – С. 44-51.

125. Ковальчук Т. Формування європейського громадянства як особливого феномену об'єднаної Європи / Т. Ковальчук // Віче. – 2009. – № 3. – С. 14-16.

126. Кон'юнктура світового ринку і тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів України / Л.В. Батченко, Н.Ю. Рекова, О.Г. Ткаченко. – Актуальні проблеми економіки, 2010. - № 8. – С. 197-206.

127. Копійка В. В. Європейський Союз: застосування і етапи становлення // В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.

128. Коректування позицій України щодо європейських інтеграційних перспектив / В.А. Шинкар, С.В. Сідак, Г.В. Яцко // Науковий вісник Ужгород. ун-ту. Економіка. – 2014. – № 43 (2). – С. 229-231.

129. Критерии вступления (Копенгагенские критерии) [Электронный ресурс] // Новая Европа. – Режим доступа: <http://n-europe.eu/glossary/term/47>.

130. Куглер Р. Национальная безопасность в условиях глобализации хаотического мира: действия США и Европы / Р. Куглер // Геополитика: Антология. – М. : Академический Проект; Культура, 2006. – С.639-647.

131. Кузнецова Е.И. Методология формирования экономической стратегии государства: экономическая безопасность и конкурентоспособность : автореф. ... д.э.н. / Е.И. Кузнецова. М. : ФГО ВПО Московский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2010. – 46 с.

132. Кузьмин В.А. Оценка угроз экономической безопасности методом иерархического синтеза / В.А. Кузьмин, К.Е. Токарев // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 2. – Режим доступа : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=8787>

133. Кумец Е. А. Проблемы единого бюджета Европейского союза на современном этапе развития/ Е. Кумец // Европа глазами студенческой молодежи: материалы секции по европейским исследованиям на фак. междунар. отношений на 71-й науч.-практ. конф. студентов, магистрантов и аспирантов БГУ, Минск,

17 апр. 2014 г. / редкол.: В. Г. Шадурский (пред.) [и др.]. – Минск: Изд. центр БГУ, 2014. – С. 33-37.

134. Кухарская Н.А. Проблемы и перспективы развития базовых производств Украины в условиях реформирования экономики / Н.А. Кухарская // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – Донецк: ДонНУ, 2009. – С. 1195-1201

135. Кухарская Н.А. Стратегические приоритеты трансформации экономики регионов Украины: тенденции, формы, механизмы: Монография. / Кухарская Н. А. – ИПРЭЭИ НАН Украины, 2010. – 519 с.

136. Кухарская Н.А. Сущность и направления трансформации экономического развития Украины в условиях рыночных реформ / Н.А. Кухарская // Економічні інновації. Шляхи та механізми реалізації відтворювальної функції національної економіки : зб.наук. праць. – Одесса, 2013. – Вып. 52. – С. 113-123.

137. Кухарская Н.А. Украина и Европейский Союз / Н. А. Кухарская // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №1. – С. 100-106

138. Кухарська Н.О. Міжнародна економічна діяльність України: навч. посібник / Н. О. Кухарська, С. К. Харічков. – Одіссей, 2006. – 456 с.,

139. Либман А.М. Интегрирующееся региональное пространство: дополнительные возможности экономического роста / А. М. Либман, Л. З. Зевин // Евразийская экономическая интеграция. – 2009. – № 2 (3). – С. 68-88.

140. Либман А.М. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция / А.М. Либман, Б.А. Хейфец // Евразийская экономическая интеграция. – 2011. – № 2 (11). – С. 4-18.

141. Либман А.М. Модели экономической интеграции: мировой и постсоветский опыт / А. М. Либман. – М., 2009. – 412 с. – Режим доступа : https://mpira.ub.uni-muenchen.de/19434/1/MPRA_paper_19434.pdf

142. Литвиненко О.В. Українська національна безпека: стислий нарис/ О.В. Литвиненко // Стратегічні пріоритети. – 2011 – № 2 – С. 121-125

143. Лобанов А.В. Научно-теоретический подход к анализу природы и факторов специализации в строительной отрасли / А.В. Лобанов // Экономическое возрождение России. – 2009. – № 3 (21). – С. 43-51.

144. Лойко В.В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економічної безпеки / В.В. Лойко // Ефективна економіка. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1794>

145. Луцик-Дубова Т.О. Основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки України / Т.О. Луцик-Дубова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2012. – Вип. 22. – Ч. 2 – С. 1-7

146. Ляшенко О.М. Особливості трудової міграції України / О.М. Ляшенко, Ю.І. Шампанюк // Молодий вчений. – № 4 (31) – с. 121-125

147. Макаренко Є.А. Європейська інформаційна політика / Є.А. Макаренко – К. : Наша культура і наука, 2000. – 368 с.

148. Макогон Ю.В. Торговий баланс України: виход из кризиса / Ю.В. Макогон // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка. – 2011. – Вип. 1. – С. 36-43.

149. Малиновська О. Нові виклики національній та регіональній безпеці: тероризм, організована злочинність, нелегальна міграція / О. Малиновська // Нова безпека. – №2 – 2003. – С. 53-62.

150. Мармазов В.Є. Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми / Мармазов В. Є., Піляєв І. С.; відп. ред. Н. І. Ковтун. – К. : Вентурі, 1999. – 399 с.

151. Мартиненко В. В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації / В. В. Мартиненко // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 7-8. – С. 40-43

152. Матюшенко І. Ю. Основні напрямки програми ЄС з досліджень та інновацій "Горизонт 2020" і вибір пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки України / І.Ю. Матюшенко, Д.О. Михайлова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2014. – № 1144, вип. 3(1). – С. 120-127.

153. Медведкіна Є.О. Оптимізація міжнародних економічних відносин України в контексті забезпечення економічної безпеки / Є.О. Медведкіна // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1. – С. 21-27.

154. Меморандум між Україною та ЄС про взаєморозуміння щодо співпраці в енергетичній галузі. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_694

155. Методика расчёта уровня экономической безопасности Украины : Приказ М- ва економіки України от 2 марта 2007 г. № 60. – Режим доступа : www.kmu.gov.ua.

156. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2003. – 42 с.

157. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України / Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua/>

158. Методологічні аспекти розробки та практичного застосування макроеконометричних моделей (на прикладі України) / К. Султан, І. Лук'яненко, Ю. Городніченко.– К. : КМ «Academia», 2000. – 204 с.

159. Минаев Г.А. Безопасность организации: учебное пособие / Г.А. Минаев. – М.: Университетская книга; Логос, 2007. – 368 с

160. Мировое хозяйство и международные экономические отношения: учеб. пособие / А.П. Голиков [и др.]; ред. А. П. Голиков [и др.] ; Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразина, Таврический национальный ун-т им. В.И.Вернадского. – Симф. : СОНАТ, 2003. – 432 с.

161. Митяков Е.С. Прогнозирование экономической безопасности региона на основе индексного метода / Е.С. Митяков. // Проблемы роста экономики России в условиях модернизации и глобализации. Мат-лы I межрег. науч.-практ. конф. – Н. Новгород: Нижегородский филиал ИБП, 2011. – С. 228-234.

162. Михайленко А.И. Механизм обеспечения экономической безопасности России / А.И. Михайленко // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 7. – С. 119-127.
163. Міграція в Україні: факти і цифри. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
164. Міграція як чинник розвитку в Україні. – К.: MOM, 2016. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
165. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності : монографія / А.С. Філіпенко та ін. – К. : Знання України, 2004. – 304 с.
166. Модели и методы оценки странового риска. – Режим доступу : <http://old.rcb.ru/archive/articles.asp?id=2063>
167. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство : [Монографія] / За ред. В. М. Гейця. – Х. : Інжек, 2006. – 240 с.
168. Молчанова О.В. Проблемы оценки экономической безопасности хозяйствующих субъектов в современных условиях / О.В. Молчанова, Т.Ф. Алиев. // Вестник АГТУ. – 2008. – №4. – С. 40-46.
169. Мониторинг инвестиционной безопасности: электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.investiture.com.ua/main/security/invmonitor>
170. Мухамеджанова Д.Ш. Мировые интеграционные объединения и Казахстан: сотрудничество в условиях регионализации: монография / Д.Ш. Мухамеджанова. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2013. – 348 с.
171. Мюрдаль Г. Возрастающая взаимозависимость государств и неудачи международного сотрудничества / Г. Мюрдаль. // МЭиМО. – 1980. – № 5. – С. 76-84
172. Мясникович М.В. Модель обеспечения экономической безопасности республики Беларусь / М.В. Мясникович, В.В. Пузиков // Белорусский экономический журнал. – 2002. – №3. – С.57-65.
173. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної

безпеки України» № 1277 від 29.10.2013. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>

174. Наконечна Н.В. Методологічні підходи щодо оцінювання рівня фінансової безпеки України / Н.В. Наконечна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.14. – С. 281-287.

175. Национальная безопасность Республики Беларусь. Современное состояние и перспективы / Мясникович М.В., Никитенко П.Г., Пузигов В.В. и др. – Мн.: ИООО «Право и экономика», 2003. – 562 с.

176. Національна безпека України: теорія і практика / Г.П. Ситник, В.М. Олуйко, М. П. Вавринчук, В. М. Литвин. – К. : Кондор, 2007. – 614 с.

177. Ніколаєв Є.Б. Інтерпретація інтересів і загроз у концепції економічної безпеки / Є.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 16-33

178. Новикова И.В. Индикаторы экономической безопасности региона / И.В. Новикова, Н.И. Красников // Вестник томского государственного университета. – 2009. – № 11. – С. 132-138

179. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України / В.Є. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.

180. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію / І.В. Артёмов. Д.В. Вітер, Л.І. Загайнова, О.М. Казакевич, О.М. Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – 346 с.

181. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, В.А. Мандрагеля та ін.; за заг. ред. Г.П. Ситника. – К.: НАДУ, 2012. – 52 с.

182. Общая теория национальной безопасности. / Под ред. Прохожева А.А. – Изд. 2. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – 344 с.

183. Огілько А. Особливості європейської інтеграції України / А. Огілько // Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України. –2014. – С. 158-160.

184. Осипчук С. Экономическая безопасность и критерии её оценивания / С. Осипчук // Вестник Украинской академии Государственного управления при Президенте Украины. – 2003. – № 1. – С. 57-65.
185. Оценка предельно критических значений показателей состояния российского общества и их использование в управлении социально-экономическим развитием // Глазьев С.Ю., Локосов В.В. – Вестник РАН. – 2012. – Т. 82. – № 7. – С. 587-604
186. Паньков, В. Экономическая безопасность / В.С. Паньков // Интерлинк. – 2007. – № 3. – С. 113-117.
187. Парахонський Б.О. Європейський шлях України / Б.О. Парахонський // Стратегічна панорама. – 2007. – № 2. – С.61-67.
188. Парахонський Б. О. Перспективи України у системі європейської та євроатлантичної безпеки / Б. О. Парахонський // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – С. 21-28.
189. Парахонський Б. О. Ризики та переваги євроатлантичного курсу / Б.О. Парахонський // Україна – НАТО. – 2007. – №1-2. – С. 24-32.
190. Парахонський Б.О. Європа – Чорноморський регіон: нові виміри безпеки та співробітництва / Парахонський Б.О.// Розширена Європа та виклики безпеці в Чорноморсько-Каспійському регіоні / Гол.ред Б.О. Парахонський. – К.: НІПМБ. – 2003. – С. 11-16
191. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: Монографія. / Н. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.
192. Перегудов Ф.И. Введение в системный анализ /Ф.И. Перегудов, Ф.П. Тарасенко. – М.: Высшая школа, 1989. – 148 с.
193. Пинигин В.В. Методические аспекты измерения экономической безопасности страны / В.В. Пинигин. // Социально-экономическая безопасность государства: оценка, обеспечение: Материалы международной научно-практической конференции. Минск, 11-12 декабря 2001 г.: в 2 т. – Минск: ИНБ Республики Беларусь, 2003. – Т.1. – С. 90-105.

194. Піляєв І.С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі: Монографія / Піляєв І.С. – К. : Юридична книга, 2003. – 436 с.
195. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. / Жаліло Я.А., Покришка Д.С., Белінська Я.В. та ін. – К.: НІСД, 2011. – 144 с.
196. План дій «Україна – ЄС» у сфері юстиції, свободи та безпеки. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_693
197. Полгородник О. В. Стратегічне управління інноваційними процесами в умовах глобалізації / О. В. Полгородник // Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства: зб. наук. праць Дон. держ. ун-ту управління. – Донецьк: ДонДУУ, 2013. – Т. XIV. – С. 144 – 154. – (серія «Економіка»; вип. 259)
198. Полгородник О. В. Концепція державного регулювання інтеграційними процесами / О. В. Полгородник // Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства: зб. наук. праць ДонДУУ. – Донецьк: ДонДУУ, 2014. – Т. XV. – С. 300-308. – (серія «Економіка»; вип. 282)
199. Полгородник О. В. Проблеми інтеграції України до європейського економічного простору та шляхи їх подолання [Електронний ресурс] / О. В. Полгородник // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання – 2015. – № 12. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>
200. Полгородник О. В. Інтеграція України до європейського економічного простору: теоретико-методологічні положення / О. В. Полгородник // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: зб. наук. праць. – Краматорськ: ДДМА, 2017. – № 1 (40). – С. 145-151
201. Полгородник О. В. Методичний підхід до оцінки рівня економічної безпеки країни в умовах інтеграції / О. В. Полгородник // Наукові праці Донецького нац. техн. ун-ту. Серія: Економічна. – Покровськ: ДонНТУ, 2016. – № 1. – С. 145-153
202. Полгородник О. В. Модель забезпечення економічної безпеки країни в

процесі інтеграції / О. В. Полгородник // Вісник Одеського нац. ун-ту – Одеса: ФОП Головка О.А., 2016. – Т.1. – Вип. 10.– С. 212-215

203. Полгородник О.В. Національна безпека країни: економічні аспекти / О. В. Полгородник // Регіональний розвиток – основа становлення української держави: зб. матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (3 – 4 квіт. 2014 р., м. Донецьк). – Донецьк: ДонДУУ, 2014. – С. 172-174

204. Полгородник О.В. Безпека національної економіки в умовах глобалізації/ О. В. Полгородник // Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (10-12 груд. 2015 р., м. Кременчук). – Кременчук: КрНУ ім. М.Остроградського, 2015. – С. 530-533

205. Полгородник О.В. До проблеми вибору стратегії міжнародної інтеграції / О.В. Полгородник // Глобальний економічний простір: детермінанти розвитку: матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. (29 квіт. 2016 р., м. Миколаїв). – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. – С. 172-175

206. Полгородник О.В. Модель формування кластерної економічної інтеграції національних економік / І.В. Шкрабак, О. В. Полгородник //Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: матер. V Всеукр. наук.-практ. конф.(02-03 березн. 2017 р., м. Кременчук). – Кременчук: КрНУ ім. М. Остроградського, 2017. – С. 224-226

207. Полгородник О. В. Державна стратегія міжнародної інтеграції України / О. В. Полгородник // Молодий вчений: науковий журнал. – Херсон: Гельветика, 2015. – Вип. 10 (25). – Ч. 1. – С. 123-128

208. Політична економія: Навч. посібник / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с.

209. Політичний словник / за ред. В.К. Врублевського, Л.М. Кравчука, А.В. Кудрицького. – Вид. 4-е, переробл. і доп. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1987. – 873 с

210. Пономаренко В.С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование : [Монография] / В.С. Пономаренко, Т.С. Клебанова, Н.Л. Чернова.– Х. : ИНЖЭК, 2004.– 144 с.

211. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран // М. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

212. Порядок денний асоціації Україна – ЄС. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_990

213. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір». Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. від 30.04.2002 // Урядовий кур'єр. – 2002. – №100. – С.5-12

214. Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ століття». Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. від 23.02.2000 // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 16. – С. 5-12.

215. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія : у 2 ч. – Ч. 2 / за ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 273 с.

216. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки: аналітична доповідь до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2014. – 148 с.

217. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>

218. Пугач О.А. Моделювання загроз системі економічної безпеки національної економіки з позицій їх своєчасного виявлення та передбачення / О.А. Пугач // Економічна безпека держави та суб'єктів господарювання. – Економіка і регіон. – № 3 (52) – 2015 – ПолтНТУ. – С. 103-109

219. Пузакова Е.П. Мировая экономика и международные экономические отношения /Е.П. Пузакова. – Ростов-н/Д, 2004. – 442 с.

220. Рейтинг стран мира по уровню глобальной конкурентоспособности по версии IMD. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/the-imd-world-competitiveness-yearbook/info>

221. Развитие співробітництва Україна – Європейський Союз / Збірка матеріалів. – К. : ЦП “Е та Е”, 2003. – 240 с.

222. Розпорядження КМУ «План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки». – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#n12>

223. Розумний М.М. Концептуальні засади політики ідентичності в Україні / М. М. Розумний // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2. – С. 21-26.

224. Рябінін Є. Процеси інтеграції у ХХ столітті: основні концепції їх вивчення / Є. Рябінін // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 122-130.

225. Саєнко О.С. Зміцнення економічної безпеки як чинник ефективного функціонування економічної системи: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.01 / О.С. Саєнко. – Одеса, 2010. – 16 с.

226. Світова економіка: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / А.С. Філіпенко та ін. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.,

227. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. / В.К. Сенчагов // Институт экономики РАН. — М.: Финстатинформ, 2002. – 128 с

228. Сиденко В.Р. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель : в 2-х т. – Т. 2: Европейская интеграция и экономическое развитие / В.Р.Сиденко ; НАН Украины ; Ин-т экон. и прогнозир. – 2011. – 448 с.

229. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского союза / Д. Сиджански – М. : Изд-во РГГУ, 1998. – 420 с.

230. Сидоренко-Стеценко Д.В. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її вимірювання / Д.В. Сидоренко-Стеценко // Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки. Випуск 152. – 2009. – С. 109-114
231. Система економічної безпеки держави / Під заг. ред. А. І. Сухорукова // Національний інститут міжнародної безпеки при РНБО України. – К. : Стилос, 2010. – 685 с.
232. Словарь по кибернетике / Под ред. В. С. Михалевича. – 2-е изд.– К.: Гл. ред. УСЭ им. М. П. Бажана, 1989. – 751 с.
233. Собкевич О.В. Механізми ефективного використання та розвитку потенціалу транспортно-дорожнього комплексу України. / О. В. Собкевич. – К.: НІСД, 2014. – 60 с
234. Сото Э. де. Иной путь: Экономический ответ терроризму / Эрнандо де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскера. – Челябинск: Социум, 2008. – 408 с.
235. Спільна стратегія Європейського союзу щодо України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_492
236. Статистичний щорічник України за 2015 рік / За ред. І.М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 574 с.
237. Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання в Україні. Меморандум з економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org>.
238. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / Гальчинський А.С., Геєць В. М. та ін. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
239. Стрежнева М. Европейский союз и СНГ: сравнительный анализ институтов / М. Стрежнева. – М.: Изд-во Центра науч. и учеб. программ, 1999. – 268 с.
240. Суздалева Д.А. Анализ экономической безопасности региона с применением системно-динамического моделирования. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : www.econorus.org/c2013/files/r7ol.docx?PHPSESSID...

241. Суков А. Энергоемкость украинской экономики – самая высокая в Европе // А. Суков, Н. Кабаш.– Капитал, № 064. – Режим доступа : <http://www.capital.ua/ru/publication/19016-energoemkost-ukrainskoyekonomiki-samaya-vysokaya-v-evrope-industriya-khochetmodernizirovatsya>

242. Сухоруков А.І. Врахування динамічних зв'язків у системах економічної безпеки / А.І. Сухоруков // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 115-129.

243. Сухоруков А.І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13-32

244. Тарасенко О. Ю. Економічна безпека України: загрози та перспективи забезпечення / О. Ю. Тарасенко // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: зб. наук. праць. – Краматорськ: ДДМА, 2017. – № 1 (40). – С. 184-187.

245. Тарасенко О.Ю. Роль державного регулювання в сфері забезпечення економічної безпеки України / О.Ю. Тарасенко // Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку: зб. наук. праць ДонДУУ. – Маріуполь : ДонДУУ, 2017. – Т. XVIII. – С. 54–58. – (Серія «Економіка»; вип. 303).

246. Ткаченко С.І. Зовнішньоторговельна безпека як складова національної економічної безпеки України / С.І. Ткаченко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2010. – № 2. – С. 35-38

247. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти / І. Я. Тодоров– Донецьк: ДонНУ, 2006. – 268 с.

248. Токар Л.П. Європейський контекст проблематики міжнародного тероризму / Л. П. Токар. // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави. – 2005. – № 4. – С. 32-33.

249. Толстанов М.К. Міграційні процеси в Європейському Союзі: минуле та сучасне / М. К. Толстанов, П. І. Карташов // Стратегічна панорама. – 2005. – № 3. – С. 180-185.

250. Угода між ЄС з вугілля та сталі й Урядом України про торгівлю сталеливарними виробами. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_587

251. Угода між ЄС та Україною про торгівлю текстильними виробами. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012

252. Угода між Україною та ЄС про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_648

253. Угода між Урядом України і Комісією ЄС про заснування представництва Комісії ЄС в Україні та про його привілеї й імунітети. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=38551&cat_id=31609&ctime=1148909697378

254. Угода між Урядом України і Комісією ЄС про створення Контактної групи щодо вугілля та сталі. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012

255. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

256. Угода про співробітництво між Україною та ЄС у сфері цивільної навігаційної супутникової системи. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_751

257. Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та Європейським співтовариством з атомної енергії у галузі ядерної безпеки. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_151

258. Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та ЄС з атомної енергії у галузі керованого термоядерного синтезу. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/956_003

259. Угода про співтовариство між Кабінетом Міністрів України та ЄС з атомної енергії у сфері мирного використання ядерної енергії. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/956_003

260. Указ Президента України «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство й співробітництво між Україною і ЄС й удосконалюванні механізму співробітництва з ЄС». – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_012

261. Указ Президента України «Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу». – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98>

262. Указ Президента України «Про стратегію національної безпеки України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.

263. Украина и страны мира. Продолжительность жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://autoconsultant.com.ua/news/view/3754>

264. Украина остается в клубе самых коррумпированных стран мира – Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn.ua/UKRAINE/ukraina-ostaetsya-v-klube-samyhkorruptirovannyh-stran-mira-transparency-international-160679_.html

265. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку: Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. – К. : НІСД, 1999. – 384 с.

266. Україна в глобалізованому світі: Зб. наук. праць / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К : НБУ ім. В.І. Вернадського, 2007. – 176 с.

267. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006: монографія / за ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.

268. Управління інноваційним розвитком території: монографія / В.Л. Пілюшенко, Б.І. Адамов, І.В. Шкрабак. – Донецьк: ВІК, ДонДУУ, 2007. – 317 с.

269. Уткин Э.А. Экономическая безопасность региона / Э.А. Уткин, А.Ф. Денисов. – Режим доступа : <http://www.managment.aaanet.ru/economics/bezopasnost-regiona.php>

270. Харазішвілі Ю.М. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: Аналітична записка / Ю.М. Харазішвілі. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>

271. Холден К. Економічне прогнозування. Вступ. / К. Холден, Д. Піл, Дж. Томпсон. – К.: Інформтехніка, 1996. – 216 с.

272. Чесноков А.В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / А.В. Чесноков; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.

273. Чехович Г.Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів / Г.Т. Чехович // Ефективна економіка.– Режим доступа : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437>

274. Чичканова В. П. Анализ подходов к оценке региональных процессов формирования социально-экономической безопасности. / В.П.Чичканова, Л.А. Беляевская-Плотник. // Экономика региона – 2016. – Т. 12, вып. 3. – С. 654-669

275. Шишков Ю. В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: Почему не интегрируются страны СНГ / Ю. В. Шишков. – М.: НП «III тысячелетие», 2001. – 478 с.– Режим доступа: www.mgimo.ru/files2/y11_2013/243404/1.5.shishkov.doc

276. Шишков Ю.В. Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение? / Ю.В. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 8. – с. 3-20

277. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : КНЕУ, 2012. – 193 с.

278. Шулькина Т.М. Основные инструменты управления процессами обеспечения экономической безопасности эксклавного региона // Вестник РГУ им. И. Канта. – 2007. – Вып. 5. – С. 94-98.

279. Шульц С.Л. Інноваційний вектор євроінтеграції України: проблеми та перспективи / С.Л. Шульц, О.М. Луцків // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3. – С. 157-165.
280. Шумский Н. Содружество Независимых Государств как модель интеграции постсоветских государств / Н. Шумский // Белорус. экон. журн. – 2011.– № 4. – С. 4-14.
281. Шумский Н. Экономическая интеграция государств Содружества: возможности и перспективы / Н. Шумский // Вопросы экономики. – 2003. – № 6. – С. 122-134.
282. Щодо пріоритетних заходів подолання кризового стану у транспортно-дорожньому комплексі України: аналіт. записка. / О.В. Собкевич, К.М. Михайличенко, О.Ю. Ємельянова. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1510/>
283. Экономическая безопасность (теория и практика) : учебник / под общ. ред. Е.А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2005. – 768 с.
284. Энергоемкость украинской экономики – самая высокая в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.capital.ua/ru/publication/19016-energoemkost-ukrainskojekonomiki-samaya-vysokaya-v-evrope-industriya-khochetmodernizirovatsya>
285. Якименко О.Г. Методичні засади реалізації державної політики у сфері економічної безпеки / О. Г. Якименко // Економіка та держава. – 2013. – № 5. – С. 137-140
286. Яремко Л.А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України : теоретико-методологічний підхід : [Монографія] / Л.А. Яремко– Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.

ДОДАТКИ

Наукові школи щодо розуміння природи та ролі інтеграційних процесів

Наукова школа	Загальні положення	Представники	Сутність концепції
Ринкова	В єдиному господарському просторі декількох країн забезпечується конкуренція та повна свобода дії ринкових сил. Економічна інтеграція вважається тим глибшою, чим вільнішою є дія ринкових сил та чим меншим є регулюючий вплив держави	У. Стаффорд, Т. Мен, А. Монкретьєн	Абсолютизація інтересів окремих країн, усе, що необхідно в господарському житті, країна повинна прагнути виробляти самостійно.
		Дж. Ст. Мілль	Прихильники вільної торгівлі (фрітредери), в основі лежить принцип вигоди країни від спеціалізації виробництва й обміну товарами на базі міжнародного розподілу праці.
		А. Сміт, Д. Рікардо,	Розвиток міжнародної спеціалізації здійснюється внаслідок використання абсолютних переваг від виробництва певного товару, що виникають за умови, коли витрати на його виготовлення в одній країні нижчі, ніж в іншій
Ринково-інституційна	Інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів. Національні господарства неможливо інтегрувати лише ринковими методами, необхідно усунути дискримінацію у взаємному співробітництві, відновити провідну роль ринкового механізму регулювання економічних процесів, мінімізувати державне втручання у сферу міжнародної господарської інтеграції	Б. Балаш	Розрізняє інтеграцію та звичайне співробітництво. Співробітництво включає дії, що мають за мету зменшення дискримінації, процес економічної інтеграції полягає в засобах, які тягнуть за собою пригнічення тих чи інших форм дискримінації.
Структурна	Економічна інтеграція як процес структурних перетворень в економіці країн із центрами розвитку інтеграції – великими фірмами й цілими галузями промисловості. Результатом цих перетворень – якісно новий інтегрований	П. Стріттен	Інтеграція спільна політика зайнятості, спільна монетарна і фіскальна політика, спільна антимонопольна політика
		Г. Мюрдаль, Ф. Пероу	Економічна інтеграція країн – глибинний процес структурних перетворень в їх економіці, завдяки чому мають виникнути оптимально збалансовані в

	простір з більш досконалим господарським механізмом.		територіально-економічному, соціальному сенсі господарства
Сучасна теорія економічної інтеграції	Інтеграція – це об'єктивний процес розвитку стійких економічних зв'язків і поділу праці національних господарств, які близькі за рівнем економічного розвитку, мають спільні кордони і розташовані в одному регіоні.	А. Маршалл	Справжня інтеграція можлива лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, і пов'язана зі змінами в їхній структурі.
		Б. Баласса	інтеграцію як процес, що передбачає заходи, які поступово знищують дискримінацію між господарюючими одиницями, що мають різну державну приналежність наразі є актуальною. Він систематизував основні етапи розвитку міжнародної економічної інтеграції: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна економічна інтеграція.
		Дж. Вінер, Д. Мід	Визначено ефекти розширення та згортання торгівлі. Ефект розширення – за умов інтеграційного об'єднання внаслідок лібералізації відносин між членами такого угруповання збільшуються внутрішні товаропотоки. Ефект згортання – результат практики протекціонізму, яка застосовується країнами-членами інтеграційного об'єднання, зменшує торгівлю з третіми країнами.
		Р. Мандел	Оптимальна валютна зона – регіон, у якому можна використати певну валюту з найменшими затратами.
		Н.А. Семенов	Усупільнення виробництва на міжнародному рівні через свідоме регулювання урядами країн взаємного поділу праці та міжнародної економічної кооперації.
		А. Маршалл	Континентальна інтеграція - проміжна форма міжнаціональної та інтернаціональної інтеграції, бо у середині континенту спостерігається більша однорідність географічного, економічного, політичного, етнічного характеру, яка виражається у більшій згуртованості і співпраці

Підходи до прогнозування показників економічного розвитку, які характеризують якість економічного зростання

№	Показник	Опис
1	ВВП в цінах 2007 р., млн грн.	Загальний показник економічного розвитку країни, прогнозне значення якого є однією з ендогенних змінних моделі.
2	Темп зростання ВВП, %	Відносний показник для аналізу економічного зростання і зіставлення з іншими макроекономічними показниками, який розраховується на основі отриманого прогнозу ВВП з моделі.
3	ВВП на душу населення, тис. долл. США	Ключовий показник соціально-економічного розвитку, який дозволяє проводити міжкраїнове порівняння. ВВП в порівнянних цінах розраховується шляхом конвертації ВВП з моделі за поточним курсом в долари, розподілом на показник ППС і множенням на значення базисного дефлятора (2007 р.) Дефлятор ВВП є ендогенною змінною в моделі. Відношення результату розрахунків до загальної чисельності населення країни. Чисельність населення відображає потенціал ринку праці та кінцевого споживання. Вона є екзогенною змінною в моделі, її прогноз задається на основі прогнозу ООН.
4	Темп зростання ВВП на душу населення, %	Розраховується на основі отриманого прогнозу ВВП на душу населення в цінах 2007 р.
5	Середньомісячна реальна заробітна плата одного працівника в цінах 2007 р.	Заробітна плата в порівнянних цінах характеризує доходи населення, можливості внутрішнього попиту. Заробітна плата в моделі є функцією від темпів зростання продуктивності праці і еластичності заробітної плати по продуктивності праці. Обидва показники є найважливішими параметрами сценарних умов. Такий підхід до визначення динаміки заробітної плати дозволяє пов'язати її динаміку зі стратегічними гіпотезами про зміну продуктивності праці та стан економічної кон'юнктури. Динаміка продуктивності праці визначається в стратегії виходячи з темпів економічного зростання, а також прогнозних параметрів ринку праці (чисельність економічно активного населення, зайнятих і безробітних). Однією з гіпотез при формуванні стратегії є гіпотеза про те, що в довгостроковій перспективі динаміка заробітної плати повинна приблизно відповідати зростанню продуктивності праці. Інакше тривале випередження темпів зростання заробітної плати над динамікою продуктивності праці буде означати зростання витрат підприємств і погіршення фінансового становища.

6	Обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІ), % ВВП	<p>Даний показник характеризує рівень інвестиційної активності в державах-членах інтеграційного утворення і в абсолютному вираженні є екзогенною змінною в моделі. На історичному періоді показник розраховується як відношення всіх прямих іноземних інвестицій до ВВП, в%.</p> <p>При розрахунку базової стратегії «Збереження позицій» величина ПІ задавалася експертно, виходячи з таких міркувань:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зростання ПІ повинно відповідати загальноекономічній динаміці; - обсяг ПІ до ВВП зростає у разі, якщо заплановані великі проекти з міжнародною участю, і стабілізується або знижується в іншому випадку. <p>При розрахунку максимальної стратегії «Регіональний центр» величина ПІ задавалася рівною сумі величини ПІ, передбачуваної у стратегії «Збереження позицій», і «інтеграційної дельти».</p> <p>Величина інтеграційної дельти щороку прогнозу задавалася в абсолютному вираженні (в млн дол. США).</p> <p>Ця величина визначалася за допомогою наступного алгоритму.</p> <p>1-й крок. Визначення сукупної величини «інтеграційної дельти».</p> <p>Для оцінки її масштабу були проаналізовані дані про зміну припливу ПІ до України. Розглядалися п'ятирічні періоди. Був розрахований середній показник зміни співвідношення ПІ до ВВП, в п'ятирічку після початку інтеграції. Він склав 1.0% ВВП.</p> <p>При прогнозі впливу інтеграції на величину сукупних прямих іноземних інвестицій передбачалося, що в першу п'ятирічку періоду інтеграції масштаб ефекту буде трохи нижче – 0,8% сукупного ВВП, лише в другу і третю п'ятирічку досягне 1,0% їх ВВП (в середньому за п'ятирічку, в тому числі в 2020 р. – 1,1% ВВП).</p> <p>На підставі цих припущень про відносну величину ПІ (у % ВВП) будувався прогноз абсолютної величини ПІ (в млн дол. США).</p> <p>2-й крок. Визначення середньої за весь прогнозний період величини «інтеграційної дельти».</p> <p>Передбачалося, що чим менше масштаб економіки країни, тим сильнішим буде для неї ефект від інтеграції з точки зору додаткового обсягу припливу ПІ.</p> <p>3-й крок. Визначення величини «інтеграційної дельти» для кожного року прогнозу.</p> <p>Після оцінки середнього для всіх років прогнозу орієнтовною величини «інтеграційної дельти», на підставі експертних оцінок проводився її розкид по окремих роках.</p> <p>В основі цих експертних оцінок лежали наступні гіпотези: Для України інтеграційний ефект буде найбільш сильним на початку прогнозного періоду і загасаючим в кінця. Швидкість ефекту пов'язана з масштабом економіки, її географічною близькістю до ЄС.</p>
---	---	---

7	Взаємна відкритість інвестицій, % ВВП	<p>На історичному періоді цей параметр розраховується як відношення входять прямих іноземних інвестицій з інших країн-партнерів до ВВП конкретної держави. При розрахунку базової стратегії «Збереження позицій» цей показник задавався виходячи з оцінки його інерційного тренду на прогнозованому періоді.</p> <p>При розрахунку максимальної стратегії «Регіональний центр» величина ПІІ задавалася рівної сумі величини ПІІ, передбачуваної в базовій стратегії, та «інтеграційної дельти». З метою прогнозування «інтеграційної дельти» взаємних ПІІ по панельним даними була побудована серія економетричних моделей (в складі панелі – близько 40 країн, що розвиваються, 10 постсоціалістичних країн, 30 розвинених країн, що входили в інтеграційні утворення). Ці моделі показали високу значимість входження країни до інтеграційного утворення з точки зору залучення ПІІ, що виходять з інших країн-учасників інтеграційного утворення.</p>
8	Частка обробної промисловості у ВВП, %	Показник характеризує динаміку розвитку обробної промисловості. Розраховується як відношення доданої вартості обробної промисловості до ВВП.
9	Індекс диверсифікації експорту	<p>Індекс диверсифікації експорту являє собою величину, зворотну до індексу концентрації експорту в методології Герфіндаля-Хіршмана.</p> <p>Показник, зворотний до стандартного індексу Герфіндаля-Хіршмана зручний для інтерпретації: він показує, скільки однакових компаній на ринку має бути, щоб забезпечити спостережуваний рівень концентрації. На історичному періоді використовуються дані про обсяги сумарного експорту України, розрахунок проводиться по двозначним кодами ТН ЗЕД.</p>
10	Рівень внутрігалузевої торгівлі (індекс Грубеля-Ллойда)	Індекс Грубеля-Ллойда використовується для вимірювання інтенсивності внутрішньогалузевої торгівлі. Він розраховується на рівні економіки в цілому як середньозважене (за 97 товарними групами ТН ЗЕД) відхилення абсолютного значення сальдо зовнішньої торгівлі від обороту (виходячи з прогнозу обсягів експорту за кожною з 97 товарних груп). Приймає мінімальне нульове значення при повністю однонаправленому торговому потоці (тільки експорт або тільки імпорт). Максимальне значення показника (одиниця) сигналізує про рівність зустрічних торговельних потоків.
11	Обсяг взаємної торгівлі проміжними товарами (сировиною, матеріалами, комплектуючими)	Даний показник характеризує масштаб розвитку кооперації між державами членами інтеграційного утворення в частині поставок проміжних товарів. На ретроспективному періоді визначається частка проміжних товарів в кожній з 97 товарних груп ТН ЗЕД (ця частка розраховується по більш ніж 5000 товарів, що відносяться до тієї чи іншої товарної групи УКТ ЗЕД; товари, що використовуються переважно для виробництва продукції, відносяться до проміжних товарів). При прогнозі передбачається, що частка проміжних товарів в кожній з 97 товарних груп ТН ЗЕД залишається незмінною величиною.

12	Продуктивність праці в цінах 2007 р., тис. грн	Показник відображає ефективність економіки країни і розраховується як відношення ВВП до загальної чисельності зайнятих в економіці. Чисельність зайнятих в економіці характеризує обсяг такого важливого фактору виробництва як праця і є екзогенною змінною в моделі. Її прогноз задається на основі прогнозів провідних і національних статистичних агентств.
13	Темп зростання продуктивності праці, %	Розраховується на основі отриманої продуктивності праці з попереднього пункту.
14	Частка у світовій торгівлі товарами та послугами, %	Показник є важливим індикатором рівня розвитку економіки і торгових відносин на світовому ринку. Прогноз обсягу світової торгівлі взято з прогнозу СЕПС до 2020 р. експорт товарів і послуг є екзогенною змінною в моделі. Його прогноз в стратегії «Збереження позицій» задається за допомогою експертних оцінок, а в стратегії «Регіональний лідер» приріст загального експорту отримано з оцінок торгових потоків в процесі інтеграції – з урахуванням ефектів кооперації, взаємного тяжіння в торгівлі та розробки нових товарів і послуг. Частка країни розраховується як відношення її експорту товарів і послуг до загального обсягу світової торгівлі товарами і послугами. Для порівняння частка ЄС в світовій торгівлі в 2013 р. склала 33,5 %, АСЕАН - 6,6 %, НАФТА в 2012 р. - 13,5 %.
15	Взаємна відкритість торгівлі товарами, %	Даний цільовий показник характеризує зростання торгівлі між державами-членами. Розраховується як відношення експортно-імпортних потоків між Україною та іншими країнами до ВВП країни. Приріст експортно-імпортних потоків в стратегії «Збереження позицій» визначається експертно, а в стратегії «Регіональний лідер» визначається на основі оцінок торгових потоків в процесі інтеграції.
16	Взаємне значення торгівлі товарами, %	Розраховується як відношення експортно-імпортних потоків між Україною та іншими країнами до загального обороту країни. Загальний оборот складається з експорту та імпорту країни, які є екзогенної та ендогенної змінними в моделі. Відповідно, прогноз імпорту виходить з моделі, а прогноз експорту в стратегії «Збереження позицій» задається за допомогою експертних оцінок. У стратегії «Регіональний лідер» приріст загального експорту отримано з оцінок торгових потоків після інтеграції, з урахуванням перерозподілу потужностей і появи нових ринків.
17	Взаємна відкритість торгівлі послугами, %	Взаємний оборот послуг держав-членів розраховується як сукупний експорт послуг всередині інтеграційного утворення. Для кожної пари країн темп зростання експорту послуг на перспективному періоді визначається за результатами регресії темпу зростання експорту послуг на темпи зростання ВВП країни-експортера і країни-імпортера. Для кожної країни відкритість торгівлі послугами розраховується як відношення взаємного обороту послуг до ВВП цієї країни.

Змінні прогнозної моделі

Показник	Позначка	Одиниці вимірювання	Діапазон значень	
			max	min
ВВП, у поточних цінах	<i>Y_N</i>	млрд. грн.	2383,2	441,452
ВВП, у цінах 2007 р.	<i>Y_R</i>	млрд. грн.	1646,791	623,479
ВВП, у валюті	<i>Y_USD</i>	млн. долл.	166,646	63,631
Потенційний ВВП, у цінах 2007 р.	<i>YPOT_R</i>	млрд. грн.	1062,335	889,4486
Приватне споживання, у цінах 2007 р.	<i>C_R</i>	млн. грн.	1161332	419645,7
Валове накопичення, у цінах 2007 р.	<i>GFCG_R</i>	млн. грн.	221113,6	120430,5
Зміна запасів, у цінах 2007 р.	<i>INVENTORY_R</i>	млн. грн.	22340,26	-11435,4
Експорт товарів і послуг, у поточних цінах	<i>X_N</i>	млн. грн.	263475,6	33053,62
Експорт товарів і послуг, у цінах 2007 р.	<i>X_R</i>	млн. грн.	182061,6	41052,59
Експорт України до ЄС	<i>EC_X_USD</i>	млн. грн.	112872,8	9069,327
Імпорт товарів і послуг, у поточних цінах	<i>M_N</i>	млн. грн.	142217,6	15091,43
Імпорт товарів і послуг, у цінах 2007 р.	<i>M_R</i>	млн. грн.	98272,33	18743,56
Індекс промислового виробництва	<i>I_PR</i>		1,11	0,781
Заробітна плата, у цінах 2007 р.	<i>W_R</i>	грн.	3581,453	972,6808
Дефлятор ВВП	<i>DEF_Y</i>		1,242	0,473
Дефлятор імпорту	<i>DEF_M</i>		139,3319	93,4189
Темп приросту споживчих цін	<i>CPI_AV</i>	%	148,7	99,7
Державні витрати	<i>GC_R</i>	млн. грн	134256,9	15480,9
Кількість зайнятих	<i>L</i>	млн. чол.	20,972	16,277
Відсоткова ставка по кредитах	<i>I_CR</i>	%	22	7
Ключова ставка монетарної політики	<i>I</i>	%	22	6,5
Номінальний обмінний курс	<i>ER_N</i>	грн./долл.	26,7	5,05
Сальдо рахунку по поточним операціям	<i>CURACC_USD</i>	млн. долл.	7966,1	3501,4
Прямі іноземні інвестиції	<i>FDI_USD</i>	млн. долл.	53704	16890

Вихідні данні для побудови прогнозної моделі

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП, у поточних цінах, млрд.грн.	441,452	544,153	720,731	948,056	913,345	1120,6	1349,2	1459,1	1522,7	1586,9	1979,5	2 383,2
ВВП, у порівняних цінах 2007 р., млрд.грн.	623,479	669,865	720,731	737,336	628,516	654,598	688,596	689,97	689,646	1115,59 1	936,303 5	1646,79 1
ВВП, у валюті, млн. долл.	86,955	107,983	126,831	138,773	115,832	136,007	163,122	166,646	119,728	84,453	81,582	63,631
Приватне споживання, у порівняних цінах 2007 р., млрд.грн.	419,645	487,367	558,581	541,856	672,358	787,275	829,873	1005,57 0	1161,33 2	1005,26 1	808,457	н/д
Валове накопичення, у порівняних цінах 2007 р., млрд.грн.	120,430	153,553	198,348	178,612	145,850	179,544	178,018	221,113	219,102	157,701	127,436	н/д
Зміна запасів, у порівняних цінах 2007 р., млн.грн.	3398,11 2	751,285	4685	10266,6 1	-10678,38	2698,922	19926,37	1815,825	-11435,39	-8490,131	22340,2 6	н/д
Експорт товарів і послуг, у поточних цінах, млн.грн.	33053,6 2	39348,5 9	47647,2 6	64610,2	78912,7	97852,5 6	112872, 8	112627,04	113721,67	136984,69	212744, 7	263475, 6
Експорт товарів і послуг, у порівняних цінах 2007 р., млн.грн.	41052,5 9	45132,8 3	47647,2 5	46131,6 8	68654,0 5	84348,9 1	81155,5 4	87961,7 2	94502,7 1	96300,2 4	100628,2 5	182061,6 4
Експорт України до ЄС, млн.грн.	9069,32 7	11482,1 9	15064,1 5	21706,0 8	23560,8 6	25366,7 1	112872, 8	29964,1 0	33523,6 4	47460,1 2	63974,6 1	80230,8 3
Імпорт товарів і послуг, у поточних цінах, млн.грн.	15091,4 3	18839,5 3	25227,2 7	34157,5 1	40402,0 6	43409,5 7	49465,0 3	53134,3 0	60108,7 7	75776,1 6	120677, 5	142217, 5
Імпорт товарів і послуг, у порівняних цінах 2007 р., млн.грн.	18743,5 6	21608,9 4	25227,2 7	24388,4 6	35149,7 9	37419,0 5	35565,3 6	41497,8 9	49950,3 9	53270,6 4	57080,4 8	98272,3 3
Індекс промислового виробництва	1,031	1,062	1,102	0,969	0,781	1,11	1,034	0,944	0,99	0,828	0,984	1,031
Заробітна плата, у порівняних цінах 2007 р., грн.	972,68	1256,80	1351,00	1289,48	1658,22	1939,50	1903,91	2375,02	3281,17	2446,44	1984,24	3581,45

Дефлятор ВВП, базовий	24,2	14,7	23,1	28,6	13	13,8	14,3	8,1	3,1	15,9	38,9	17,1
Дефлятор імпорту, базовий	106,3	102,2	105,7	117,3	108,6	102,5	101,2	94,3	93,4	105,0	139,3	106,7
Темп приросту споживчих цін	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9
Державні витрати, млн.грн.	15480,9	19891,9	24270,9	30829,2	33156	44902,5	49874,7	54590,2	61702,2	76845,9	117642,4	134256,9
Кількість зайнятих, млн. чол.	20,68	20,73	20,905	20,972	20,192	20,266	20,325	20,354	20,404	18,073	16,443	16,277
Відсоткова ставка по кредитам, %	9,5	8,5	8	10	11	9,5	7,75	7,5	7	12,5	19,5	22
Ставка рефінансування, %	9,5	8,5	8	12	10,25	7,75	7,5	7,5	6,5	14	22	14
Номінальний обмінний курс, грн./долл.	5,13	5,05	5,05	5,27	7,79	7,94	7,96	7,99	7,99	11,89	21,85	26,7
Сальдо рахунку по поточним операціям, млн. долл.	3501,4	4061,2	4439,6	5778,6	4943,3	6857	7966,1	7446,1	6710,2	5147,7	4213,6	4541,5
Прямі іноземні інвестиції, млн.долл.	16890	21607,3	29542,7	35616,4	39824,5	46293,5	49494,4	53178,1	53704	40725,4	36154,5	37655,5
Продуктивність праці, тис грн/ чол	22114	27256	35929	47245	46902	56274	67598	72927	75861	87804	120382	124354,6

Довідки про практичне впровадження матеріалів дисертаційної роботи

Довідки про практичне впровадження матеріалів дисертаційної роботи 248

Міністерство освіти і науки України

Донбаська державна машинобудівна академія

вул. Академічна, 72, м. Краматорськ, Донецька обл., 84313. E-mail: dgma@dgma.donetsk.ua
Тел. (0626) 41-68-09. Факс (0626) 41-63-15. Web: <http://www.dgma.donetsk.ua>. Код ЄДРПОУ 02070789

Н 10.2016 № 045/06-60

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
дисертаційної роботи Полгородника О.В.

Теоретичні розробки дисертаційної роботи Полгородника О.В. використовуються в навчальному процесі Донбаської державної машинобудівної академії МОН України при викладанні курсів «Державне та регіональне управління», «Міжнародні стратегії економічного розвитку», «Міжнародна економічна діяльність України», «Міжнародна економічна інтеграція». При викладанні дисципліни «Державне та регіональне управління» використано: визначення сутності та змісту категорії «інтеграційні процеси» в рамках державного управління підприємством в темі 3 «Державне управління в окремих сферах суспільного розвитку»; організаційно-економічний механізм державного регулювання інтеграційними процесами в темі 14 «Розвиток системи державного та регіонального управління». При викладанні дисципліни «Міжнародні стратегії економічного розвитку» використано: визначення сутності та змісту категорії «стратегія інтеграції» як інструменту стратегічного менеджменту у міжнародній діяльності в темі 1 «Сутність і характерні риси міжнародного стратегічного менеджменту»; механізм формування технологічних кластерів в темі 3 «Міжнародні організаційні структури та функція контролю в міжнародному бізнес». При викладанні курсу «Міжнародна економічна діяльність України» використано: концептуальну схему державного регулювання інтеграційними процесами в темі 3 «Регулювання міжнародної економічної діяльності України»; результати аналізу інтеграції України до європейського економічного простору в темі 11 «Україна у світових інтеграційних процесах». При викладанні курсу «Міжнародна економічна інтеграція» використано: сутність та основні елементи інтеграційного процесу в темі 2 «Теоретичні основи сучасних інтеграційних процесів»; модель кластерної економічної інтеграції в темі 5 «Загальна схема світових інтеграційних процесів».

Перший проректор,
проректор з науково-педагогічної,
навчальної та методичної роботи,
кандидат технічних наук, професор

А.М. Фесенко

**ЛУГАНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЛУГАНСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, ТОРГІВЛІ ТА ТУРИЗМУ**

просп. Радянський, 59, м. Сєвєродонецьк, Луганська область, Україна, 93406
тел./факс: (+38 06452) 2-33-08 e-mail: economy@loga.gov.ua Код ЄДРПОУ 24188344

29.11.2016 № 02 - 110/11
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Полгородника Олександра Вікторовича на тему

«Державне регулювання інтеграційних процесів в контексті забезпечення економічної безпеки
країни» в діяльності Департаменту економічного розвитку, торгівлі та туризму Луганської обласної
державної адміністрації

На № _____ Дослідження, здійснені Полгородником О.В. роблять вагомий внесок у розробку нових підходів до регулювання інтеграційних процесів в умовах загрози соціально-економічному розвитку країни. Автором запропоновано методичний підхід до формування міжнародних інноваційних кластерів, в рамках яких об'єднуються підприємства різних галузей і сфер економічної діяльності з метою прискорення та підвищення якості всього процесу від виробництва до доведення до споживачів товарів і послуг, в тому числі нових продуктів, створення яких проходить всі стадії від наукових досліджень і розробок до масового виробництва.

Практичний інтерес становить модель кластерної інтеграції, яка дозволяє не тільки обрати найкращу стратегію інтеграції, але і забезпечує можливість своєчасного прийняття управлінських рішень щодо регулювання інтеграційних та інвестиційних процесів. Наукові розробки О.В. Полгородника було використано при розробці регіональної цільової програми «Залучення інвестицій, розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва в Луганській області на 2016-2017 роки».

Директор

А.А. СКУБАК